

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

LŐKÖS ISTVÁN:
Az örök térbe való kijárat

BORSODI L. LÁSZLÓ:
Tűzfalak

MEGYERI EDIT TÜNDE:
Egyetlen

8

XXXVII. évfolyam
2024. augusztus
735 Ft

A KIRÁLY SZEME

TARTALOM

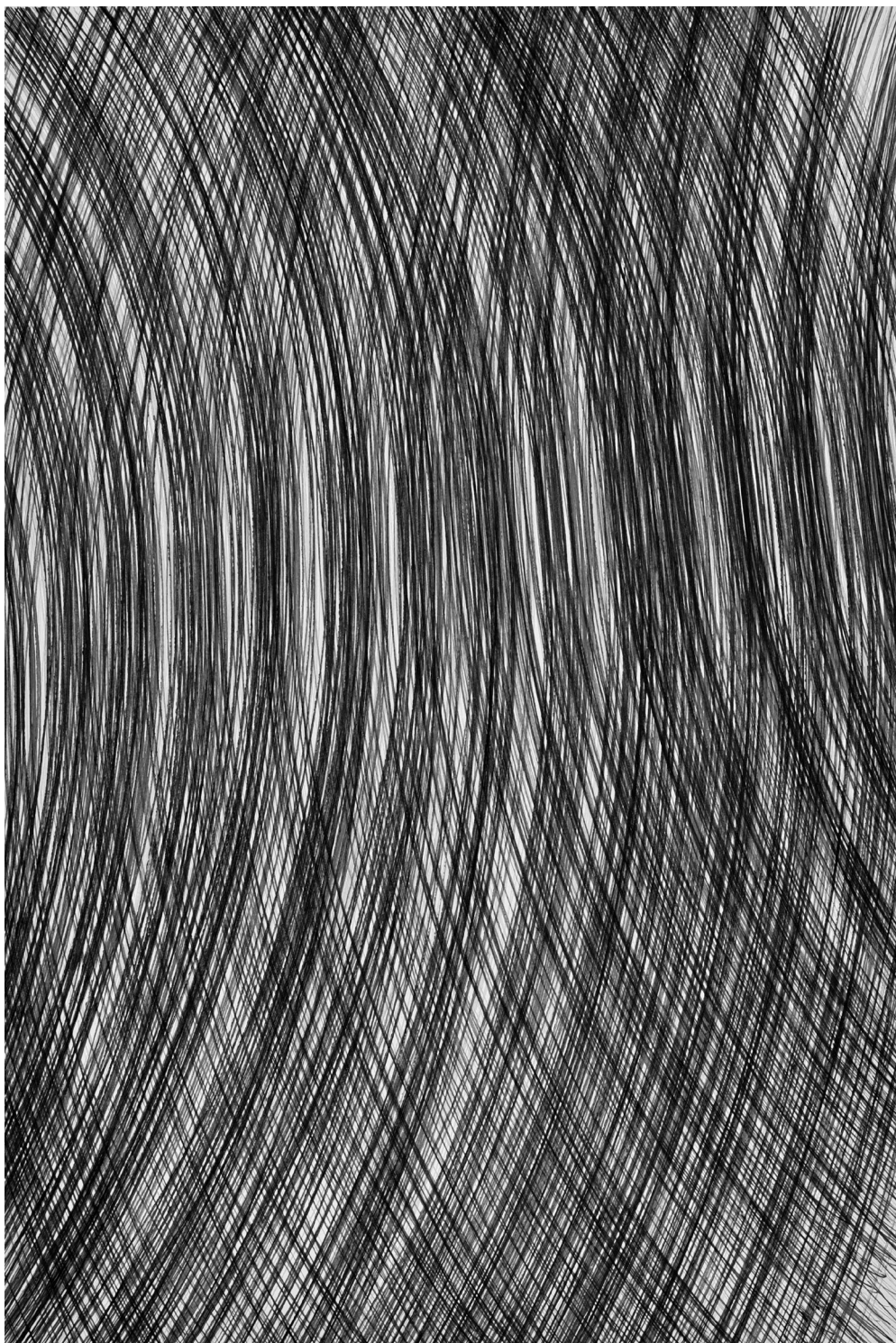

- 3 Farkas Arnold Levente: A király szeme
- 9 Borsodi L. László: Külön táskák; Tűzfalak; Folt, földszag
- 11 Megyeri Edit Tünde: Egyetlen
- 19 Pollágh Péter: Az Amishokért
- 23 Tóth László: Gúzs
(Szélmegyetek elszelelt esztendőkhöz – 1989)
- 40 Lajtos Nóra: A távolság sirálytollai; szívkötel; Haiku-falcok
- 45 D. Molnár István: Széttört dió közel egy országhatárhoz
(4. részlet egy talán soha el nem készülő regényből)
- 56 Kürti László: égöv; telihold
- 58 Takáts Fábrián: Ellentétek vonzalmában (David Tesinsky: Az élet szép – Másféle szépség);
Leképezni a dolgok mélyét (Sági Gyula: Under Vision)
- 62 Mohai V. Lajos: Az alkony-madár; Az utcai lámpa; A házszor; Álom kerülget; Ablakrés
- 64 Papp Endre: Móricz, Kállay elvtárs, Gerő János, Rózsa-Flores, Nádas és a többiek
(A 2024-es keszthelyi ünnepi könyvhét megnyitója)
- 71 Vitéz Ferenc: Szilvafa; Tükör; Álom; Bánat; Felhő; Napvirágok; Vándorút; Jössz;
Tűz a nyárban; Sárga illat; Jajszó; Félelem; Télen; Egy zsák; Egy témára
- 76 Képzőművészek levelei Kovách Aladárnak
(Közéleti Sümegi György)
- 93 Móser Zoltán: A népdal és „embernyom” kereső
(Erdélyi Jánosról, születésének 210. évfordulóján)
- 97 Lőkös István: Az örök térbe való kijárat
(Čurković-Major Franciska: Horvát motívumok a magyar irodalomban)
- 114 Kolozi Orsolya: Kései, keserű léptek – Fragmentumok az öregségről
(Oravec Imre: Alkonynapló)
- 117 Paták Balázs: A falu titkai
(Szöllösi Mátyás: Fóbia)
- 119 Zimonyi Zoltán: „Én magam láttam és álmodtam hozzája”
(Kós Károly: Régi Kalotaszeg)
- 124 Tóth Kálmán: Elrabolható-e Európa?
(Frenyó Zoltán: Európa – Négy előadás)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Sági Gyula *Under Vision* (Molnár Ani Galéria) és David Tesinsky *Az élet szép* (Csányis) című kiállításába nyújt bepillantást.

HITEL Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor];
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese;
Nyelvi lektor: Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László.
Felelős kiadó: a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356;
E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúráért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft.
Nyomdai munkálatok: Gyomai Kner Nyomda Zrt., felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Farkas Arnold Levente

A király szeme

Dél felé tartottam, ám a vakok forrásánál kelet felé fordultam. A vakok forrása a vak király kertjében ered. A vak király szállást adott nékem éjszakára, mert szívében világosság lakozik. Azon az éjszakán, amit a vak király kertjében töltöttem, álmot láttam. Álmomban a vak király ébresztett mosolyogva, baljában egy csésze forró tea gőzölgött, jobbjával rázta vállamat. Kinyitottam a szemem. A vak király nevetve dörzsölte meg szemeit. Minél erősebben dörzsölte szemét a király, annál tisztábban láttam én. Amikor az erős dörzsöléstől a király szemei a vakok forrásába gurultak, a király felnevetett. Látod, fordult hozzám a király, a forrás alján szemeim.

Célul tűztem ki a halhatatlanságot, de meg fogok halni, azt hiszem. Minden reggel teát iszom. Hű szolgálom a vakok forrásából hordja a teához a vizet. Azt hiszem, a bölcsesség abban áll, ha derűs lélekkel fogadjuk a valóságot. Mert vendég a valóság a lélek házában, a lélek pedig nem lakozik örökké a valóság hajlékában. Vak vagyok. Nem tudom megkülönböztetni a nappaltól az éjszakát. El kell fogadnom a sötétséget. Mert nem rossz a sötétség, csak áthatolhatatlan, nem világít semmi a mélyén, egyedül a gondolat. A vakok forrása körül táncol a vak király minden gondolata. Teát iszom. Forró ízek bélelik ki gyomromat. Az első korty a világ világossága.

Barátaival borozik a király, ám a királynak nincsenek barátai. A király vak, nem látnak a király barátai. Amikor három hete a király udvarában jártam, mert kegyesen befogadott, a vakok forrásáról mesélt a király, ami a király kertjében ered. Ajkán félelemmel mesélt a király a vakok forrásáról. Északról tartottam kelet felé, mert keleten csönd és magány honol. Keleten csönd és magány lakozik a felhők alatt, a vakok forrása a király kertjében ered. Nem meri megmosni szemét a király, mert a vakok forrása hit által működik. Nem tudja a király tudatlanságában, hogy a hit a forrás vize nélkül is működik. A király szeme elől a valóságot a király szeme takarja el.

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) költő, író. Legutóbbi kötete: *brácsahúr* (2022).

A barokk szaxofonos férfi a piros pizsamás nő férjével egy csendes kis mellékutcában találkozott. A Csendes mellékutcában volt egy hely, amit mindenki Jenő kocsmájaként emlegetett. A kalapos zongorista azt meséli, hogy ez a Jenő megfordult a francia idegenlégióban és az amerikai haditengerészetnél is. Az idegenlégióból egy tizedesi bajonettet hozott magával, Amerikából pedig néhány fekete dzsesszlemezt. A barokk szaxofonos férfinak volt egy öttagú zenekara. Minden este volt egy másfél órás műsoruk Jenő kocsmájában. A barokk trombitás ismerte a többieket, a barokk harsonást, a barokk kürtöst és a barokk tubást. A barokk szaxofonos férfival a barokk trombitás véletlenül találkozott egy kiállításmegnyitón.

A piros pizsamás nő, ez volt annak a kiállításnak a címe, ahol a barokk szaxofonos férfi a barokk trombitással először találkozott. A festőművész, bizonyos Hang úr, meglehetősen különc figura. A csokornyakkendős grafikus azt meséli, hogy Hang urat még soha senki sem látta. Jelen van ugyan minden megnyitón, de mindig álruhát ölt, mint az alakváltó istenek. Hang úr kiállításán a barokk szaxofonos férfi játszott egy rövid részletet Muszorgszkijtől saját átíratban. A barokk trombitás akkor lépett oda hozzá, amikor hangszerét a bársonnyal bélelt ébenfaládba igyekezett rejtetni. A barokk trombitás elmondta, hogy van egy négytagú zenekara. Így bővült kvintté a kvárt. A piros pizsamás nő férje nem zenél.

A piros pizsamás nő férje hivatali emberként keresi kenyerét, ennek ellenére esténként koncertre, színházba vagy kiállításra hordja feleségét. Hang úr kiállításán a barokk szaxofonos férfi Muszorgszkijt játszott saját átíratban. A piros pizsamás nő férje pezsgőt nyomott a piros pizsamás nő kezébe, majd odalépett a barokk szaxofonos férfihoz, aki a barokk trombitással Bach és a dzsessz lehetőségeiről beszélgetett. A piros pizsamás nő férje elnézést kért, bemutatkozott, gratulált. A piros pizsamás nő férje felvetette, hogy egy alkalommal szívesen beszélgetne a barokk szaxofonos férfival és a barokk trombitással némi bor társaságában a zene természetes és természetfölötti hatásairól.

Évekkel később a barokk szaxofonos férfi arra ébredt, hogy körülötte mindenki halott. Különös volt az a reggel. Kinyitotta a szemét, és tudta, négy holttesttel fekszik egy szobában. Teljesen éber volt. Tudatában volt annak, hogy a többiek nem élnek. Percekig a szürke plafont bámulta, majd óvatosan jobbra fordította a fejét. A barokk kürtös feküdt mellette. Percekig bámulta az arcát, az orrát és a szemét, de sem az orrcimpája, sem a szemhéja nem mozdult. Aztán a mellkasára vándorolt a tekintete. Nem emelkedett, nem süllyedt, az áporodott levegő csak kívülről simogatta a szürke testet. Kikelt az ágyból. A másik ágyon a barokk tubás feküdt a barokk harsonással. Nem lélegeztek ők sem.

Figyelte a barokk trombitás arcát. Nem lélegzett. A barokk szaxofonos férfi akkor az asztalhoz lépett. Csippentett három szőlőszemet egy szőlőfürtről. Egyenként bekapta őket. Ivott néhány korty kávé. A kávé hideg volt. Aztán az ablakhoz lépett. Kinyitotta. A beáramló friss levegőben lehunyta a szemét. Átengedte testét az érzésnek, hogy él. Mozgott a szemhéja. Mozgott az orrcimpája. Mozgott a mellkasa. Aztán nyitott szemmel és nyitott ujjakkal cigaretta után nézett. Rágyújtott. Kifújta a füstöt a nyitott ablakon. Aztán arra lett figyelmes, hogy az utcán nincs semmi mozgás. A csikket elnyomta a hamutálban. Szinte kizuhant a folyosóra. Kétségbeesetten próbált benyitni a szomszéd szobákba.

Pócsmegyer, huszonhárom, február huszonegy, kedd. Olvastam egyszer egy történetet egy barokk szaxofonos férfiről, aki egy reggel arra ébredt, hogy mindenki meghalt körülötte. Fölösleges volt kiabálni, dörömbölni, kilincseket ráncigálni. A barokk szaxofonos férfi lerohant a lépcsőn. A recepción senkit nem talált. Kiszaladt az utcára. Az első holttest, akit meglátott, egy taxis volt. Feje előrebillent, arca szétnyomódott a kormánykeréken, nyitott szemében dermedt döbbenet, bal karja élettelenül lógott az ablakban. A taxi mellett rövid csikk hevert hosszú hamuval. A barokk szaxofonos férfi meglátta a cigarettát a műszerfalon. Benyúlt érte, kivett egy szálát a kék dobozból, rágyújtott.

Pócsmegyer, huszonhárom, február huszonhat, vasárnap. Sokáig nem találtam azt a könyvet, amiben az a történet van arról a barokk szaxofonos férfiről. Pedig kerestem mindenfelé a szobában, benéztem az ágy alá is, ahol a barokk kürtös holtteste feküdt, nem találtam. Aztán becsuktam az ablakot, lesétáltam az utcára, kihúztam a taxis tetemét a taxiból, elhajtottam. Bekapcsoltam a rádiót. Néma volt. Kikapcsoltam. A barokk szaxofonos férfi távozásom után másfél órával lépett ugyanabba a szobába. Kivette az egyik szekrényből a hangszerét, lesétált az utcára, meglepve konstataulta a taxi hiányát a járda mellett, a taxis tetemét pedig a járdán. Elmosolyodott. Ketten hallgatunk a taxiban, én és ébenfa tokjában a szaxofon.

Pócsmegyer, huszonhárom, szeptember három, vasárnap. Tegnap Panka nagyon aranyos volt, de ha látná, hogy ezt írtam, biztosan kiakadna ezen az aranyoson, ezért inkább azt írom, hogy Panka tegnap helyes volt nagyon. Dél előtt elment a könyvtárba Eszterrel, délután biciklizett. Amikor hazajött a biciklizésből, nagyon izgatott volt, mert három fontos dolog is történt vele. Megnőtt a Duna, ez az első fontos dolog, kacsák úszkálnak a fák között. Egy angol házaspár megkérdezte tőle, hogy merre van a komp, ez a második fontos dolog, a komp angolul ferryboat. Monostorhoz közel talált egy telefont a gáton, ez a harmadik fontos dolog, a telefon gazdája meglelt.

Pócsmegyer, huszonhárom, szeptember hat, szerda. Amikor Sófálván a temetőt kerestük, a temetőben pedig apám szüleinek a sírját, Eszter megjegyezte, hogy

le kellene írni a neveket és a kapcsolatokat, össze kell kötni vonalakkal a neveket. Ha például úgy csinálnék, mintha naplót írnék, akkor is le kellene írnom a lap tetejére a tér és az idő nevét, akkor is ki kellene találnom a naplóíró nevét, legyen például Farkas Arnold Levente. Miközben az előző mondatban kivettem valahova a vesszőt, egy aprócska lény a vasárnapot olvasta a szomszéd oldalon. Szerettem volna tudni a nevét, de nem tudom. Apró, hat lába van, és vannak szárnyai.

Pócsmegyer, huszonhárom, szeptember tizenegy, hétfő. Tulajdonképpen félek. Az ágyékkötős álmodozó a keresztfán a huszonkettedik zsoltárt idézi. Ebből a versből kihagyom a boldogtalanságot. A várakozást türelemre változtatom. Eszter tegnap agresszívnek nevezte a kérdőjeleket. Szombaton meghallgattuk Debussy operáját. Jób könyve unalmas. A harmadik fejezetben elátkozza születése napját. A kreatúra a kreátort kritizálja. Ez tulajdonképpen istenkáromlás. Tegnap Gyuriéknál voltunk a Csendes utcában. Panka is velünk volt, kocsival mentünk. Panka felolvasta egy füzetből az egyik befejezetlen keringőjét, amit három éve írt. A teremtés is befejezetlen.

Egyszerűen arról van szó, hogy isten egyháza azok miatt a balgák miatt létezik, akik hisznek istenben. Minden, ami létezik, a hit által létezik, mondta a zarándok, mielőtt a tizennégy szent férfiú sírja felé útra kelt. A hit tehát balgaság, kérdeztem logikusan, ám tétován. Évszázadokkal ezelőtt a vakok forrásáról azt terjesztették, hogy csodatévő hatása van, mert lidércek táncolnak a felszínén. A csoda hírére jöttek a vakok, megmosták szemüket, és újra láttak. Akkor isten egyháza azt mondta, lidércek nincsenek, a csoda azonban létezik. A vakok forrása azért adja vissza a vakok szeme világát, mert az angyal, aki a szűzzel beszélt, megmosta benne szárnyait. A vakok forrása azóta nem működik.

Pócsmegyer, huszonhárom, augusztus huszonnyolc, hétfő. Szombaton együtt bicikliztem Pankával. Megjegyezte, hogy mindjárt vége a nyári szünetnek, és még a Pázsiton se voltunk. Tegnap lementünk a Pázsitra. Eszter Lívivel beszélgetett, én meg Olivérrel, Péterrel meg Andrással. Andrásnak van egy zenekara, pénteken játszottak Monostoron, de mi nem hallottuk őket, mert kocsmakvíz volt Megyeren. Évivel meg Eszterrel voltam egy másik csapatban, harmadikok lettünk. Hazahoztuk a rozét, de nem ittuk meg, martinit ittunk, meg fehér bort szódával. Évinek nem jött be a martini, pedig Carina hozta Németországból, inkább fröccsözött. Holnap meglátogatjuk Ramónát.

Pócsmegyer, huszonhárom, szeptember egy, péntek. Tegnap elhoztuk a hokedliket. Két hokedlire állva kiakasztottam a nem működő kakukkos órát, eltörtem egy szép edényt, Tomi és Péter segített. Anyám mellére gondolok. Tegnap volt a házassági évfordulójuk. A pokol a többiek. Az Úrvacsorában az isten csendjéről beszél a sánta kántor a sekrestyében. Eszter lencsét főzött ebédre. Pankával nem lehet beszélni. Tegnap este kérdeztem tőle valamit, amitől megsértődött,

bevonult a szobájába, aztán ledobta a takarómat a földre, az ágynak arra a részére pedig, ahol én alszom, vizes papírzsebkendő-cafatokat rakott. A nyár elvonult, lábnyomát őrzi még a kert.

Pócsmegyer, huszonhárom, szeptember kettő, szombat. Semmi keresnivalóm a színpadon. Tegnap háromszor voltam Monostoron. A leengedett függöny elé füttyörészve bejön egy színész, a színpad szélén leül, lábát a semmibe lógatja. Bejön egy másik színész, ugyanúgy tesz, mint az előző. Szentendrével szemben szalonát sütünk. Gellért a nyakamból a bokszsákra mászott. Nyakamba vettem, a jobb vállam fáj, majd a zöld bokszsák tetejére ült. Elolvastam a Kis királyokat, Eszter húsz éve olvasta, azt mondja, neki jobban tetszett, mint a VII. Olivér. Érdekes, hogy Olivér is meg Emánuel is a hetedik. A harmadik színész is ugyanúgy tesz, várakozás.

Forrás fakad a király kertjében, a vak király kertjében a vakok forrása. Megszámolja lépteit a zarándok. A tizennégy szent férfiú sírja felé tizennégy napon át vezet az út. A tizennégy szent férfiú sírja felé a vakok forrásától indulok. Aki elszántan és kitartóan kelet felé tart, elszántsága és kitartása jutalmául nyugatra érkezik. Lehet-e jutalom a napnyugta, kérdezi a zarándok a negyedik éjszakán. A zarándok kérdésére a hallgatás felel. Félelem nélkül mártja előző zarándokok lábnyomába lépteit a zarándok. Lehet-e jutalom a hallgatás, kérdezi a zarándok a nyolcadik éjszakán. A zarándok kérdését elnyeli a hallgatást hallgató csönd. A kilencedik hajnal a legnehezebb.

Gondolatban a forrás felszínét érinti lábujjával a zarándok. Miért a hallgatás, a zarándok kérdését az önmagát hallgató hallgatás nyeli el. A vakok forrásától a tizennégy szent férfiú sírjáig tizennégy napon át visz az út. Voltak balga zarándokok, akik siettették lépteiket, hogy a forrástól a sírig rövidebb idő alatt megérkezzenek. Az egyik balga zarándok egy nap alatt annyi utat tett meg, mint egy bölcs zarándok három nap alatt, mégis ugyanakkor ért a sírhoz a balga és a bölcs. Egy másik zarándokról feljegyezték, hogy a harmadik éjszakát imádsággal töltötte, aztán tíz napon át egy tapodtat se mozdult, a tizennegyedik napon mégis a tizennégy szent férfiú sírjánál találta magát.

Ha figyelmesen olvasgatjuk a vakok forrásáról szóló feljegyzéseket, egy másik változatban olvashatjuk helyett lapozgatjuk szerepel, akkor olyannak találjuk a mondatokat, a mondatok olyanok, mint a sima víztükör. Mindig akad azonban egy-egy szó, egy-egy szerkezet, egy-egy toldalék, ami felzavarja a mondatokat. Egy másik változat szerint mindig helyett örökké olvasható. A vak király, amikor még nem volt vak, mielőtt megvakult, sokat lapozgatta a tizenkettedik szent férfiú feljegyzéseit. Erről a szent férfiúról feljegyezték, hogy soha nem hallották panaszkodni, soha senkiről egy rossz szót ki nem ejtett ajkain, feljegyzései azonban semmi egyebet nem tartalmaznak, mint káromkodásokat.

Pócsmegyer, huszonhárom, szeptember huszonnégy, vasárnap. Tegnap volt Gellért tizedik születésnapja. Eszter rendelt neki egy pólót, amin van egy axolotl. Gellért nagyon örült neki. Esik az eső. Főzök egy teát. Lóci köhög. Ma a mamánál ebédelünk. Tegnap vettünk Szentendrén egy gitárt. Szerdán lesz Gellértnek a harmadik gitárórája. Meg kell keresnem a hangolót. Gellért a gitárt csak ugródeszkanak tekinti, tulajdonképpen bendzsózni szeretne. Alszik a fényben a lámpa sötétje, a férfi elindul, tisztességes az átlag, igazság, étcsokoládé, célja a testvér testét innen az ottba ledobni. Tegnap reggel Elekkel találkoztam a boltban. Nincs megmagyarázva. Azt hiszem, így őszintébb.

Pócsmegyer, huszonhárom, szeptember huszonöt, hétfő. Kimásztam az ablakon a belső udvarra. Volt ott az egyik asztalon egy cigarettásdoboz, de nem volt benne semmi, csak egy csikk. Eszternek fáj a feje. Jónás Ninive pusztulásának szurkol az árnyékban. Az előadás után Rudi bácsival beszélgettem. Tegnap délelőtt meghallgattuk Az állatok farsangját. Időnként szabadnak érzem magam. A hamutartóban csikk és esővíz. Lobog a szélben a szélzsák. A földgömbön valaki egy foltra mutat, aminek Ausztrália a neve. A sarokban a természet néma gyermeke. Pénteken valaki a vonat elé vetette magát. Eszter annak az íróknak a könyvét olvassa, akitől én még soha semmit nem olvastam, de meghívtam egyszer egy kávéra.

Irgalmatlanul. Ezek voltak a király utolsó szavai. A vakok forrásánál vakok tolongtak halála reggelén. Az egyetlen vak, aki a király halálhírére felkerekedett, hogy gyászta a forrás körül az angyalokkal eljárja, megcsúszott egy mohás kövön, arccal a forrásba zuhant. Nem léteznek angyalok. A szárnyaszegett angyal ujjával megérintette a vizet. Visszanyerte szeme világát a vak. A vakok vakok maradtak, hiába mosták meg arcukat és szemüket a vakok forrásában. A vakok forrásának angyali vizében nem élnek állatok. Az ezüsthál teljesíti a vágytalanok kívánságait. Irgalmatlanul unatkoznak az angyalok. Ez volt a király utolsó szava.

Az volt az érzésem, hogy az isten munkatársa vagyok. Munkatársa vagy alkatrésze. A megfelelő szó bizonytalan. A könyvtár mellett lehetett a kórusra menni. A könyvtárral szemben a termodinamikus háztűznéző világított. A templomban az örökmécses jelezte az el nem múló isten időtlenségét. Leültem a harmónium közelébe, aztán mereven nézni kezdtem abba az irányba, ahol istennek nagyon kell lennie. A könyvtárban egy portugál költő versei heverték. Hiányozni kezdett a teremtés. Az engedelmisség megfoszt önmagadtól. Az engedelmisségben éppen ez a szép. Évekkel később egy spanyol papról olvastam, aki Krisztus testvére és vérévé változtatta a kezében levő semmit.

Borsodi L. László

Külön táskák

Egyetlen szavam sem tűröd,
módszeresen irtod mozdulataimat,
arckifejezésem minden rezdülését,
sorban kapcsolod le közös évünk
hónapjait, heteit, öleléseit,
lehalkítod magad, akár a telefont,
nem hallod, mi morajlik bennem.
Sötétben, süketen tapogatózom,
akár ezekben a verssorokban,
hogy megpróbáljam megérezni,
megérteni, milyen üzemmód
lökött távol tőled, magamtól,
kitapogatni, ami volt és lehetne,
hogy egyáltalán vagy-e még,
érdemes-e tovább hurcolni, ami
közös volt, de külön táskákba került,
hogy van-e, lehetne-e még egy sziget,
körülötte a nagy kék, amelyben
kioldódna minden fölösleg, bántás,
és maszkok nélkül láthatnánk –
színről színre, meztelen.

BORSODI L. LÁSZLÓ (1976, Csíkszereda) költő, irodalomtörténész, kritikus, tanár. Legutóbbi kötete: *Te fordítsd el* (versek, Kolozsvár, 2024, Erdélyi Híradó Kiadó).

Tűzfalak

Amikor beköltöztél a házamba, ragyogtak az ablakok, illatoztak a szekrényben a ruhák, a polcokon vidám csendjükkal a könyvek. Amikor hozzám hazajöttél (emlékszel?): a konyha illata, vízcsorgás, szőnyegminta, függönysuhogás, testünk, árnyékunk és túl azon. Ritmusa volt az éjnek és a kéjnek, a nappalok lágy zenéjének, megtalálták helyüket, megszelídültek egymás közelségétől a tárgyak. Egy nap azonban a padlórepedéseken át szivárogni kezdett a penész, a bejárati ajtó alatt észrevétlenül besurrant a szél vagy valami nyirkos. Két lélegzetvétel között mintha hirtelen túl széles rés támadt volna, mintha hangszínenben, hangsúlyban, nem is tudom, a nevét nem találom. Beállítottad a tévét, csapot szereltél, szekrényeket csavaroztál, kimeszelted előbb a konyhát, majd sorba mind a szobákat, fürdőkádat sikáltál, villanyégőket cseréltél, végső megoldásként mesterembereket hívtál. És közben egyre homályosabb, hűvösebb, ragacsosabb lett idebenn, nincs mosoly, nincs érintés, mert sorba adja fel magát minden egymás után.

Folt, földszag

Megroggyant tetőszerkezet, ledől kémény, omló vakolat, széttört ablak- és ajtókeretek, elárvult falak, elkorhadt bútorok, s a szél, lakóit elfújta az idő, ölelésüket benőtte a moha. A szakadó esőben ketten nézik. Mintha magukat. Nem lehet, nincs erejük újraépíteni, mit kimart a salétrom, felélt a gomba, nem áll össze, mi egyszer szétmállott, nem mentheti meg új téglá, kő, harmadnap. Ami volt, nem ad jeleket. Helyén folt, földszagú üresség.

Megyeri Edit Tünde

Egyetlen¹

Regina majd minden délután lement a strandra, és nemcsak a városi strandra, hanem a környék ismert helyeire. Tengerpartokra, melyekről olvasott vagy hallott, s ahová ritkán vetődött külföldi turista. Egy-két euróért jegyet váltott, és naponta más településen szállt le a vonatról. Mindig csak lefelé, gondolta magában, és a strandtáskával a vállán baktatott a szűk zezzugos utcácskákon a víz irányába. Sokcsillagos szállodák, a tenger felé forduló apartmanházak, háromosztatú villák, újkori bungalók váltották egymást. A távolabbi, eldugott utcákban bújtak meg azok a kopott házak, ahol a helyiek laktak, és összeszűkült szemmel figyelték a nyaranta oda érkező idegeneket. Bolyongásai közepette Regina olykor betévedt egy-egy ilyen helyre, figyelte a járdaszélen hagyott székeket, asztalokat, a kifeszített köteleken száradó ruhát. Be se fér egy furgon, mosolygott magában, el kell pakolni az utcáról, mert ezek még az úttesten is laknak. Idős asszony nézett rá egy alacsony erkélyről. *Buongiorno!* Mit kószál itt ez a buta lány, eltévedt biztosan, forgatja a fejét jobbra-balra, bámulja az otthonainkat, tán a repedéseket nézi a falakon? Nem bevándorló, az biztos, nyaraló inkább, annak meg milyen magányos. *Buongiorno*, mit keres itt ez az öreg nő a hőségben, a frászt hozza rám, akár egy szellem. Miért nem bújik el a vakon megülő épületek belsejében, a csukott spaletták mögé? Mit figyel a kihalt utcán?

Akárcsak a Balatonnál, ahogy körbe fut a sín pár, úgy szegélyezi az olasz csizmát is a vasút, csak itt pont fordítva, a víz van kívül és a szárazföld belül.

Farkassal majdnem három évig voltak együtt, vagyis az egyetlen nagy részében. Senki se gondolta, hogy ebből nem lesz házasság, bizonyos napokon még Regina maga sem. Egymáshoz igazították a programjaikat, együtt tanultak, együtt ettek-ittak, éltek. Farkas szeretettette meg vele a Balatont, volt ott egy nyaralójuk az északi parton. Ezekon a nyarakon Regina már nem rohant minden hétvégén haza Budapestről, új vizek felé vette az útját. Küszködött

MEGYERI EDIT TÜNDE (1972, Nagyszőlős) író, pedagógus. Jelenleg a Rábaközben él. A *Bárka*, az *Együtt* és a *Magyar Napló* folyóiratokban jelentek meg szépirodalmi írásai.

1 Részlet *A tenger* című készülő regényből.

a lelkiismeretfurdalással, árulónak érezte magát, aki egyszerre csalja meg a folyót és az apját, holott az apja csak örült Regina boldogságának, a folyó meg nem számolta a csalfa szeretőket.

Augusztus volt, nézték a tűzijátékot a parton, nagy társaság verődött össze, Farkas ölelte a lányt. Regina rosszkedvű volt, feszült, nyomasztotta a délutáni felfedezés. A bikinijét kereste, de nem találta sehol, feltúrta a szoba minden zugát, hasztalan. Végül a fiú ruhái között egészen mást talált, mint ami után kutatott. Eldugva, a szekrény mélyén lapult az ékszeres doboz, benne egy gyűrű. Elsápadt, csak nézte a különös fényű követ, opál. Eszébe jutottak saját mondatai:

- Ez a tó varázslatosan változtatja a színét, akár csak az opál kő.

Most pedig ott volt a tenyerében a gyűrű, nehezen félreérthető ékszer gyanánt. Egyszerre a rémület dühvé változott benne, kirohant a szobából, Farkast szölongatta, kiabált, szerette volna megmarkolni a haját és berángatni a házba, számon kérni, hogy hogy képzelte, mi a fene ütött bele, hogy akarhatta őt ilyen helyzetbe hozni, és különben is, majd akkor kérje meg a kezét, amikor ő jónak látja. De a fiú nem volt sehol, elszelelt, mint aki érzi a nagy vihar közeledtét. Mire jókedvűen haza ért, Regina irtózatos haragjában csak feküdt az ágyon, mint a feszület, és bámulta a plafont. Farkas azonnal észrevette a változást:

- Történt valami?

Regina kérdése vád volt és támadás:

- Mi az a gyűrű a szekrényben?

A férfi megsemmisülve állt, szemét az ablakon át a tóra szegezte.

- Ez a gyűrű pont az, aminek szeretnéd. Semmi több.

- Akkor jó - csattant a lány hangja.

- Vegyük úgy, hogy ajándék...

- Én erre még nem vagyok kész.

- Értem. Nincs min aggódnod, karácsonyra megkapod.

Később mégis megbékéltek, estére egészen megszélidült Reginában a harag, szinte restellte, hogy ennyire nem tudott uralkodni magán. Aztán meg felidézte a rémületet, ami úrrá lett rajta a gyűrű láttán. Nem, ezt nem akarja, biztos, hogy erre nem lenne képes még. Esze ágában sincs elköteleződni, jó neki így, ahogy most van.

Nem volt kivel erről beszélnie. Az apját sose avatta bele a szerelmi ügyeibe, sőt, semmiféle ügyekbe, ami az érzelmi életét illeti. Az apját óvta.

Este, mire a túlso parton fellőtték a tűzijátékot, már úgy tettek, mintha nem is történt volna semmi, mintha nem most rengett volna meg a föld alattuk. Ujjongtak a fényeknek, üvegből itták a sört, és semmiségekről fecsegték a barátokkal. Mindketten tudták, hogy mondani kellene valamit a másiknak, beszélni, de mégsem tették.

Nem akarok férjhez menni, nem akarok menyasszony lenni, nem akarom befejezni az életemet. Nem tudom elképzelni, hogy te vagy az az egyetlen, akiről álmodnom kellett volna.

Regina csak arra vágyott, hogy haza mehessen, haza a faluba, a csendbe, ki a templomtérré. Hirtelen minden idegen lett: a fények, az ünneplő tömeg, a drága autók a parkolóban, még a tó is ismeretlenül feketélt, elnyelte a csillogásokat.

Olyan vagyok, mint apám, gondolta most is. Nem tudtam időben elköteleződni, aztán meg már késő volt. Jánosra gondolt, hogy milyen lehetett vénéfiúnak maradni egy faluban, ahol a nagyapja volt a tekintély. Mi volt az oka, hogy nem talált egy magához való rendes lányt, akivel leélhette volna az életét? Lehetett volna akár a könyvtáros Gizella vagy bárki más a környékről. Miért kellett pont az ő anyjába belehabarodnia olyan reménytelenül, hogy bolondot csinált magából?

- Nem szerettem senki mást életemben. Ennyi az egész. És nem bánom most sem, csak az bánt, hogy neked fájdalmat okozott, mert elhagyott.

Ez volt a legtöbb, amit az apja az anyjáról és az egész elképesztő históriáról mondani tudott. Még csak haragudni se volt hajlandó a nőre, aki kísértelt az életéből, és nem hagyott mást hátra, mint néhány sort, egy macskát és egy leánygyereket. Azóta már Regina is tudta, hogy a szerelem nélkülöz minden észszerűséget, ópium, ami fogva tartja az elmét. És ha már nincs az az egy ember, akit a fejünkbe összeraktunk pótolhatatlannak, akkor más nem kell, még ha az a más ezerszer jobb is.

A part, ahová leterítette azurkék kendőjét, tiszta volt, és gondozott. Nem bérelt napernyős nyugágyat, pár órára amúgy is minnek. A vizet szerette, a víz érintését, látványát, hangját. Belegázolni a langyos tengerbe, érezni ahogy körbeöleli, simogatja, eggyé válni vele. Olykor az az érzése támadt, hogy a tenger sokkal sűrűbb, nem is vízszerű, inkább olaj a testén, fenntartja, lebegteti, játszik vele. Csendes napokon csak állt a sekélyesben, és bámult lefelé a fodrozódó homokra. Egy másik világot képzelt a tengerfenékre, fényeset és tisztát, ahol nincsenek élek, csak domborulatok. A napfény megtört a békésen hullámzó víztükrön, árnyékot vetett lent a mélyben, játszott, cikázott jobbra-balra, akár egy szatén ruha csillogása a női testen.

- Anyád gyönyörű volt. Ilyen nők nincsenek mifelénk, szerencséd, hogy rá hasonlítasz. Mindegy volt, mit vesz magára, mindenben királynő volt. A selyemruhától a férfiingig minden hozzá idomult, ő parancsolt még a viseletnek is. Amikor először megláttam egy szakadt neccharisnya volt a lábán, másoknak ócska nő, nekem az egyetlen asszony, akit szeretni tudnék.

Fatális találkozások, melyek megváltoztatják az élet menetét. Bolygók, tektonikus lemezek ütközése, viharok, melyeket a hideg és meleg légtömegek ádáz összecsapása okoz. Mennyi, mennyi elkerülhetetlen természeti jelenség az életben. A számtalan sors, melyekről nem írtak szalagcímekben, s melyek mégis tönkre mentek vagy éppenséggel megmenekültek csak azért, mert valakivel valamikor egy elrendelt pillanatban találkoztak.

Regina már egy hete lakott a lakásban, de semennyire se haladt a dolgokkal. Iván olykor felhívta, megkérdezte nincs-e valami elintéznivaló, amiben

segíthetne, s miután Regina nemleges választ adott, még hallgatott egy darabig, aztán csak annyit mondott:

– Allora niente...

A keresztanyja is hívta, ráadásul videóhívásban, kíváncsi volt a lakásra, ami zavarta Reginát, mert a berendezkedéssel nem jutott előrébb, a beszerzett dolgok ott álltak eredeti csomagolásukban. Nusi kivételesen elnéző volt, semmin ne aggódj, most csak pihenj, ráérsz még ezzel foglalkozni, adj magadnak időt, az is lehet, hogy még meggondolod magadat, és mégsem maradsz ott. Már hogy gondolná meg magát, egész életében erre vágyott, és most itt van, tessék, egy lakás az olasz tengerparton, persze, hogy berendezi és minden helyére kerül előbb vagy utóbb. Aztán utána jöhet az apja, elfoglalhatja megérdemelt helyét.

Nusi még pár percig mesélt valamit az otthoni hírekről, Reginát nem nagyon érdekelte, mégis illedelmesen végighallgatta, kívárta a megkerülhetetlen kérdést:

– Azon gondolkodtál már, hogy mihez kezdesz kint, ha ez az egész berendezkedési szakasz véget ér?

– Még nem.

– Jól van, majd kitalálsz. Ha bármire szükséged lenne, csak hívj.

Aznap a második ember ajánlotta fel a segítségét, ami elég furcsa volt számára, tekintettel, hogy világ életében önellátó volt, és támaszt soha senkitől nem várt, maga akart támasza lenni másoknak. Miért kezeli mindenki úgy, mint egy rokkantat? Nem a lábát vágják le, csak elköltözött egy másik országba.

A tengert nézte, próbálta kitalálni, mi van ott szemben a horizonton túl? Emlékei szerint Split meg a picike Vis sziget. Most balra fordult, ha átlátna a hegyeken, át a teljes Isztriai félszigeten, akkor meglátná Triesztet, tekintetével felsétálna a téren egyenesen a szökőkútig, ott megállna a szokott helyükön és várna Salvóra, amíg az oda nem ér.

Triesztben mindig Illy kávét ittak, először a férfi mesélt neki a magyar kávéfőző mesterről, aki feltalálta a világhírű olasz eszpresszót. Igaz is, gondolta most Regina, itt az alkalom, hogy megvegyem magamnak azt a méregdrága csillogó kávémasinát. Pár éve ígéretet tettem, hogy ha lesz egy igazi otthonom, család, kutya gyerekek, akkor majd veszek egy presszógépet, a konyha legszebb helyére teszem, és akárhányszor megnyomom rajta a gombot Illy Ferencre gondolok, aki Temesvárról indult a világhír felé.

Helyesen döntött, hogy nem ment hozzá Farkashoz, még akkor is, ha most egyedül fekszik a homokban, és nincs senkije.

Salvo lett a nagy szerelem, a végzetes útkereszteződés, ami után új pályát vett az élete. Csak később, mikor már mindennek vége lett, csak akkor próbálta megérteni, hogy mi vonzotta annyira őt ebben a férfiban. A pszichológus, akihez hébe-hóba eljárt, az mindenképp az anyjával látott párhuzamot.

– Nagyon gyakori, hogy a párválasztásban a korán elvesztett szülőt keresik a páciensek. Salvo is idegen, egzotikus, kiismerhetetlen, és ez tetszik önnek.

A nő mégis inkább az apját látta benne, egy intelligens férfit, aki ugyancsak szerelmese az olasz nyelvnek, noha ezúttal születése jogán. Az úriembert, aki igazi hölgyként kezelte, és akinek enyhén duzzadt szemhéjai azt a képzetet keltették, hogy álmatlan éjszakák hosszú sora van mögöttük. Ezek a szemhéjak fáradtan takarták el a kissé vizenyős kék szemeket, elhitették az ártatlan szemlélővel, hogy végtelen verssorok olvasásában merültek ki, ami az apja esetében igaz is volt, de Salvónál okuk megfejthetetlen titok maradt.

A férfi egyszerre volt határozott és mélabús, holott a kettő teljességgel kizárná egymást normális esetben. De nem itt, nem olasz földön, mert itt minden százszor, ezerszer felfokozottabb, mint a világ összes többi részén, s a megmagyarázhatatlan ellentétek évezredek múlta építkeznek, jól megférnek egymás mellett.

– Vannak elfelejtett városaink... – mondta Salvo.

– ...mint Ravenna...

– ...és Trieszt.

– És vannak örök városok, mint Róma...

– ...vagy Velence.

– Ki dönti el, hogy mi marad meg, és mi múlik el? Mi emberek, mi változtatjuk meg a világot. Csak mi vagyunk képesek az egyensúlyok áthelyezésére. A madarak, a halak, azok mindig ugyanazt az útvonalat követik. De mi emberek, mi képtelenek vagyunk kielégíteni olthatatlan vágyunkat a változás iránt, a kíváncsiságunk felülírja napról napra az életünket.

Regina ismerte ezt az érzést, az örök nyugtalanság érzését, a mindig úton levők fáradságát, de most, mióta Salvo belépett az életébe, most először akart valamit megragadni és el nem engedni. Róma akart lenni, az örök Róma, az egyetlen. Nem az első, nem a győztes, hanem az alfa és az ómega, a kezdet és a vég, a teljesség.

Azt akarta, hogy a férfi úgy szeresse, ahogy ő a másikat. Pont úgy, ahogy soha nem akart senkit szeretni, sőt, nem is hitte, hogy képes lenne rá.

Az évek során, ahogy újabb és újabb fiúk majd férfiak nevei merültek fel, egyre nőtt benne az aggodalom, a gyanú, hogy talán mégis vele van a baj, hiszen mindig csak megszerezni akart mindenkit, de senkit sem megtartani.

– Szirén vagy... – jegyezte meg Nusi.

Egy szirén, aki mélybe húzza a férfiakat, és nem ereszti őket egészen addig, amíg meg nem fulladnak az ölelésétől. Nem akart szirén lenni, nem akart bántani, nem volt benne semmi számító vagy rafinált, egész egyszerűen nem találta a helyét senki mellett. Nem volt otthon.

Triesztben mesés virágboltok vannak, szeretett előttük álldogálni, bámulni a virágcsodákat, Salvo ilyenkor megajándékozta egy-egy szállal a legszebbek közül. Siessünk haza, tegyük vízbe, elhervad ebben a hőségben vagy megfagy a jeges szélben, elveri az eső, hiszen olyan, mintha dézsából öntenék.

Olykor utcai árusok tolakodtak a járókelők közé, legyezőt vagy éppen fakanalat kínáltak az embernek. Salvo papírpénzzel fizetett a csipke-csodáért, bőven hagyott borralalót az árusnak.

- Miért nem a fakanalat kapom? – tréfált a nő.
- Mert ez illik hozzád.
- Szóval nem tartasz jó háziasszonynak.
- Gyönyörűnek tartalak.

Regina rajongása másokra is kihatott. Az apja megbékélt Salvóval, sőt, titkon egyszer csak nagyon is helyénvalónak tartotta, hogy megismétlődjék a csoda, és jöjjön valaki a világ másik szegletéből, aki boldoggá teszi őket.

Egy idő után elhessegette a csalódás gondolatát, már nem traktálta Reginát figyelmeztetésekkel, s ennek okán helyre állt közöttük a régi rend, az élet szavak nélküli békessége. Megértette, hogy lánya életében eljött az a pillanat, amire minden ember vár. Nem fért kétség ahhoz, hogy Regina számára Salvo a nagy szerelem. Most már csak azért kellett imádkozni, hogy ez az érzés, amelyre az ember semmilyen körülmény között nem tud hatni, ez az érzés kölcsönös legyen, és beleilleszkedjék abba a nagy egyetemes tervbe, amit Isten rólunk, emberekről egyenként és összességében valahol megírt.

- Az Isten számára mi nem egy nagy hömpölygő massa vagyunk, nem átláthatatlan tömeg, akikre kollektíve tekint. Mindannyiunkat egyetlennek és megismételhetetlennek teremtett. Emlékszel, arra tanítottalak, hogy a maga képmására formált, és úgy gyönyörködik bennünk, mint ahogy te szoktál a tükörbe nézni.

Regina értette is meg nem is, hogy Isten egyszerre olyan vadóc és fiatal, mint ő, ugyanakkor szelíd és öregedő, mint az apja. Mert ha a maga képmására teremtette az embert, akkor mindenféleképpen kell lennie egyszerre. Idővel megnyugodott abban, hogy miután a kaméleon képes ezerféle színt magára öltetni, úgy az Isten is vehet fel végtelen számú alakot, aminek megalkothatja tökéletes mását. Az alakváltás alkotóját nem kötik korlátok.

Azt remélte, hogy most, miután végleges otthonuknak választotta e földet, valamit mégis átmenthet Salvóból, az elveszett közös élet töredékét felépítheti akarattal, elszántsággal, még ha csonka-bonkán, még ha felemásan is, de megteheti.

Az apja is hasonlóképpen igyekezett szilánkokból összerakni a teljes egészet. Az amputált testrészt, vagyis az anyja feladatait szétosztották egymás között, úgy-ahogy betöltötték az egykor volt funkciókat.

Élete veszteséglistáján régi-új pont volt az otthon. Joggal merült fel benne a kérdés, hiányozni fog-e, tud-e majd tartósan egy másik országban élni, s vajon ez az új élet meghozza-e a vágyott békességet számára.

Miután akkor régen, azon a nyárvégi vasárnapon felült a pesti gyorsra, soha nem szűnt meg küzdeni a honvággyal. Eleinte izgalmasan elrohantak a hetek, minden új volt, színes és varázslatos a nagyvárosban, mégis fellélegzett, mikor péntekenként hazaért. Jó volt arra gondolni, hogy csak öt napra megy el ismét és bármikor, de tényleg bármikor hazajöhet, ha kedve tartja. Nagyon sok év után értette meg, hogy pont ez a látszólagos szabadság csalta törbe, ez vezette

meg, ez hitette el vele, hogy semmi nem változott, ő még mindig az a falusi lány, aki a tornácos házban lakik.

Túl későn döbrent rá, hogy az ember nem tartozhat mindenhová, még ha egészen alaposan ki is ismeri magát a világ számtalan helyszínén. A hovatartozás az ennél több, az valami más, amit egyelőre nem sikerült szavakba öntenie.

- Életvitelszerűen ott tartózkodik? – kérdezték a hivatalnokok, mikor lakcímkártyáján feltüntették az állandó vagy éppenséggel ideiglenes lakcímét.

- Igen – válaszolta rá.

Kiszámolta, hogy ha az év ötvenkét hetének minden hétvégéjén hazautazik, az alig jelent száz napot. Három hónap az évből, egy negyedév, mindösszesen egyetlen évszak, ami összességében kijön. Ha mindezt kivétítette egy nagyobb időszakra, akkor igazán rémületes volt elképzelni, hogy tízből négy évet látja az apját és hatot elveszteget, holott az apja szemlátomást öregedett, és az öregedéssel arányosan nőtt az elszalasztott, eltékozott álmainak száma. Regina úgy érezte, hogy az apja is és ő is vár valamire, aminek meg kell történnie, hogy az élet kárpótolja őket be nem teljesült vágyaikért, de részben egy idő után már nem tudta megfogalmazni, hogy melyiküknél milyen álom lenne az üdvözítő, másrészt azt, hogy nem vártak-e túl sokat.

Az első években ő semmi másra nem vágyott, minthogy véget érjen az egyetem, és hazaköltözzön. Nem hagylak el. Én nem hagylak el. Ez járt a fejében és el se képzelte, hogy az ideiglenes távollét, ami ráadásul jogos és igazolt távollét volt, az idővel egyre csak hosszabbodik, újabb és újabb ürügyeket talál, míg nem átlépi a bűvös első évtizedet.

Vasárnaponként templom után még mindig megálltak a barátokkal pár szót váltani, dicsérte az egyre cseperedő gyerekeket, gratulált az újonnan köttetett házasságokhoz, részvétet nyilvánított az elhunytak rokonainak.

- Ki ez a néni? – hallotta háta mögött a kislányt, akinek az anyukájával az imént beszélt.

- Falunkbéli.

- Falunkbéli? Sose láttam még a faluban – ellenkezett a gyerek.

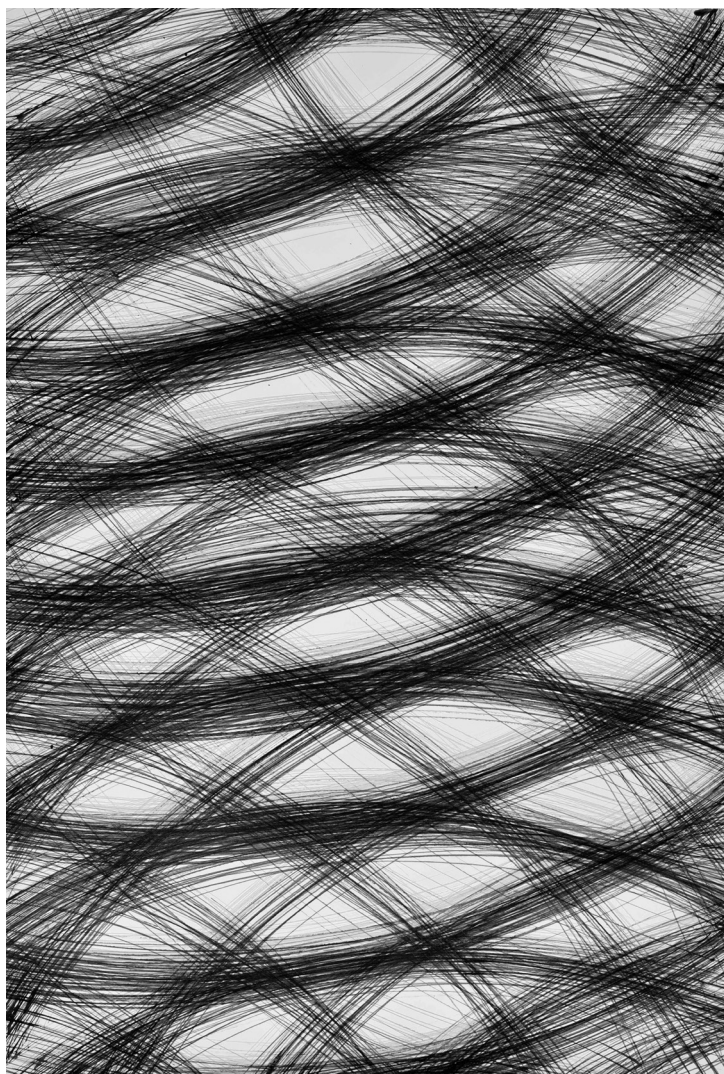
Ez volt az egyik alkalom, amikor Regina feltette magának a kérdést, kicsoda ő tulajdonképpen, és mit akar?

Meddig tartozhatunk valahová, ahová már csak a szívünk húz, de nem kötnek a mindennapok? Mi ott olyankor az ember? Tösgyökeres vagy látogató?

A tenger most egyre nagyobb hullámokat vetett, feltámadt a keleti szél, megkezdődött a dagály, s a póznákon felhúzták a vörös zászlót. A fürdőzők értetlenkedtek, a vízi mentők keményen tartották magukat. Értsék meg, ez az önök érdeke, maradjanak a parton, míg el nem csitul a vihar. De hát nincs is vihar, miről beszél, alig ér térdig a hullám, ne nevetessen, nem azért jöttünk ide, hogy kánikulában nézzük a vizet.

Egyedül a helyiek nem akadékoskodtak, tudták, hogy úgy is hasztalan. A vihar az vihar, ki kell várni a végét, elmúlik, mint minden ezen a világon, és aztán a dolgok mennek tovább a megszokott rendben.

Miközben a strandtáskáját pakolta, Regina arra gondolt, hogy voltaképpen bármennyire is szeretne másot hinni, otthona is csak egy van az embernek, mégpedig az a hely, amiről egyszer csak azt érezzük, hogy egyetlen.

Sági Gyula: Waves serie 4., 2023 (42x59,5 cm, akril papíron). A Molnár Ani Galéria jóvoltából

Pollágh Péter

Az Amishokért

„Magyar idő szerint éjszaka” – Térey János

„Miért nem pusztult ki, ahogy kérték?” – Márai Sándor

„Hányan vesztek el a harmincas éveikben!” – Kemény István

„Hittél a könnyű szóknak / fizetett pártfogóknak / s lásd,

soha, soha senki / nem mondta, hogy te jó vagy” – József Attila

Tudod, hogy nincs bocsánat.
Maradj velem, lélegezz, ismételd,
mondd utánam: nem én vagyok,
aki nem fizet meg.

„Már bocsánat, de ezt a hangot,
a vodkával, még kikérném.”

Csönd legyen. A csöndem legyél.
Levágott szakállad ott van a fiókban.
Ugye, hogy ott van?

Emlékszel?
„Nevetségesen festesz. A lassú vonattal jöttél Bicskéről?
Mi a faszt akarsz itt, miért élsz?
Hogy mersz kérni a nagymenő körúton?
Hogy mersz ragyogni? Lenyelted a Napot?
Kértél rá engedélyt? Majd adok én neked.
Majd mi keresztüzünk a megfelelő egyeddel,
vérfrissítésnek kellesz,
nem bálványoknak, nem jónak.”

Nem kell, hogy neked jó legyen
a csónak, maradj fölöslegesnek,
utolsónak. Maradj Szóvak. Jóvak.
Higgyék azt. Higgyék azt.

POLLÁGH PÉTER (1979) József Attila-díjas költő, író, szerkesztő. Legutóbbi, *Régi voltam* című verseskötete 2023-ban Könyv Nívódíjban részesült.

Ki ne akarná elhagyni Komárom megyét?
Egy bányavárost? Egy bányalyukat?
A bányát? A túl sok vörös csillagot?
Ki akarja itt ápolni a sebét?

„Nem hagyhatja el a megyét, aki nem tud rohadtul!”

Fekete szénhintőpor. Porhintés.
Ez az a megye, hol nem laknak hobbitok.
Laktak, csak levágták (öket).
Csonkolt megye, levágták az észak(j)át.
Elhajított kalap a Felvidék.
Észak az, ami nem olvad el.
De ránk olvadt az éjszaka.
Kozma. Karamell. Atya.

A rádiókat a Holdra hangolnám,
de depressziósak a készülékek.
Elmentek mind az űrhajók,
a tündék után lassan már
eltűnnek az Amishok (is).

„Betépvé tudok minden szót”,
ezt is mondtad, vagy majdnem ezt.
A Szabaduló Napodon.
Amish vagy a metropoliszban, és nem találsz vissza.
Bár a Visszához még van is Isten.
(De ingyen Isten nincsen.)

Ne legyen igaza Ibsennek, ki ezt
írta le: „Peer, elvesztél örökre!”

Érted jött a Gomböntő. A keresztútnál kapott el?
Kikaptál? Miért nem bírtál többet?
Vagy csak elkapott? Vékony fotó lettél? Képmás?
Fületlen gomb leszel, újra kell öntetni.
Öntött vas: vashatos.
Nem kell mindig újratölteni.

23 kerület sok volt neked. Feloldódtál az éjszakában.
A túlkapásban. 22 vagy 23, ki hazudik? Dátum szerint
mondjad az igazit.
Van visszaút? Vagy csak visszavarrt út?
Van úgy. Van úgy.

Mondd az Amish-imát:
Libabőrös, sárga város;
nem tudtam, mit csinálok.
Arcot cseréltünk: annyira
fájt, hogy nem is látszott.

Ezek csak szavak, szavak a városból:
tépd a szót. Tépd és ásd el,
ne kallódjon el a nyelved alatt,
mint rongydobozos gyógyszer.

A felvidéki, mire leér a szavával,
meghal, és a szó itt marad. Itt dagad.
Lemond a szaváról, ami a városé lesz:
így épül, amit nem értesz.

Kávét ittál, és olvastál egy lapot:
valami cikk volt a versköltészet céljáról,
de nem egyeztél meg vele.
Mért nem?
Kiszolgáltattad magad a pultossal, vagy a pultosnak:
na, melyik a pontos rag?

Elmentél a Városba, hogy halálra pártoljanak,
mint Adyt meg József Attilát. Miért?
Nem kolbászból, kígyókból van a kerítés.

Folyó cukor, sárga cukor, lámpacukor.
Elaggott szókat tudsz. Elaggott szókat viszel. Cipelsz.
Szárnyasokkal ciripelsz. Szintagmákkal. Szinkópákkal.
Van nálad egy szaloncukor, ami nem olvad el.

Levágott szakállad ott van a fiókban. Ugye, hogy ott van?

Németül mormolsz a sarokban, egy gyertyaoltó, sötét
zsolozsmát; menjük a francba már, márkás mólón át.
Márkás cukrot fújsz magadra. A legesleget.
Ezt parfümnek hívják. Niche. Vintage. Eretnék.
Állandóan üvöltöttek veled, hogy ürítsd ki a zsebeidet.
Szórd el a fantázia fruttiját. Fújd el a fantasy-gyertyákat.
A fantázia (szél)forgóját pörgeted. Pán Péter.
Fiatal voltál, a jelen senkije, fényképezett a szemed.
Katt-Katt. De a vénséges vén rémfényképész elkapott.
Mattot adott, igaz? Nem ér a neved, igaz?

Elférsz egy pendrive-on.
Digitális urna: akaszd a nyakadba.

A vidékiek kukoricák, térdepelnek rajtuk,
felmorzsolják őket, aztán felszippantják.

És Rimbaud? Él-e még, néz-e még?
Fölkaptad a cukrot, és meg se álltál Párizsig.
Sárgavárosig. Paraszolvenciáig.
Hol kezdődik Permutáció?
Ez a vonat(ka) visz egyenesen Elíziumba.
Egy jó Amish addig elér.
Ott a cukrászdát is úgy hívják: Kedvenc.
Csak innen, Prolinéziából el.
Sárgaföld foglya. Jó vagy.

Nem tudom, élsz-e, testet viselsz-e még,
vagy csak kicsipogsz, fölmozdítol a sírból?
Eléggé akciós, cowboyos, eléggé amerikai:
veled ásatták meg. Letúrtál a sárga földig.
Lenyúltál.

Régi fotóidon az arc klasszikus Amish-arc.
Antik. Aztán, ugye, jött az arcátültetés?

Éjfél van: hajlanak a síkok.
Befelé úrhajózni szabad-e most?
Lányregény-borítóról
hova mennek a csíkok?
Akarod még az eltérőt?
Megidézhetek egy „élőt”?

Tóth László

Gúzs

Széljegyzetek elszelelt esztendőkhöz – 1989

Pódium (borjúlábbal)

A Fészek-beli esten, ahova *Alkotóművészek a Fészek pódiumán* című sorozatának e havi műsorába Fodor András engem is beszervezett, az írók közül még Sarusi Miskával, továbbá Koloss István zeneszerzővel és Jáky György festőművésszel léptem fel, műsorvezető házigazdánk pedig Czigány György volt. Színész-közreműködőnek a verseimhez a magam részéről Gecse Jolit kértem fel, bár meglehetősen feszült volt, s feszültségében túlságosan – és indokolatlanul – kemény lett; több hajlékonyságot és játékos humort, iróniát képzeltek volna el tőle a verseim. Közönség azonban szép számmal (vagy negyvenen is talán), de gondolom, nem az én kedvemért jöttek, a zömük e Fészek-beli pódiumműsorok törzsközönsége lehetett. Kati és Juli rendkívül élvezték a helyet s a helyzetet (akiket aznap hoztam el a szokásos kéthetenkénti „láthatásra” az anyjuktól, Dunaszerdahelyről), főleg, hogy abban az épületben s abban a helyiségben lehettek, ahonnan három hete az MTV a szilveszteri műsorát közvetítette. Felszabadultságukban, játékoságukban odáig mentek, hogy – persze amikor egyedül voltak a lépcsőházban – eljátszották: most ők a Fészek beltéri lépcsőin éneklő-szereplő sztárok, s velük készül egy pótszilveszteri műsor. Utána a Fészek éttermébe néhányan, ahova engem rendszerint főleg a fejedelmi rántott borjúlábuk vonz már egy ideje, s persze most is arra ment el a fellépti díjam arányos hányada – szóval az est zárása ily módon egészen fejedelmi lett... (1989. január 20., péntek)

Retrospektív egy Dalí-kiállításához

Ül Isten a trónusán, s egy közeli ösgomolygást figyelget eltöprengve. Jobbján Salvador Dalí simogatja méretes bajuszát. Isten tanácstalanul néz a festőre:

- Nos, megteremtjük? – kérdi tőle kisvártatva.
- Leszek benne én is?
- Ha akarsz... S mely korban kívánnád?

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Budapesten született, Dunaszerdahelyen él. Költő, író, művelődéstörténész. Legutóbbi kötete: *Rossz napok* (versek, 2023).

- A harmadkorban.
- De hiszen akkor még nem lesznek emberek!
- Ki mondta, hogy ember szeretnék lenni?!
- Hát?
- Trilobita.
- Ki fogsz halni...
- Az mindegy. Majd újjászületek emberként... A trilobita-létet azonban nem szívesen hagynám ki.
- Miért szeretnél trilobita lenni?
- Mert egy szürrealistához az illik. Tényleg, lesz benne szürrealizmus?
- De még mennyire!
- Hát Gala?
- Lesz ő is. És lesz Magyarország is...
- Magyarország? Minek?!
- Hát az 1988-as ottani kiállításod miatt...
- Ez tényleg szürreális!
- Legyen... mondjuk... Budapesten?
- Nem teremthetnék együtt? Már is készítek hozzá s a városhoz néhány vázlatot... (1989. január 22., vasárnap)

Verseik szemléje

Reggel a háromnegyednyolcas Hungáriával Pozsonyba. 11.30-kor interjú-ügyben rövid találka a Tatran Kiadóban Karol Wlachovskýval és Turczel Lajossal. S ha már a Mihálykapu u. 9.-ben jártam, *begyűjtöttem* az *Irodalmi Szemle* januári számát, benne a kortárs magyar költők új verseiből készült összeállítással. Délben pedig még gyorsvizit a Mihály kávéházban (U Michala) a korzón, *feke-tézés* Farnbauer Gáborral, Szigeti Lacival, és délután vissza Bpestre.

A *Szemle*-beli összeállításnak két okból is örülök; egyrészt változatlanul jó a kapcsolatunk velük (szerkesztőségbeli barátaimon: Balla Kálmánon és Kulcsár Ferin kívül a főszerkesztő Varga Erzsivel is, akit pedig néhány éve a lap *kominista* elköteleződésének megerősítése végett helyeztek ide a *Hétfő*-ből, de Erzsiben, protektorai számításai ellenére s azok csalódására hamarosan felülkerekedett a lap helyenkénti, vörösbe hajló színezetű plakátszövegeivel fedezni vélt jóízűség), mely, mint ez az általam jegyzett versblokk is jelzi, együttműködésünk más - szerzőségem melletti - formáira is kiterjedhet, másrészt pedig, azt hiszem, színvonalas anyagot sikerült nekik kerítenem, kiugróan fontos - és az ISZ-ből bántón hiányzó - nevekkal. S bár (eredeti) megszólítottjaim közül Weörestől és Károlyi Amytól nem kaptam anyagot, amit W. minapi halála is magyarázhat, ugyanis tavaly augusztusi verskérő levelem idején már nagybeteg lehetett.¹

Egyébként mégsem maradt ki (teljesen) az összeállításból W., még ha áttételesen van is ott - Rapai Ági révén, aki neki ajánlotta itt *Sárga gyűrűkkel* c. versét. Rajta kívül még Rába György, Tandori Dezső, Páskándi Géza, Tornai József, Fodor András, Oravecz Imre, Kukorelly Endre, Zalán Tibor és Petőcz András adott verset a *Szemlének* - akárhogya is nézem, tényleg első osztály ez a névsor. S a versek közt is több a pazar, csak-úgy-odalökött viszont, az hiszem, egy se (még akkor se, ha például Gézának nem gond bármikor ilyet írnia, elég csak rápillantania az üres papírra... na jó, ha verset kértek tőle, hát elővesz egy lapot, és máris jön belőle a színvonal, de most, ahogy látom, kérésemre a *Szemlének* tényleg szívesen írt - a lappal való kapcsolata még az 1960-as évek végén kezdődött, de itteni szerkesztősködésem idején magam is tartottam vele)... igaz, gyanítom, Tornai azért most mintha a „versírógépével” íratottak közül adott volna... Ellenben Tandorié mindkettő (*Földközeli, utcasorok...; Kiültem út-oldalba, fák alá...*) rövidségük ellenére is *nagy*. A másodikat, bár sima elégiának indul, grammatikai megoldásai, koanos hangszerelése, keleti(es) személyiség-tükre fordítja át afféle ellen-elégiába, míg az első (is, de másképp) egyenesen mestermunka, szinte mindegyik szó-kapcsolatával, gondolat-társításával megállít, külön-külön (is) értelmezésre - grammatikai szinten is dekódolásra - készítet; a vers-mondat itt (is), miként Tandorinál sokszor (de inkább majdnem mindig) nem egyszerűen közöl vmit, hanem (szemünk, értelmünk) előtt alakul, oda- s visszatart, áthúzza, átírja, szétszedi és újból összerakja, szüli (értelmezi) a nyelvet, és értelme is ebben a *konstruálásban*, ebben a mérnöki precizitású munkában (*mondatmunkában*) keresendő, s olvasás(a) közben magunk is ebben létesülünk újra (meg újra). (Igaz is, jut eszembe, vajon tud[na]-e T. nem mestermunkát kiadni a keze közül?) Rába György szigorú, fegyvelmezett *önarc*-a mögött számomra kicsit mintha Kassák *konstruktivista transzcendenciája* is felsejlene (*Gazdátlan eb*),² és Vasadi Péter két én- s önanalízise is ennek a *kemény* visszatartottságnak versbe fogott rajza (*Új hajó indul; Álom után, ébren*): „Utoljára teszek a tűzre s megvárom / míg a fák egészen elfeketülnek / A kert fölött átrepül Mária köténye / Ilyenkor nem kell mondani semmit” - így pl. az *Új hajó...*-ban. Oravecz *Szajlájából* adott, Petőcz *Zárójelverseiből*, de Fodortól is a javából vett *fodort*, Zalántól is ugyanilyen *zalánt*, és Kukorellytől is nem kevésbé fényes *kukorellyt* kaptam. (1989. január 27., péntek)

Temetés?

Ma temetjük Weöres Sándort, akiben a magyar nyelv és költészet megismételhetetlen, egyszeri lehetőségei bomlottak ki. Vagyis... dehogya temetjük... hiszen lehetetlen őt már - s ez az idők végeztéig így is marad - eltemetni... (1989. február 9., csütörtök)

1 Végül Károlyi Amy távolmaradására 1989 októberében jött válaszlevele adott magyarázatot, miszerint valóban „nem közönyből” hagyta megválaszolatlanul a felkérésem, hanem mert egy olyan „fekete év” van mögötte, ami „egy aktivitást” hagyott meg benne: „aludni egész a harsonáig”.

2 Aprócska adalék Rába György emberarcához, jelleméhez, hogy a honoráriumát valamely szlovákiai magyar szervezet támogatására ajánlotta fel.

Átkelés?

A tatabányai Tóth Zsóka *Átkelés* című, csehszlovákiai magyar költők verseiből készült előadóstíjének bemutatója a Zenetudományi Intézet *Vers és dal a Várban* című sorozatában. A Filep Tamás válogatta és Nagyfalusi Tibor szerkesztette műsorban az enyéimen kívül még Balla Kálmán, Barak Laci, Bettés Pista, Farnbauer Gábor, Gál Sanyi, Hizsnyai Zoli, Krausz Tivadar, Kulcsár Feri, továbbá Ozsvald, Varga Imre és Zs. Nagy versei szerepeltek. Zsóka most is fenomenális volt, az embernek az volt az érzése, valahol tudat alatt mindegyikünk az ő hangjára és alkatára írta ismeretlenül – akaratlanul – is a verseit, annyira az *ővé* volt minden, amihez csak nyúlt. Szvorák Kati – népdalaival – pedig egyenesen az időtlenbe emelte át ezt a pompás versünnepnek is beillő estét, melyre ezúttal is meglepően sokan eljöttek. Az est után kis „leveztetés” egy várbeli korcsmahivatalban Fileppel, Zsókéval, másokkal, majd haza a Blahára. Tele bizonytalansággal a tekintetben, hogy, honosodásom után, hozzájárul(hat)ot-e – és mennyiben – ez az est a szlovákiai magyar irodalom és költők magyarországi honosításához? Mert bár „átkelésü(n)k” már vagy másfél-két évtizede valóban folyik, otthon lehetnek-e (lehetünk-e) már teljes mértékben és teljes természetességgel a magyar irodalom egészében is? (1989. március 8., szerda)

Hit

A *Kortársban* Illyés Gyula 1974-es naplójegyzetei. „Istenben hisz, aki a munkában hisz” – így egyik, január 16-ai mondatában. Az igazság, hogy én is állandóan dolgozom, mintegy kivonva magam az életből is. Mindenütt és mindenben úgy vagyok, hogy már a következő helyen és a következő munkában, és én tehetetlenül vonszolódok magam után. Hiszek-e hát a munkában? Nem hinném... Pontosabban, sose vetődött fel ez így bennem. Számomra terápia inkább a munka, módszer arra, hogy elfelejtsem, amit az életben nem tudok megoldani. Mivel azonban a munka általában feladatmegoldásokat is hoz, folyamatos önáltatásnak is megfelel, hogy megint megoldottam valamit. Ezek pedig jól el is takarják mindazt, amivel (magán)életemben az istennek sem tudok zöldágra vergődni, és amivel magamban a legkevésbé sem vagyok – a legkevésbé sem lehetek – kibékülve. Hisz miközben ki se látszom magamból tengernyi elfoglaltságom – és gondom-bajom – miatt, fogytán-fogy és senyved bennem a lélek, és kiveszöben belőlem a *lelkesültség*. Minő (isten)hit lenne hát, amelyben nincs spiritualitás? (1989. március 16., csütörtök)

Berúgni Hraballal

Hrabal-blokk a hetvenöt éves mester köszöntésére az *Életünk* e havi számában. Az összeállítást írónk Pf. 1985 c., s természetesen ivással, „a kerskói erdőben levő Hájenska vendéglőben” kezdődő verse nyitja – fordításomban (egy cseh szamizdatból vettem, igaz, honnan máshonnan, hiszen az Öreg versei eddig nem igazán kerül[het]tek a nagyközönség elé), s ezt Varga György Hr.-szövegekből

összeállított montázsa, *Az író megszületik*, valamint Esterházy ezúttal is kongeniális Hr.-fantáziája követi (*Akarja látni az arany Budapestet?* – ilyesféle lábjegyzetkiegészítésekkel: „Álmomban Hrabal egy korsó sör volt. Na Isten, Isten!”, „Álmomban Hrabal az apám volt, de most ebbe nem bonyolódnék bele”, „Álomban Hraballal csúnyán berúgtam...” stb.; „Álmomban Hrabal én voltam, és így szoltam hozzá, Hrabalhoz, vagy fordítva...” stb.). De *nagygazsi* is egy *szépirodalommal*: egy nem kevésbé bájos/látomásos esszé-novellával (novellásított esszével?) – hrabaliádájával – van jelen a legújabb *Életünkben* (*Barnásfekete történetek, ha például „áll a bál” az IBOLYA presszóban/tejbüfében*).³ S csak ezután következik – a kettő közti átmenetként Grendel Lajos barátunk morfondírja a magyar és a cseh próza anekdotázása közti különbségről, a groteszknek a magyar prózáénál korábbi cseh helyzetbe hozásáról (*A legnépszerűbb cseh író*) – a tudomány: Kiss Gy. Csaba, ill. Berkes Tamás Hr.-elemzése⁴ (az előbbi *Hrabal, avagy a kispolgáriság dicsérete*, utóbbi pedig a *Furcsa emberek metafizikája* címmel). Ill. még valami erősen kitűnik – s akár több *misét* is megérne – ebből az összeállításból, amit talán az első helyen kellett volna említenem: Hrapka Tibor fotóesszéit a cseh mesterről, melyek úgy *mondanak* el egy-egy pillanatba rögzített – tökéletesen hrabali – *történetet* írónkról és környezetéről, hogy azokból azonnal felsejlik a mögöttesük, és azonnal elkezdi mondani a hozzájuk tartozó háttértörténetüket is... (1989. március 16., csütörtök)

Vízgyűjtő

Vasadi Péter, Szepesi Attila, Petőcz András, Villányi László, Fabó Kinga – egészen jó a névsor az *Új Forrás* áprilisi számának versrovatában, akikhez a többiek közül akár még Kerék Imre, Vaderna Jóska, Belányi György vagy Varga Dániel is hozzávehető. És természetesen az otthoniak közül a Magyarhonban alig(ha) ismert Somos Péter,⁵ aki egészen nagy verset írt a nyolcvanéves festőhöz, Jakoby Gyulához. A sokrétegű s többütemű opus a 20. századvég felé ballagó (rohanó?) világ már-már apokaliptikus látomása, a „Körülárkolt józanság” és a „Parcellaszabadság” helyzetképe, a magányos (magára maradt? magára hagyott?) alkotó apoteózisa („Ugrás, Sancho! Nyergeld a lovam! / – Megkerült az úr? / Irány Sonkamagyarország! / – Július? Tatratur? / Gyula! Lovagtour.⁶ / – Ez

3 L. ezt majd néhány évvel később, már egy, az e látomásos szöveg elkészülte után hamarosan kezdetét vevő új időszámítás valóságában, N. G. *augusztusban*, *Ludvík Jahn nyomában* című, borítóján Orosz István telitalálatos *Radír-gerincével* megjelent kötetében (Magvető, 1995, 33–47).

4 A szöveg Tamás *Groteszk irányzat a hatvanas évek közép- és kelet-európai irodalmában* című kandidátusi értekezéséhez készült, melynek téziseit a szóban forgó napokban nekem is elküldte, s amely végül *Senki sem fog nevetni...* címmel a következő évben könyv alakban is megjelent (Gondolat, 1990).

5 1989 utáni publikációiban, írói neve helyett, eredeti nevét, a Hunčík Pétert használja.

6 A „Július” jelentése szlovákul: Gyula; a „Tatratur” a kor egyik ismert szlovák utazási irodájának neve. Szójátékos utalások arra a közismert ténnyel összefüggő anekdotára, miszerint

elmeháborodottság! / Megvívok az igaz ügyért! / – Kiröhögnek, mint egy hülyét. / Kiveszett belőlünk az erény és becsület? / – Csak folytasd, és szétrúgják feneked. / Nyeregbe, Sancho! Kardomat! / – Pattanj a hátamra, Lovag! / Hát Rosinante? Hol van a Szamár? / Ketten maradtunk, uram”). Erős vers Vasadi sajátos mondatszervezésű, különleges grammatikájú, szándékoltan érdesen hagyott felületű, Rába György-ös keménységű-telítettségű, a verssel, a szóval, a kifejezéssel és a kifejezhetőért való birkózás példabeszédévé lényegülő *Vár a folyója* is („Mint rönkfa vízen / sebesen visz előre a mondat / megbuktat vállig az árban / a választottat horogujjakkal / megragadom s húzom kifelé / lóg rajta iszapos múltja / gyökerek hálózák a költészet / sejt-derengését / lóg zölden a tekergő különösség, de visszacsobban / a szó szennye és túlereje: / be a kosárba az egészet / evezek ki a partra s ott / ketten elterülünk, én meg a mondat”). Attila *Ars amatoriájának* két csiszoltgyémántját adta, Petőcz pedig már egyszerűen nem tud a maga színvonala alá menni, s ha nem is minden verse remekmű, általában mindegyikben fegyelmezetten, művelten teljesíti, amit maga elé kitűzött. Rajtuk kívül – s mások mellett – még Utassy is a lapban, bár ő most csupán két rögtönzésekével, amiket mástól talán a laphoz méltatlan lett volna közölnünk, de ugyanilyen méltatlan lett volna tőlünk Dzsóval szemben nem közölni őket... A próza(rovat) most sovány, bár az évtized derekán *tőlünk*, Husák elvtársék „cseszkójából” – ahogy itt, magyarhonban Csehszlovákiát becézik – az NSZK-ba emigrált Czákó Jóska *Köpésekje* szintén kiugróan erős, jóllehet ugyanúgy borítékolható, hogy *nálunk*, „Sonkamagyarországon” hasonlóképpen észrevétlen marad, és biztosra vehetően ez sem lesz benne a jövő évi *Körképben*, miként Somos *Leveles üdvözlés...-e* sem a *Szép versekben*, noha ott lenne a helyük ezekben...

Igen kiváló anyag jött össze legújabb, a *Határok között – engedetlenül* címmel *A szellem oszthatatlansága – avagy a provincializmus csapdái* alcímmel kezdett ankétunkhoz is, mellyel ezúton (is) sikerült elsőrangú neveket (szerzőket) mozgósítanunk: mindenekelőtt Vekerdi Laci bácsit és Sándor Ivánt meg Grezsa Ferencet, de itt szerepel Tüskés Tibor, Pomogáts Béla, Sándor András, Vasadi Péter és Holló András is. Nekem különösen rokonszenves, sajátlagos nézőpontú, költői érveléssel hozakodott elő a mocsai magányában önmagával és a világgal (meg a démonaival) viaskodó, jobb sorsra érdemes Holló András (akit egyre inkább elhatalmasodó betegsége, a világgal való meghasonlottsága száműzött vissza a maga Tomijába: szülőfalujába): „Minden népnek (nemzetnek, etnikumnak) van egy tenger, és ez az ő kultúrája. A tenger nem lehet meg vízgyűjtő rendszer nélkül, mert különben kiapad; és a vízgyűjtő rendszer nem nélkülözheti a tengert, mert különben árvíz okoz. A kultúra napszamosai egy-egy belvizet kép-

a festő élete végéig igen-igen fájlalta, hogy bár mindvégig magyarnak vallotta magát, a magyar(országi) művészettörténet(-írás) nem igazán akart (tudott?) róla rangjához, festményei színvonalához, értékéhez méltón tudomást venni, mi több, már attól is dühbe jött, ha szlovákul, Júliusnak mondták/írták a keresztnevét (nem hónap ő, mondta erre egyszer).

viselnek. Valahol lenniük kell (földrajzilag, szociológiailag meghatározottan), egy patak vagy egy folyó formájában. Akkor nem lesznek meddők, ha nem állóvizek maradnak, hanem részévé válnak a tenger vízgyűjtő rendszerének, vagyis: ha a tengert szolgálják vizükkel. [...] A tengerek összessége az óceán, vagyis a világkultúra, mely úgy öleli magához a tengereket, ahogy a tenger a belvizeket.” (Ami Hollót illeti, ez a lapszámunk közli Monostori Imre vele készített beszélgetését [*Vers és magány*], valamint Révész István reflexióját Andris remeklésére, az *Iszapfalvi legendákra* [*A tollászkodó legendája*]). (1989. április 15., szombat)

Lapozgató

Cselényi Laci lapszemléje a *Hét* múlt heti, május 12-ei számának Lapozgatójában a *Könyvvilágról*, általában ismertette a folyóiratot, szemelvényesen pedig annak idei számain. Ami különösen jólesik, hogy figyelőjében külön kitér az én lapbeli írásaimra, ismertetőimre, melyek közül az áprilisi számból hosszabban idézi Balla Kálmán *Életírásjelek* c., Madách-díjjal jutalmazott kötetéről írt recenziómat is, jelesül, hogy az „egyértelmű bizonyítékát adja annak, hogy szerzője versről, formáról, nyelvről, világról mindent tud, amit róluk tudni kell, tudni érdemes. S valamivel többet is, olyasmit, amit csak költő, vérbeli költő, egy vérbeli tudós költő tudhat. Ami pedig Balla Kálmán kötetét minden kétséget kizáróan az utóbbi esztendő legfontosabb magyar verseskönyvei, őt magát pedig nemzedéke legjobbjai – Zalán Tibor, Szócs Géza, Sziveri János – mellé emeli.”

Varga Erzsébet pedig, ugyanebben a lapszámban, az *Új Forrást* mutatja be, aláhúzva annak „csehszlovákiai irodalmak iránti érdeklődését”, mely az utóbbi években „különösen intenzívvé vált”, főleg amióta én is tevékenyen részt veszek a „Monostori Imre vezette szerkesztőség munkájában”. Ennek szemléltetésére pedig a szlovákiai magyar írók, irodalmi művek lapbeli gyakori jelenléte mellett a szlovák és szlovákiai magyar írókkal készített, nemrég kezdett „hatszemközti” interjúmat, valamint tavalyi októberi számunkból a *Romboidot*⁷ bemutató összeállításomat emeli ki. Ami szerinte egyértelműen bizonyítja, hogy mi, az *Új Forrás*nál, Imrével és szerkesztő társainkkal, a lap adta sajátos eszközeinkkel tulajdonképpen „a Gorbacsov megálmodta »közös európai ház« építésén” munkálkodunk. Amihez csak annyit, egyik ismert anekdotánk Arany Jánosával (ha egyáltalán köthető ez a nevéhez): gondolta a fene! Amikor pedig 1970-valahányban az *Új Forrás* az első Közép-Európa-blokkjait közölni kezdte (s köztük az én első szlovák líraösszeállításaimat is), hol volt még Gorbacsov (aki ekkor még a sztavropoli határterület pártvezetőjeként vidáman építette a szocializmust)! S a Közép-Európa-ház is legfeljebb térségünk titkosszolgálatának a rémálmaiban... (1989. május 15., hétfő)

7 1966-ban alapított szlovák irodalmi folyóirat.

Érdemes

Rövid hírben számolok be a mai *Magyar Nemzet*ben Grendel Lajos újabb otthoni elismeréséről (a *Grendel Lajos kitüntetése* elrettentően „leleményes” címmel), aki ezzel a csehszlovák kormány által adományozott Érdemes Művész cím húsz idei kitüntetettjének egyike lett. Aminek külön érdekessége, hogy a tényszerűség kedvéért hazájában a Szlovák Írószövetség Díjával, Magyarországon pedig Az Év Könyve Jutalommal, továbbá Artisjus-díjjal, valamint Déry Tibor-díjjal jutalmazott író a csehszlovákiai magyar irodalom évenkénti legjava termésének kiemelésére szolgáló Madách Imre-díj egyelőre – eddigi, nagy visszhangot keltett hat könyve ellenére – még egyetlenegyszer sem találta meg őt...

Senki sem próféta saját (szűkebb) hazájában, ill. provinciájában?

Hát... változhat a világ akármennyit... az irodalom otthoni nagymoguljait mindez, úgy látszik, hidegen hagyja... S ez már ki tudja, mióta tart, és ki tudja, meddig még... Pedig néhány fejnek feltűnhetne már, hogy milyen nehéz a vas-kalap... Igaz, ha eltűnne róluk, ők menten láthatatlanná válnának... Így is azok – messzebről nézve... de hát épp ezért nem is néznek messzebbre... Aki pedig ezt megteszi, onnan kezdve le is nullázza magát a szemükben... Illetve, legfeljebb, ezzel adva – bár ezt elvakultságukban nem veszik észre – rangot neki, kinevezve őt a rendszer ellenségének... És ez folyik már jó egy évtizede (legalábbis ekkortól egyre nyíltabban)... amihez elég megnézni, hány *lyuk* van 1980-tól a Madách-díjasok listáján (1980, 1983, 1985), azaz az értékelő bizottság döntésével szemben hányan s kik nem kap(hat)ták meg ezt az elismerést (s mit ad isten, véletlenül mindhárman a nemzedékem tagjai, vagyis harminc és negyven közöttiek)... Azaz, akik kilógnak a sorból, egyszerűen azon oknál fogva, mert be sem álltak oda... (1989. június 1., csütörtök)

Szó, kép

Az *Új Forrás* friss, ez évi 3., azaz júniusi számában többek közt Tandori, Monoszló, Petőcz András, Rózsa Bandi és Barak Laci új versei, no meg Géczy János *A hattányakú dog* c. remek kisnovellája, s – ami számomra külön öröm – Farnbauer Gábor kis, műfajilag besorolhatatlan (bár bizonyos nézőpontból versnek [is] látszó/látható) opuskái (magam inkább kis filozófiai [filozófikus] traktátuskáknak mondanám őket (ilyen címekkel: *Ki vagyok ő?; Deduktív történelemelmélet; Metatudat; Kierkegaard azonossága rekurzív inkognitójában; Véletlen; Szabadság*). Olyan gondolati(-nyelvi/grammatikai) rejtvények (rejtélyek) ezek, melyek épp önmagukba-zártságukkal mutatnak túl önmagukon (mint a *Ki vagyok ő?* is). Kicsit a pályaeleji Tandori koanait (is) mímelik, de a minta inkább szabaddá teszi (felszabadítja) F.-t, semmint megkötné. Kérdés persze, hogy meddig lehet eljutni összekötözött lábbal? – hiszen Gábor csak minimális mozgás(teret) engedélyez szövegeinek (textjeinek), mintha azt vette volna fejébe, hogy helybenfutással győzi le (éri el) a maratoni távot. Hajrá tehát, Gábor (s ezt mondtam neki néhány évvel ezelőtt, legelső, talán akkor még csak nekem mutatott versei olvastán, s mint az anno általam kezdeményezett és szervezett

Nő-beli tehetségkutató pályázat egyik legkomolyabb kiemeltjének is), hisz lehet, a matematikai és a líra-logika, verslogika nem is esik olyan messze egymástól, mint ahogy az ember első pillantásra hinné...

Ugyanebben a lapszámban még a Grendel-Dušek-interjú, mely talán azt is igazolhatja, miként létezhet lényegében ugyanaz a személyiség két külön személyben, s miként tölthet meg – írhat tele – két élettörténetet. Illetve, ez utóbbit illetően, a sajátjukból indulva miként építhetik meg ugyanazt, s ők ketten, műveiket nézve, bár más-más optikán keresztül, mintha egymás pandanjai lennének napjaink szlovák, illetve (csehszlovákiai) magyar irodalmában. Ami viszont magában is érdekes kérdés lehetne, hogy míg Lajost szinte első szlovák megjelenései óta azonnal megtalálta és egyre inkább kezdte magáénak tekinteni a kortárs szlovák irodalom, miért haltak el Dušan magyarra fordított novellái lényegében azonnal visszhangtalanul a magyar kritikai és olvasói érdeklődést nézve...

De feltétlenül kiemelésre kínálkozik ebből a lapszámból G. Kovács László itt induló s négy számon át folytatódó, átfogó tanulmánya, a *Magyarok Szlovákiában, 1939–1945*, mely Turczel Lajos után másodikként – Magyarországon pedig elsőként – ad hírt a második világháború „önálló” Szlovákiájában rekedt, néhány tízezres lélekszámú magyarságról, annak politikai, valamint köz- és kulturális életéről. Ami miatt még ezen túl is feltétlenül kiemelendő G. Kovács barátom vállalkozása, hogy abban elsőként – vagy legalábbis nagyon az elsők között – tesz kísérletet a mártírsorsot vállalt politikus, Esterházy János gróf közbeszédbe való visszahozatalára.

S természetesen itt a Wehner Tibor barátommal, rovatszerkesztőnkkel közösen jegyzett, de általam kezdeményezett *Szó/kép* c. rovatunk is (a lapszám utolsó oldalán és a két belső táblán), melynek bevezetőjét is ketten fogalmaztuk meg még a februári számunkban, imigyen: „Ebben az évfolyamunkban számról számra ismétlődik lapunk végén ez a cím. Sorozatunkat azoknak a határsértő íróknak, képzőművészeknek szántuk, akik saját művészeti águkon túllépve számukra idegen területek becserkészésére (is) vállalkoztak. Költők rajzait, képverseit, xeroxait és képzőművészek verseit, szövegeit, feljegyzéseit közöljük hát e helyen. De idegen terület-e íróknak a kép, képzőművészeknek az írás? Jeles alkotók példájával (is) igazolható, hogy nem teljesen. De nem is lehet (teljesen) az. Hiszen már maga a leírt szó, az írás is kép, s bizonyos értelemben egy-egy kép is olvasható. S végül is nem az eszköz, hanem a kihívás a fontos. Az, hogy az ember, különösen ha művész, miként és milyen szinten tesz eleget kora, személyes sorsa, szűkebb és tágabb környezete, valamint anyaga kihívásainak. T. L. – W. T.” Ehhez csak ennyit: a rovatot eleddig sikerült az elképzeléseinknek megfelelő szinten tartanunk, amihez I. most is Petőcz András képversét és ef Zámbo István két versét. Ez utóbbiak közül – már csak azért is, mert András képverséből idézni nem tudok – kerüljön ide, csak úgy, az egyik irigyelt záróképe (az eredetiben is zárójelben): „(döbbenetes ez a reggel / mára már a nap se kel fel”).

A gyengébb idegzetűek kedvéért itt most csak annyit: ma azért (még?) felkelt... (1989. június 6., kedd)

Öröknyár vs. Vastag bőr

Végül ugyancsak a júniusi lapszámban közöltük Ravasz Éva, a Megyei Tanács jó szándékú s a nómenklatúra értelmesebb s műveltebb soraiból jött elnökhelyettesének válaszát szerkesztőségünk 1989. március 10-ei, mindannyiunk által aláírt levelére, melyben azt kértük a megye vezetésétől, hogy azokat „a ma már egyértelműen túlhaladottnak és tévesnek ítélt intézkedéseit” vonja vissza, melyek következményeként Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című elhíresült Nagy Imre-versének közléséért ezerkilencszáznyolcvan-akárhányban Sáránci Jóska a szerkesztőségéből elbocsátották, Nagy Gazsits írószövetségi titkári állásából elmozdították, Monostori Imre megbízott főszerkesztőt pedig fegyelmi büntetésben részesítették. S bár Éva asszony levele az adott körülmények között első látásra meglehetősen tisztességes szándékot tükröz, van benne némi faramuciság is. A vers elleni hadjáratot ui. a megye részéről a helybeli „közvélemény konzervatív rétege” hatásának tulajdonítja, elsősorban azokénak, „akik mindig felesleges költségvetési tételnek tartották a megye kulturális folyóiratára fordított összegeket, és minden lehető érvet megragadtak annak megszüntetésére”. Viszont azt, hogy a szóban forgó következményekkel járó ügyben bizonyos értelemben mégis sikerült, az eredeti szándéknál enyhébb, úgy mond „kompromisszumos döntést” hozni, elnökhelyettes asszony elsősorban a „megye kulturális és politikai vezetése” azon részének tulajdonítja, akik mindenekelőtt a „a folyóirat megmentését” tartották szem előtt. Különösebb intézkedésekre és látványos meaculpázásokra pedig ma már azért sincs szükség, mert Monostori Imre már 1985-től „teljes önállósággal” lát(hat)ja el főszerkesztői feladatait, Sáránci József rehabilitációját viszont főleg az jelenti, hogy „visszanyerte a jogot arra, hogy a szerkesztőség munkatársa lehessen...” Ám hogy a főszerkesztő ennek ellenére sem vette vissza öt szerkesztőnek (vagy maga Jóska zárkózott el ettől? – ebbe nincs belemlátásom), abba a megye részéről már „beleszólni senki nem kíván”... Nos, azért nem semmi megtanulni *így*, a politikai érdeknek mindenkor megfelelően forgatni a szavakat, s azt sem hinné az ember, hogy némely kedélyes arckifejezések időről időre milyen vastag bőrön jelennek meg... (1989. június 6., kedd)

Fricska

A könyvheti forgatagban Onagy Zolival futunk össze (még Salgótarjánban ismertem meg az egyik Madách-pályázat díjkiosztóján 1986-ban, egyébként meg-rögzött esztergomi); nagy medve, állandóan csőre töltött iróniával, mely mögött akkora közvetlen és ritka-gazdagságú élet- és valóságismeretből fakadó bölcsesség, mint keveseknek... Emellett novellistaként is nemzedékének egyik odafigyelésre készítő, egyéni hangú szólistája, noha nem tartozik a kiemelten ünnepelek közé, mivel nagy hibája, hogy magányos vidékiként nem tolakszik

mindenáron a fővárosban *nyüzsgők* közé... Magam mindig szívesen időzöm a társaságában, s az *Új Forrás*nál is gyakrabban hoznám, ha sűrűbben küldene... Most új novelláskönyvét adja, a *Balladák lányait*, s bele is firkant valamit, de csak idehaza olvasom el, mellyel kicsit meg is fricskáz, helyre is tesz: „a présből” – írja, rögtön hozzá is téve, csak úgy, zárójelben, mintha melleleg mondaná, de én tudom, a hangsúly ezen van: „(mindenki a magáéből)”, hát igen, telitalálat, hányszor ráztam le embereket már azzal, hogy „présben vagyok”, hányszor indokoltam, kissé fennhéjázva s gögösködve is, ha szerkesztőként nem olvastam el időben valamit, vagy nem válaszoltam valakinek a levelére, az elfoglaltságommal, örökös időzavarban levésemmel hivalkodva, mintha én lennék a világ legfontosabb embere, akit alanyi jogon megillet az ilyesféle hanyagságok-mulasztások, modortalanságok joga... Vagyis, helyzetemben, mit lehetne mondanom Zolinak? Köszönöm, barátom... (1989. június)

W. S.

A *Kortárs* júniusi számában Weörest búcsúztatja (benne az én versemmel is). A *Weöres-napló*mat követő oldalon Szepesi Attila egészen kiváló verse (*W. S. írógépe*)... érdekes, az is prózaversnek íródott. A weöresi lényeghez – világfestésében, kellekeiben, az egyes mondataiban, képeiben, képzettársításaiban rejülő végtelenjével, ezotériájával – talán ez került az összes többi közül a legközelebb. Tudvalevő, hogy amikor Weöres 1970-ben megkapta a Kossuth-díjat, annak összegét Pásztor Béla-ösztöndíj néven négy induló költő – Oravecz Imre, Szentjóbó Tamás, Szepesi Attila és Tábor Ádám – között osztotta szét. Attila e mostani versével (is) bizonyította, négyük közül egyértelműen az övé esik legközelebb W. S. mester világához; opusa mintha csak Weöres utolsó, már halála után írt *verse* lenne, melyet Sz. A. kezével vetett papírra (már a túlvilágról). Mindenekelőtt az ilyen mondatokra (hangulatokra, képekre, zenékre) gondolok: „Bor és epe. Toronyban vak szél dadogása. Hófúvásban eltévedt macskák dorombolása. [...] Korom és méz. A levegőre írt tudás egy kerti szék s egy de-nevér között. [...] ...az írás olvashatatlan, akár egy hóember fölött a varjak szívverése. [...] Az évgyűrűk pontos zenéje, melyet nem hallani, csak megkésített zúgásuk fénylik a lombon.” Stb.

Weöres Sándor tehát meghalt...

Lapozgatom a *Kortárs* friss, öt búcsúztató – de nem tőle búcsúzó! – számát, és olvasgatom Szepesi Attila versét.

Meghalt volna?

Ki mondta, hogy nem él?! (1989. június 14.)

Mesterek kora

Pozsonyban, Keszeli Feriéknél. Itt beszélünk meg interjút *Hatszempközt* sorozatomban vele meg Anton Hykischsel. A szlovák író *Mähringben találkozunk* című, Havas Márta fordította kulcsregényét, melyet tulajdonképpen a maga tizenhét éves kori Nyugatra szökési kísérletének „élményei” nyomán írt, annak idején,

még az 1960-as évek végén olvastam Pozsonyban, melyről azóta is megmaradtak jó benyomásaim. Itt-ott az írószövetségi klubban is látni szoktam őt, s egyik-másik írószövetségi felszólalását is érdeklődéssel figyelgettem, de személyesen nem ismertem eddig; Feri közvetített köztünk. Azt tudtam Hykischről, hogy kitűnően beszél nyelvünket – ami, gondolom, selmecebányai születésével (is) magyarázható –, tehát nyelvi nehézségeim miatt nem kellett tartanom ettől a beszélgetéstől, s itt volt Feri is, aki bármikor kiséghetett volna, ha szükség lett volna rá. Ezenkívül rendkívül széles körű érdeklődése, felkészültsége is vonzott Hykischben, amit mély történelmi érdeklődése tovább erősített. Tulajdonképpen ez a történelmi érdeklődése segítette ki 1969–1970 utáni szilenciumából is. A *Čas majstrov* (Mesterek ideje) című 1977-es kétkötetes, a 15–16. század fordulóján Selmecebányán játszódó történelmi regényének témáját ugyanis a hatalom elég semlegesnek ítélte meg ahhoz, hogy engedélyezze a megjelenését. Ráadásul a mű látszatra nagyon jól illeszkedett a szlovák művelődés- és irodalmpolitika, művelődés- és irodalomtörténet-írás azon törekvései közé, hogy a történetírás és a szépirodalom eszközeivel is igyekezzen nacionalizálni a szlovák–magyar közös múltat, és szlovák részről *birtokba venni* – visszamenőleg – annak elmúlt századait, s így elsiklott afölött, hogy a regény tulajdonképpen az emberi szabadságvágy apoteózisa (a husáki totalitarizmus kellős közepén), és a kritika a legjobb szlovák történelmi regényként üdvözölte azt.⁸ Hasonlóképpen a történelemből vette *történetet a Milujte královnú* (Szeressétek a királynőt) című, Mária Terézia korában játszódó regényéhez is, melyben a szlovák múlt megelevenítéséhez az európai történelem olyan aktorait is *játékba* hozza, mint amilyen többek közt Voltaire, Mozart és Haydn volt. Ami egyébként azt a felismerést is magában hordozhatja, hogy közös történelmünk nemcsak a lövészárkokat jelent(het) számunkra, szlovák és magyar írók számára, hanem olyan találkozási és igazodási pontokat is tartalmaz(hat), melyek a párbeszéd és a közös gondolkodás esélyét is felkínál(hat)ják nekünk. S valószínűleg ez a megfontolás áll a nálam majd két évtizeddel idősebb szlovák író gesztusa mögött is, mellyel könyvét – természetesen magyarul – mint „kedves magyar barátjának” ajánlotta nekem... (1989. június 30., péntek)

Integritás

Az *Új Forrás* friss számából különösen fontosnak tartom Dobai Péter, Rapai Ágnes, Holló András verseit, Szigeti László novelláját (*Bűneitekért bűnhődésre*), Veizer Tamás interjút (Sínházteremtők) Takáts Emőddel, Kmeczkó Mihállal és Holocsy Istvánnal a Magyar Területi Színházról, Rónay László tanulmányát Márai Sándorról (*A régi Európa vége s az új sejtelme*), valamint Jelenits Istvánét Sík Sándor magyartanításról vallott nézeteiről („Középiskolás fokon”). Lőkös István Dobossy László *Gondban, reményben azonosan*, Géczi János pedig Petőcz

⁸ A regény időközben – L. Gály Olga tolmácsolásában – magyarul is megjelent (*Mesterek kora*, 1981).

András *A jelentés nélküli hangsor* című kötetéről írt (*A formajegyek ellenére – kihát-rálás az avantgárdból*), s izgalmas Schmidt József dolgozata Lengyel Józsefről (*A szocializmus torzulásainak elemzési kísérlete Lengyel József műveiben*), illetve, mellette, előbbi jóvoltából és kis bevezetőjével L. J. ismeretlen, eredetileg oroszul megjelent írása is (*Schatte mérnök és barátai*). És természetesen folytatódik G. Kovács László hézagpótló, forrásfeltáró és eseményelemző tanulmánya (*Magyarok Szlovákiában, 1939–1945*), valamint a szlovák és (cseh)szlovákiai magyar írókkal készített beszélgetéssorozat – most, *Az irodalom soha nem csaphatja be önmagát* cím alatt, Valér Mikulával és Balla Kálmánnal. Ezt a párosítást különösen találónak érzem, noha mindvégig igyekeztem olyan szlovák és szlovákiai magyar írókat egymás mellé ültetni mikrofonom előtt, akik valamiképpen felerősíthetik, illetve kiegészíthetik egymást. Ők ketten azonban azért is alkotnak különleges párost, mivel egyikük is, másikuk is úgy szerves – vagy éppen mostanában szervesülő – része irodalmának, hogy közben nem adják fel kívülrőlállásukat sem. Akik azzal tesznek hozzá valami nagyon lényegeset literatúrájukhoz, hogy nem adják át neki teljesen magukat, s nem olvadnak bele a legkisebb mértékben sem, nem veszik fel seregük uniformisát, s a végsőkig ragaszkodnak saját integritásukhoz és őrzik autonóm személyiségüket. (1989. augusztus 8., kedd)

Gúzs

A *Magyar Nemzet* rövid néhány nap alatt már második alkalommal tudósít Székely András Bertalan, Lengyel László és Vigh Károly Őrsújfalun, a szlovákiai magyar fiatalok szokásos évi, augusztus 6-án kezdődött Nyári Művelődési Táborban tervezett előadásának a betiltásáról. S bár ezt közvetlenül a járási nemzeti bizottság rendelte el, nyilvánvalóan központi akaratról és utasításról van szó. Mellesleg a betiltás indoklása is elég érdekesen alakult: először a szervek az előadók személyére, azután a tervezett előadások témájára, végül pedig arra a *bájosan* abszurd elvárásra hivatkoztak, miszerint külföldi előadók meghívását az adott rendezvény előtt egy évvel kell kezdeményezni a Csemadok KB-nál. Egyébként Károly a csehszlov. magyarság 1918-cel kezdődött történetéről, András a jugoszláviai nemzetiségek helyzetéről, Lengyel László pedig a gazdaság és a környezet összefüggéseiről meg a bósi vízlépcsőrendszerről beszélt volna. Végül az elmaradt előadások helyett egyrészt Püspöki Nagy Péter ugrott be (megmaradva a szlov. magyarság történelménél és helyzeténél), másrészt viszont Székely András, a tilalom ellenére is eljött, igaz, nem előadónak, hanem – egy mesteri svédcsavarral – elbeszélgetni a táborozókkal ugyanarról, amiről nem tarthatta meg előadását. Persze, a tábor – mint azt Bajnok Pista, annak egyik szervezője a *Magyar Nemzet* tudósítójának is elmondta – az állambiztonsági szervek élénk „érdeklődése” mellett zajlott, akik természetesen egyetlen programot ki nem hagytak volna... A lap 11-ei száma mellesleg ismertette azt a magyar Külügyminisztériumnak címzett s „a csehszlovákiai magyar kisebbség kulturális érdekeit sértő aminisztratív eljárás” ellen tiltakozó levelet

is, melyet több mint hetven vezető magyar értelmiségi írt alá a világ minden tájáról (többek közt Görömbei András, Kovács Pista, Köteles Pali, Pomogáts Béla Magyarországról, Nagy Károly az Államokból, Nagy Pali Franciaországból, Balla D. Karcsi és Dupka Gyuri Kárpátaljáról, Csörgits József Jugoszláviából, Dezsényi András Ausztráliából stb.), követelve, hogy tiltakozásukat az juttassa el a szlovák kormánynak.

Szóval, zajlás s hirtelen megnyíló zsilipek mindenfelé, a kulisszák ledőltek (ledőlni látszanak), a színpad kitágult, az ember kapkodhatja a fejét... végül is szívderítő és élvezetes ez a mozgás, mozgalmasság... s bár egyelőre nem látni még határozott irányát, a testnek és szellemnek az is jó, ha hosszú tespedés és gúzsba kötöttség után az ember jól kinyújtóztathatja a tagjait... Különösen ha olyan humoros furcsaságokon is derülhet közben, hogy például az MSZMP Budapesti Reformköre (sic!!!) is csatlakozott azon szervezetek felhívásához, melyek elítélték Magyarország részvételét az 1968. augusztus 21-ei, Csehszlovákia elleni katonai invázióban, és arra kérték a magyar országgyűlést és a Kormányt, hogy hasonlóképpen nyilvánuljanak meg ők is, és hivatalosan is határolódjanak el „A katonai intervenciótól, mint a nemzeti önrendelkezés megsértésének legdurvább módszerétől”. Azt a! Mi jöhet(ne) még ezután!? Az, hogy az MSZMP is elhatárolódik az MSZMP-től?⁹ (1989. augusztus 16., szerda)

Fábry

Amikor nemrég Repiszky Tamás magyar, illetve népművelés szakos régész-(művelődés)történész – 'civilben' egyébként Szvorák Katalin férje – megkeresett Fábry Zoltán 1945–1948 közötti, nemrég előkerült ismeretlen naplófeljegyzéseivel, már magán a Napló létén is felvillanyozódva ajánlottam fel neki közbenjárásomat, segítségemet annak közreadását illetően. S azokból a részletekből, melyeket első körben rám bízott, már az első beleolvasások után is nyilvánvaló volt a kézirat irodalomtörténeti értéke, s hogy annak jelentősége egészében felér *A vádlott megszólal* apológiájával, sőt bizonyos értelemben – mert komplexebb és időben is kiterjedtebb s az egész 1945–1948 közti időszakot felöleli – meg is haladja azt.¹⁰ Így azonnal be is soroltam belőle az *Új Forrás*ba egy hosszabb részt, azzal a kifejezett kéréssel, hogy szeretném, ha elsőként a lapomban jelenhetnének meg belőle szemelvények, s addig nem adna belőle másnak. Most pedig itt van ez a mai *Magyar Nemzet*-beli közlemény (*A hit itt rendült meg*), mely – épp most lévén az egyezmény megkötésének hatvanadik évfordulója – a Molotov–Ribbentrop-paktummal kapcsolatos részeket ragadja ki. Persze, el kell ismernem, van némi logika abban, amikor Tamás a *Magyar Nemzet* javára

⁹ Mint ahogy valóban az is jött...

¹⁰ A napló végül *Üresjárat* címmel, szorgalmazásomra és szerkesztésemben, ill. bevezető tanulmányommal – nagy, pontosabban: méltó visszhangot keltve – 1991-ben jelent meg a pozsonyi Madách, valamint a néhány hónappal korábban alakult Kalligram és az általam alapított budapesti kisebbségtudományi szemle, a *Regio* közös kiadásában.

történt döntését a két lap példányszáma közti nagyságrendi különbséggel indokolja. (Ráadásul a *Nemzet* sem áll tőlem távol, hiszen egészen a közelmúltig magam is a lap szerződéses külsőse voltam, vagyis bizonyos értelemben az szintén az én lapom is [volt]...) Az UFO-nak viszont, ígéri, hamarosan ismeretlen Fábry-leveleket ad Tamás... (1989. augusztus 19., szombat)

Életrajz

1949-ben születtem. – Az 1950-es években kollektivizáltak. – Az 1960-as években emberarcú voltam. – Az 1970-es években pangtam. – Jelenleg az 1980-as éveket írjuk, s néhány éve épp átépítenek. – Negyvenéves vagyok. (1989. augusztus 28., hétfő, Tokaj, az írótabori tanácskozás egyik szünetében)

Mód, modell

Mintha csak születésnap ajándékul, Dobossy Laci bácsitól kapom dedikált legfrissebbjét, a *Gondban, reményben azonosant* „baráti nagyrebecsüléssel”. Nagy megtiszteltetés ez a részéről (nagyobb, mintha születésnapom tudatában gépiesen elhadart volna egy gratulát)... mintha egy gondolkodás- és magatartásmód (-modell) esszenciáját vagy, másképpen: sorvezetőjét kaptam volna meg tőle ezzel a könyvével. Miként az előző könyvei, írásai is nélkülözhetetlen tankönyveim, útmutatóim voltak a történelem – a közép-európai történelem – olvasásához. Amit ebben a tantárgyban magamévá tettem, azt nem kis részben tőle (is) tanultam, az nem kis részben az ő tudása, tapasztalata... Azaz, Turczel Lajos után így lettem Dobossy Lászlónak is a tanítványa úgy, hogy egyikük sem volt a tanárom... (1989. szeptember 26., kedd)

Fábry redivivus

Már hazajövetelem után tudom meg, hogy Repiszky Tamás október 2-án ugyan csak a *Nemzetben* újabb részleteket közölt az azt nyelvi gondozó Lanstyák Istvánnal a Fábry-naplóból (*A kereszténység nem lehet politikum*). Amit szintén azzal a belátással nyugtázok, milyen fontos lenne, ha ez a valóban kulcsponti – eddigi Fábry-képünket is némiképp módosító, árnyaló, gazdagító – dokumentum minél szélesebb körben ismertté válhatna. Mindezt aláhúzendó hadd másoljam most ide egyetlen passzusát 1948 februárjából (ne feledjük, Csehszlovákiában ekkorra esett a kommunisták puccszerű, teljes hatalomátvétele): „Miért nagyok Ady istenes versei? – így Fábry. – Egyetlen totalitásnak van értelme: a kereszténységnek, mert ez befogja az eget és a földet egyformán, és a kezdőpont és a végpont egy: Isten. Befogja az egész embert testi térben és lelki, szellemi dimenzióban és időben. Épp azért mindenütt jelenvaló, és ezért totális. És még valami: nem kirekesztő totalitás – tehát hatalom –, de befogadó – tehát szeretet –, mely lényegében és lényegéből ad, és nem vesz.”

Igen, ez – is – Fábry.

Ez a világos, tiszta beszéd, ez az állásfoglalás (is). (1989. október 5., csütörtök)

Irodalom, velő, pofon

Utazás Debrecenbe az Irodalmi Napokra; a vonaton ismerőseim, barátaim közül többen is... magam *Új Forrás*-beli főszerkesztőmmel, Monostorival beszélgettem végig az utat lapunk esedékes, főleg formai átalakításáról, modernizálásáról, periodicitásának növeléséről (kéthavi lapból hogyan tudnánk az adott anyagi feltételek mellett havilapot csinálni, illetve tizenegyszeri megjelenésűt, tekintve, hogy a júliusi–augusztusi számunk duplaszám lehetne). Megérkezve viszont, az első nagy élményem, a pályaudvarról a belváros felé kutyagolva az egyik pu. közeli hentesbolt melegáru-kínálata közt szereplő sertésvelő volt – biz’isten, *hétnyelven* beszélt! S máris eldöntöttem, hogy a jövő évi ir. napokon is feltétlenül itt kell lennem, mert bármi hangozzék el ott, az mindenképpen *velős* lesz. A mostani témája azonban a nyugati magyar irodalom volt, Pomogáts Béla vitaindítójával s vagy kilenc további, elég vegyes színvonalú előadással. Igaz, jelen helyzetben nem is annyira az előadók és előadások színvonala volt az igazán lényeges, hanem, az, hogy ezzel a tanácskozással – hosszú esztendők partizánharcai és magánkezdeményei után – a nyugati magyar irodalom (is) végre hivatalosan is honosságot, illetve polgárjogot nyer(he)t Magyarországon, mint a magyar irodalom szerves és elidegeníthetetlen része. Ahol nekem többször is Peéry Rezső jutott eszembe, mint a sajnos itt is csak kevesek által ismert és elismert, ám a legragyogóbbak közé tartozó nyugati magyar esszéírók egyike. Aki akár nyugodtan itt is lehetne, hisz nyolcvanéves se lenne még... De már tizenkét éve halott...

Szállás, étkezés az Arany Bikában. Este, vacsoránál, Györffy Laci ült oda az asztalomhoz. Már korábban ismertem őt, s közöltem írását az *Új Forrás*ban is, de már nem emlékszem, hol és mikor találkoztunk először. Nem tehetségtelen, annyi bizonyos, inkább amolyan tisztos közepszer, aki szorgalmával, szemfülességével tehetsége fölött is képes teljesíteni. S úgy gondolom, gátlás is van benne épp elég, legalábbis én látom benne a rakás szerencsétlenséget is, amit viszont hangoskodásával, teátrális gesztusaival igyekszik palástolni (e szempontból bizonyára nem véletlenül végzett színművészetin), s noha végső soron akár kedvelni is lehetne, azért épp elég van benne, ami taszít rendesen. Amikor pedig berúg, hirtelen a sokszorosára nő az egója, és akkor... vége a világnak... Most sem volt már teljesen százas, amikor odaült hozzám, s bár általában nagyon kedélyesen el tudunk beszélgetni egymással, most, ki tudja miért, kötözködni kezdett, és az volt a kínja, hogy van képem már röviddel Magyarországra költözésem után lakáshoz jutni, állást találni s közben még publikálni is annyit, hogy néha már a vízcsapból is én folyok, amikor nekik, hazaiaknak sokszor évekig kell robotolniuk mindezért.¹¹ A szöveg persze ismerős, nem először

vágják ezt a fejemhez, ezért nem is veszem komolyan most sem. Laci viszont egyre jobban belelovallta magát, s gondolom, csendes válaszaimról is az jutott eszébe, hogy merészelek én felelgetni – vagy éppen ellentmondani – neki, amikor hirtelen felugrott, és se szó, se beszéd, lekevert egy rendes parasztlengőt. Az eset épp írószövetségi elnökünk, Cseres Tibor szeme láttára történt mellettünk elhaladtában, s ő is csak nézett mint Rozi a moziban, és persze nem értett semmit a tasliból. Aztán persze azonnal híre is ment a dolognak, s már csak ezért sem értett senki semmit, amikor másnap ismét egymás társaságában láttak bennünket szelíden kvaterkázva Lacival. Igaz, én sem értettem az egészről semmit... legfőképpen magamat nem... (1989. október 26–27., *csütörtök–péntek, Debrecen*)

Tudás

Szikszai Karcsi verseskötete, a *Sebek a vízben*. S benne ilyen remeklés, pazarnál pazarabb képek tűzijátékával: „Vörös csík. Átvérzett kötés / a kozmoszon. Mint-ha / fejlődést kaptak volna a hegyek, / a szél is félrebeszél ingemen, / csak járkál, / ahogy a félelem / mütét előtt. / Lassan fölszivárogo a fény, sűrű / fátyolból képeket varázsol elém / a harangszó. / Torkomban megrekedt sötétség / húzza szekerét hazáig, de / / ajtóm előtt még / térdig éjszakában / megint az átvérzett kötés: / hajnali kések között félárbocon / a vers.”

Mit mondjak?

József Attila él.

S él még Radnóti is.

Szikszai Karcsi pedig tökéletesen tudja ezt. Bár nem ettől remek költőnek (s nem csak grafikusnak), de mert remek költő, magában hordja az ő tudásukat, érzékenységüket is... (1989. december 14., *csütörtök*)

11 Néhány évvel később egyugyanazon fővárosi laphoz vitt bennünket az utunk (engem rovatvezetőnek, őt riporternek), ahol, emlékszem, a legteljesebb szakmai alázattal javítottam írásai kócos, s rossz irányba futó mondatait, terelgettem egybe sűrűn elkalandozó gondolatait...

Lajtos Nóra

A távolság sirálytollai

Sirályok hangját hallom,
tenger zúgása fülemben,
kavicsos parton lépkedek,
a halál jön rézsút velem
szemben. Törmelékeimet,
mit összegyűjtöttem,
az idő tovább örli majd.
Hitványabbnál hitványabb
vagyok, aki csókot remélt,
hogy elfedje a bajt. A halál
megnedvesíti ajkát, és
úgy tapad a számra...
Nyelvével befelé törekszik,
de nincs az az ajak, ami
befogadja. Sirályok keringenek
felettem, hófehér tejkönnyek
hullnak a földre: Frida Kahlo
könnyei... Táncba visz a halál,
felém nyújtja karját, gyengéden
vezet. Megszépíti még egyszer
utoljára a fehérre meszelt eget.
Sirálytánc a levegőben, én
vagyok az, ki táncol. Sirálytollak
hullnak le az égből, soha nem
voltam még tőled ilyen távol.

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő Bella István-díjas költő, író, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, tanár. Utóbbi kötete: *A gyermekkor tenyerén* (versszociográfia, Cédrus Művészeti Alapítvány, 2022).

szívkötél

szívhárfahúrokról is lehetne írni,
meg térdeplő imákról, Rubljov
lemeszt freskóiról, az Ég
Köldökének 471 fényévnyi
távolságáról, a hamvasztó-
koporsó izzásáról, mely
akár egy tinédzser-szerelem,
olyan lobbanó. érdekes, hogy
a szív ég el utoljára, a szív,
melyben tegnap még ott
fészkelte egy vörösbegy hangja,
majd egyszer csak valahogyan
kötéllé változott, nimfa-illatú
kötélszívvé, melyben már nem
lúktet többé érzélem, csak feszül
és görcsössé válik az élet, akár
egy ismerősen csengő versidézet,
s amikor ősszel kisebesedik
a természet, amikor az égi
katedrálisban megszólal
az angyalok kara, amikor
Strauss pizzicato polkájában
a kétnegyedes lüktetés kínzó,
amikor emlékké fércelődik
a közelséged, én hiszem, hogy
akkor válik kötélszívvé bennem
mélyekút messzeséged.

Haiku-falcok

Kor

Én tizenhét é
vesen éreztem magam
nagyon öregnek.

Aztán rájöttem,
csakis a prímszám miatt.
Tizenhét hattjúk.

Világ

Egy halom. Hever
egymáson az alany és
a tárgy. Az ige

i-névszói ál
lítmányból kiszívom az
igét. Lenyelem.

Csoda

Sok van, mi. De az
embernél nincs. A világ
gyémánttengelyé

nél, talán. De ott
meg elgörbörbül egy kicsit.
A szó ágbogán.

Tavaszi

Partra vonszolnak
piros delfinek, lehet
nének kékek is,

de ők pirosak,
ahogyan egykor Kormos
megírta... kint a

parton erős fény
szökik szemembe: kere
sem múltam kagyló

it, de lyukas a
kezem, ó, jaj, lyukas a
tenyerem! Hogyan

viszek Isten kert
jéből anyámnak virá
got? Minden gondo

lat, mi bennem ak
kor kicsirázott, s hozott
hajtást, hozott rügy

pattanást. Egyszer
csak a semmibe oszlott
a csivitelés.

Isten lábnyoma
it láttam, éreztem, ér
tem jönnek, hála.

Így majd eljutok
végre örökre az é
gi Ithakába.

Ablak

A hatodik e
meleti ablakpárkány
ba kiülni ve

szélyes. Szárnyakat
növeszt az ember az é
gi határnak. Majd

gondol egyet. Be
csukja. Kívül hagyja a
károgó varjat.

Üres hely

Havazik a tél.
Éjjel talán rám fagynak
az álmok. Van még

mellettem az ágy
ban egy üres hely. Nincs, a
ki betakarjon.

Számban érzem a
vesztett Édent, kibújnak
csóktalan alma

melleim. Nehéz
a táj. Hótakaróban
alszik egy törpe

fenyő. Túleve
leiben emlékei
élnek a nyárról.

D. Molnár István

Széttört dió közel egy országhatárhoz

4. részlet egy talán soha el nem készülő regényből

Péter hiába szeretett olvasni, 1966 szeptemberétől nem igen tudott, mert elkezdett dolgozni. Viszont megjegyezte új és hamarosan megjelenő könyvek címét, különösen, ha meglepőek voltak, mint *Az atléta halála, a 4447* vagy a *Zöld dió*. Tehát címadáskor igazi írónak is eszébe jutott a *dió*. Nincs új a nap alatt.

„Ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó.” Debreceni egyetemének illetékesei nem tartották be, mert a kétdiplomás Péter nem tanársegéd, hanem könyvtáros lett a Szlavisztikai Intézetben. Ráadásul csak 1240 Ft lett a fizetése az ígért 1320 helyett. Nagy különbség ott, ahol nem sorjázta a százasok. Az albérletért 200 Ft-ot fizetett. Két éven át havonta 8% „honvédelmi hozzájárulást” vontak le tőle. Szerencséjére, meg most az olvasó szerencséjére (?) megkerült 1967-es és 69-es zsebnaptára, amelyekbe egyebeken kívül a kiadásait is bejegyezte. 2023-ban látszik igazán, mennyire eljárt az idő a forint felett. (Szomszédja úgy szokta mondani, hogy elrepült felette az idő vasfoga.)

Sárospatak mindig vissza-visszaköszön: ottani ismerősei rokonainál lakott albérletben, abban az utcában, amelyet egy Mihálynak keresztelt 17. századi erdélyi fejedelemtől neveztek el. (Egy tanár vagy íróféle nem állhatja meg tanítás nélkül: az utcának nevet adó uralkodó több balul sikerült hadjáratban vett részt. Évekig raboskodott az akkor még nem Oroszországhoz, hanem a tatár kánsághoz tartozó Krímben, ám utána sikeresen őrizte Erdély viszonylagos függetlenségét.) A villamosbérlet csak havi 30 Ft-ba került, de az egyik járatról ritkán közlekedő másikra kellett átszállni, és az egyetemről háromnegyedórás gyaloglással hamarabb jutott el szállására. Így legalább, meg néha úszással őrizte egészségét.

Péter az 1966/67-es tanévben végzett könyvtárosi munkát nem szerette. Nem erre készült, és nem arra, hogy az esti tagozatra járó néhány öregdiák elhalmozta hozzá nem értő kérdéseivel és gyakran nem teljesíthető kéréseivel. Mintha minden kötelező olvasmányt elolvastak volna. Óraadóként heti 2 órában kellett

D. MOLNÁR ISTVÁN (1941) irodalom- és művelődéstörténész, az MTA doktora, műfordító, ny. egyetemi tanár. Legutóbbi, Hoppál Mihállyal közösen szerkesztett könyve: *Egy gimnáziumi osztály, Sárospatak, 1956–1960* (Budapest, 2019).

oktatnia, már régóta nem is tudja, milyen tárgyat, de a pénz jól jött. 9 tanítványa közül az egyik évfolyamtársnője volt, aki korábban abbahagyta tanulmányait a nappali tagozaton. Kárpátaljáról áttelepült diák is akadt, volt, aki kevert orosz-ukrán nyelven beszélt. Könyvesboltot vezetett, és mindig hálás volt a diplomáért. Péter különben szigorúan (?) egy 2-est és két 5-öst adott a vizsgázóknak.

Hetente hol 2, hol 4 órában 44 leendő katonatisztnek, két osztálynak, bocsánat, szakasznak is tanította az orosz, akik végül általános iskolai tanári oklevelet szereztek. Ekkoriban még ő maga sem beszélt igazán szabadon, hiszen éveket töltött Lengyelországban. Az orosz és a lengyel rokonsága segíti a megértést, de a beszédet nem. A „növendékek” eleinte haptákba vágták magukat minden egyes kérdés hallatára, de nagyjából sikerült leszoktatni őket erről. Kiképzésüket és tanulmányaikat befejezve bizonyára kevesen dolgoztak iskolában. Néhány vezetőknév viselője rémlik neki, de hátha még nem szabad leírni, mert mondjuk nyugdíjas tábornokok. Éppen 11, cserék nélkül egy futballcsapat. Akkor még úgyse lehetett cserélni, ha valakit, mint '54-ben a VB-n Puskást, lerúgták, nem játszott tovább, vagy húzta a lábát.

A Parancsnok Elvtársnak bizonyára kevesebbet kellett tanulnia a századosi csillagokért. A félévi banketten összetegeződött Péterrel. Év végén is volt ünnepelés a Tiszti Klubban. Nem biztos, hogy az új tisztek is jelen voltak. Pártunk és Népköztársaságunk helyi vezetői biztosan igen.

A könyvtárosságon és a többi rábízott tennivalón kívül önszorgalomból, „társadalmi munkában” már a lengyelt is tanította kezdőknek, aztán haladóknak, akik mint választható szláv nyelvvél ismerkedtek vele. (A többi rokon nyelv kevésbé volt népszerű.) Ő maga angolul tanult, sőt akkor jól beszélt is, de más teendői, na meg a kora miatt sokat felejtett. Szóval mindig akadt dolga bőven, és így többnyire a pénze sem hiányzott. Volt az óraadás, és mindenféle más szakos kollégák gyakran kérték, hogy fordítson számukra fontos anyagokat. Júliusban tolmács volt a magyar kultúrát és az országot népszerűsítő Nyári Egyetemen. Erre, a hortobágyi, egri, budapesti kirándulásoknak is köszönhetően, akkoriban sok lengyel jött. Ekkor ismerte meg a rendezvényre látogató budapesti H. I. elvtársat, aki később fontos szerepet játszott az életében.

Gyakran találkozott hűgával, Jolikával, aki a 3 éves felsőfokú tanítóképző után először a megye egy kis falujában kapott állást. Utána hazakerült Patakra, 5 évvel később már 2 gyereket neveltek férjével.

Hogy a korról többet tudjon a mai olvasó, az árak jól jellemzik. Szüleihez többnyire kéthetenként járt haza. A vonat olcsó volt, egy oda-vissza út 50-60 Ft-ba került, viszont a szükséges két átszállás és a lassú haladás miatt egy fél műszaknál hosszabb ideig tartott. Na és szabad szombat csak akkor volt, ha csinált magának. Akadtak nagyobb kiadások is, amelyeket, 1967-től már „magas”, 1340 Ft-os fizetésének köszönhetően, megengedett magának. A *Horgász-ösvényeken* című könyv és egy zsebnaptár például 40-40, egy bál vagy egy nyakendő legalább 20-40 Ft-ba került, egy pénztárca viszont 70-be. Egy nadrágot 160-ért varrtak meg, mert készen nem sikerült vennie, egy öltönyre való anyagért

pedig 1460-at fizetett. A könyveket sem adták ingyen. Ezekhez képest keveset, havonta 120-at kellett fizetni a menzai ebédért. Hol vagyunk már ezektől az összegektől?!

A nagy múltú DVSC csak az NB II-ben játszott, fő szórakozása ezért a mozi lett. Tapasztalta, hogy már tényleg elmúlt az ötvenes évek második, sőt a következő évtized első fele is. Vetítettek Antonioni- és Richardson-filmet, az *Anna Kareninát* és a *Krisztina királynőt* Greta Garbóval, az elhallgatott Zilahy Lajos regényéből Nyugaton készített *Halálos tavaszt* vagy olyan franciát, amely az orosz Turgenyev *Első szerelem* című remek elbeszéléséből készült. Ezt később tanította is. Persze a szovjet filmek sem hiányoztak. A debreceni színház bemutatta a *My fair ladyt*, a tévében – a szomszédnál – látta a *Koldusoperát* és egy Dürrenmatt-darabot is. Lengyelországban a nyugati újdonságok kicsit korábban kerültek másorra.

Néhány lublini egyetemi társával, fiúkkal és lányokkal 1967-ben még sűrűn váltott levelet, illetve gyakran képeslapot. Valamilyen Danusiának is írt. Hivatalos neve csak Danuta lehetett. (Mint Kozák Danuta hatszoros olimpiai bajnok kajakozóé, aki lengyel anyja után kapta.) Elzbieta elküldte neki egy népszerű költő kis verseskötetét, amelybe, természetesen nem magyarul, ezt írta: *Boldogságot és örömet szeretteid és a szeretettek között*. Olyan régen volt, és már azt is elfelejtette, elbúcsúztak-e egy évvel korábban, lublini tanulmányai befejezésekor, vagy nem. A költő magyar nyelvű kötetének címe *Az elvarázsolt fiúker*. Az 1953-ban elhunyt szerző 39-ben harcolt a németek ellen, előbb német, majd szovjet hadifogságba esett.

Péter később is mindent beírt a zsebnaptárába, amit fontosnak vélt. Ekkoriban is került bele lengyel lányok címe. Olyanoké, akiknek ő kellett volna és olyanoké is, akik iránti érdeklődése nem bizonyult kölcsönösnek. Egyébként nem tartozott a női nem nagy szakértői közé. A női „igen” sem.

Az olvasók biztosan megbocsájtják, hogy a szerző az eddigi szövegben és a továbbiakban is el-eltávolodik a valóságtól, hiszen regényfélét ír, nem önéletrajzot. Na meg azt, hogy eddig sok részletet megosztott velük, amit később nem csinál, hogy ne sokáig untassa őket. Végül, de nem utolsósorban: emlékezetében hol agya működése, hol kora miatt bőven vannak üres foltok. Kinek nincsenek azok közül, akik már a háború idején éltek, túléltek R. M. elvtársat és még jó hosszú ideig tevékenykedő elvtársait, és átérték 56-ot?

1966-67-ben Lublinban és Debrecenben megjelent írásaiból kiderül, hogy akkoriban még nyelvészettel akart foglalkozni. Lehet, hogy jobban tette volna? '67 tavaszán főnöke megörvendezettte azzal a hírrel, hogy ősztől sem lesz üres tanársegédi állás. Megkérdezte, elmenne-e egy tanévre debreceni és szegedi orosz szakos egyetemisták kísérő tanáraként Moszkvába. Péter úgy gondolta, legalább lesz ideje megírni egyetemi doktori értekezését. (Ilyet az orvosoknak és a jogászoknak furcsa módon nem kell.) Na, és megtanul igazán jól beszélni oroszul. Ahhoz is kedvet érzett, hogy lengyel szépirodalmat fordítson. Ebben az évben jelent meg első szerény próbálkozása a Hajdú-Bihar megyei újságban.

Péterék augusztus 26-án, ki tudja, miért, nem Debrecenből, hanem Budapestről indultak Kijevén keresztül Moszkvába. Utaztak vagy két napig. Mind a budapestiek, mind a debreceni-szegedi csoportbéli hallgatók a főváros közepéhez közeli diákotthonban kaptak szállást. Az étkezésre nem igen panaszkodtak, ahogy Péter sem. Őt és a pesti csoportvezetőt a Lenin-hegyen, a Lomonoszov Egyetem felhőkarcolójában, egyszemélyes szobában helyezték el. Péter addig Lenin-hegyekről tudott, mert R. M. elvtárs ideje óta gyakran hallotta a rádióban Vámosi Jánost, aki ezt énekelte:

„Oly szép ott fenn a Lenin-hegyek ormán,
ha kézbe simul egy parányi kéz,
Moszkva régi tornyán,
S a város esti ködbe vész...”

Nem érdemes folytatni, mert a dal erősen szocreál része következik. Kiderült, hogy legfeljebb egy hegyről van szó, de inkább csak magas dombról. Igaz, onnan remek kilátás nyílt az óriási város nagy részére, a messziről is hatalmas Luznyiki Stadionra. Budapesthez viszonyítva addig nehezen elképzelhető méretek. Széles, több sávú utcák, a város régi központjában a történelmi régmúltat idéző házak, másutt eklektikus szocreál épületek, távolabb klasszicista kastélyok és villák is bőven. Más a távolság fogalma, a számos metróállomás ad lehetőséget a tájékozódásra. Tágasak, túldíszítettek, stílusuk igazi szocialista barokk. A hosszú szerelvények gyorsak voltak, igaz csúcsidőben a szükségesnél ritkábban jártak. A nagy távolságok miatt kilométereket tettek meg megállás nélkül, mégsem mindig ért oda az ember egy órán belül, ahová akart.

Mindjárt a megérkezés utáni napon színházba vitték őket, hogy megnézzék *A Karamazov testvérek* című Dosztojevszkij-regény színpadi változatát. Hamarosan sor került a Kreml megtekintésére, aztán látták a 16–17. században épült Novogyevicsi kolostort, annak templomait – Péterék látogatása idején múzeumot. Nem sokkal később megnézték a 16. századi Fegyvertárat. A főváros más érdekességei, a Majakovszkij-múzeum, a hatalmas tévétorony megtekintése után gyakran szerveztek nekik közeli, részben ingyenes kirándulásokat. Láttak óriási víztárolót, egy múzeum-falut, ahol egykor a szláv népek (soha meg nem valósuló) egységéért küzdő értelmiségiek, írók és képzőművészek gyűltek össze. Voltak abban a városban, ahol Csajkovszkij-ház múzeuma áll. Mindenütt szép parkok, sokféle fával. Diófát sehol nem látott.

A vendéglátók rendeztek táncesteket, sőt gólyabált is. Sokat tettek azért, hogy megkedveltesék az országot, az emberek szokásait és kultúrája javát, de bőven akadt, ami valamilyen okból kimaradt. Falvakban nem jártak, kivéve azt a rezervátumot, amelyet már szeptemberben megmutattak: ahol 1924-ben Lenin meghalt. A moszkvai Lenin-mauzóleumot is. Bár be voltak jelentve, hosszú ideig álltak sorban. A magyarok viccelődő orosz társaiktól hallották, hogy 5 dollár ellenében nem kell várni, mert kihozzák a bebalzsamozott testet. Meg

azt is, hogy: „Ha toalettet használsz, számodra a legjobb tanács: Az Izvesztyijánál nincs jobb újság.” Az izvesztyija szó jelentése: hírek.

Péterék főleg új szovjet filmeket néztek meg, de vetítették például Alexander Korda *Lady Hamilton* című alkotását és lengyel, olasz, japán filmet is. Színházban látták a *Cseresznyéskert* és a *Három nővér* című Csehov-műveket. Alig telt el hét az ottani fogalmak szerint közelben tett kirándulások nélkül. Jártak a távoli Jasnaja Poljana városban, Lev Tolsztoj születési helyén, a családi udvarházban és a sírjánál. Látogatást szerveztek nekik a Puskin-múzeumba és a Tretyjakov-képtárba. A Konzervatóriumban voltak egy szovjet előadóművész olyan koncertjén, amelynek műsorán a legnevesebb nyugati zeneszerzők mellett Liszt és Bartók művei hangzottak el.

A 2. félévben jártak a Moszkvához, ahogy mondták, „közeli” orosz egyházi központban, a legismertebb zarándokhelyen, Zagorszk városban. Nevét egy 2. világháború előtti kommunista vezetőről kapta. A Szentháromság-Szergij monostort egy 14. századi, szentté avatott szerzetes alapította. Az épületek, a számos templom, köztük két székesegyház együttese a 15–18. század óta állnak. Meglepő volt, hogy a kevés működő templomban sokan, csaknem mind fejkendő öregasszonyok buzgón imádkoznak, ám mindjárt nemtetszésüket fejezték ki, amikor nadrágot viselő lányokat láttak. A kolostor területén levő állami múzeum őrizte az orosz művészet, az ikonfestés, ötvösművészet, iparművészet és egyháztörténet remekait. A 14–15. században élt legjelentősebb ikonfestő, Andrej Rubljov néhány alkotása is ebben a múzeumban látható.

Két többnapos kirándulás repülőgéppel. Közép-ázsiai és kaukázusi tagköztársaságok közül lehetett választani. Péterék az utóbbiak mellett döntöttek. Megnézték Grúzia (ma Georgia) és Örményország, két, már a 4. században keresztény állam fővárosában a megmaradt nevezetességeket és egyházi központjait, Mchetát, illetve Ecsmiadzint. A grúziai Goriban nem jártak, csak hallottak Sztálin múzeumáról és szobráról, mert mint Joszif Visszarionovics Dzsugasvili ott született. A harmadik ország Azerbajdzsán, illetve fővárosa, Baku volt, ahol a még régebbi múltnak az Óvárosban szintén maradtak emlékei. Péter nem érzékelte, hogy muszlim országban van, azon kívül, hogy a világosabb hajú és bőrű magyar lányoknak tanácsolták, figyeljenek a helyi férfiak túlzott érdeklődésére. Egy nagy mecsetben múzeum működött – ahogy sok templom Moszkvában és más városokban.

Leningrádban láthatóan nagyon ügyeltek a 18–19. századi kulturális örökség megőrzésére. Csodálták a tengerparti nagyváros fekvését. Megnézték a Téli Palotát, és megcsodálták az Ermitázsnek csak a leghíresebb nyugati képzőművészeti gyűjteményekkel összehasonlítható gazdagságát. Voltak a Szent Péter és Pál székesegyházban, az itteni Puskin-múzeumban és Carszkoje Szelóban, a cári faluban. A leghíresebb balettegyüttessel büszkélkedő színházban nem jártak, csak plakáton látták, hogy a *Diótörő* is szerepel a műsorában.

Addig olyan sebességű vonattal sem utaztak még, amelyik megállás nélkül, talán 6 óra alatt tette meg a régi és az új főváros közötti 650 kilométeres távolságot.

Kijevbe már nem ilyen vonattal mentek, amelynek ablakaiból látták, hogy a kisebb városok és a falvak kevésbé mutatósak. A Szovjetunió hatalmas tagköztársasága, Ukrajna fővárosában meglepődve hallották, hogy igen sokan oroszul beszélnek. Látszott, hogy Budapestnél népesebb város, de a fekvése hasonló, csak nincsenek hegyei. A Dnyeper folyó szeli ketté, ugyanúgy vannak mellék-ágai és szigetei. Régi belvárosa a 2. világháborúban elpusztult, de számos műemléke megmaradt, többségük pravoszláv templom. A Szent Szófia-székesegyházról azt tartják, hogy 11. századi alapítású. Vannak hatalmas, 18. századi barokk templomok, köztük székesegyházak, és van 19. századi orosz-bizánci stílusú is. Péterék belülről megnézték némelyiket, és voltak a 11. században alapított egyházi központban, a Pecserszka Lavrában, a Barlangkolostorban.

Péter a Lenin Könyvtárba járt, és gyűjtötte az anyagot az orosz nyelv lengyel jövevény-szavait tárgyaló doktori dolgozatához. Akkor még csak egy német szerző etimológiai, vagyis a szavak származását vizsgáló szótárát forgathatta, de már készen voltak a nagy orosz nyelvűnek az első kötetei is. Szerzője feleségével együtt Sanszkij professzor volt, akit felkeresett, kapott is segítséget. Olyan sokan fordultak hozzá hasonló kéréssel, hogy nem háborgatta tovább.

A debreceni és szegedi hallgatókkal majdnem minden nap találkozott. Ők nem utazhattak haza karácsonyra, de Péter igen, vitte, majd hozta némelyikük kis csomagjait, ajándékait. Január elején Debrecenben is járt. Főnöke váratlanul, de a tanársegédi állásra célozva a legjobb szándékkal kérdezte meg tőle, nem lépne-e be az MSZMP-be. Az orosz szakos kollégák, mint különösen haladó értelmiségiek, szinte mind tagjai voltak. Akik nem, lassabban is jutottak előre. Akkor azt mondta, megfontolja, remélve, hogy a főnök később nem tér vissza rá. Ősszel visszatért. Már annyira szükség volt az „élcsapatban” fiatal tagokra, hogy Pétert le sem kádereztek. Hatévnyi egyetemi tanulás és két év munka után nem akart tovább várni a tanársegédi állásra. Mozgalmi materializmusa abban nyilvánult meg, hogy ő szedte be a pártbélyegeg árát. Péter akkor 61 éves, egykori katonatiszt, rövid ideig fizikai munkás, sokáig kishivatalnok édesapja elcsodálkozott, majd ezt mondta: „Ha a Párt tagjai egyenruhát hordanának, rajtad úgy állna, mint tehénen a gatyá.”

Hogy milyen idők jártak? 1968 elején Lengyelországban eljött az értelmiség, különösen az addig jelentős számú zsidó elleni politikai harcnak, a „fajvédő kommunizmusnak”, augusztusban pedig Csehszlovákia megszállásának az ideje. Szabadságát a szüleinél töltve látta, ahogy a „béketábor” tankjai Patakon át vonultak Újhely, majd a várost kettészelő határ felé, hogy a „prágai tavasz” nyomait eltüntessék.

Moszkvában, ahogy addig, decemberi-januári távolléte alatt sem adódtak problémák a hallgatókkal az egyetemen és a diákokthozban. Csak arra nem számított, hogy az otthonuktól hosszú időre elszakított fiatalok közül többen is fülig szerelembe esnek szovjet, nem csak orosz ismerőseikkel. Néhányan olyannyira, hogy házasság lett a dologból. Nem szólhatott bele, pedig egyszer lehet, hogy jól tette volna. Nagyon tetszett neki az egyik lány, nemcsak azért, mert

szép és csinos volt, hanem egész egyénisége is. Nem mondta meg neki, mert úgy gondolta, kísérő tanárként nem illik együtt járni, amíg haza nem térnek. Lehet, hogy hallgatásával tévedett, persze lehet, hogy kosarat kapott volna. A lány úgy beleszeretett egy jóképű egyetemistába, hogy hamarosan férjhez is ment hozzá. Egy regényben bármi megtörténhet. Na, és mint a mesékben: rég volt, talán igaz se volt.

Péter 1967-es és '69-es naptárában szerepelnek lánynevek, amelyek viselői között van orosz Galina és Halina Varsóból. Amit rólok tudott, régen elfelejtette. Három otthoni megismert lányt is. Pataki diáktársai közül Hoppál Mihállyal és a párhuzamos osztályba járó Sápó Péterrel levelezett, akiknek a neve a regény 2. részében még rejtve maradt.

A következő év augusztusában ismét tolmács volt a Nyári Egyetemen. Akkoriban élénk cserekapcsolatok szövődtek különböző magyar és lengyel intézmények között, így sok új lengyel ismerősre tett szert. Most 1969-es zsebnaptára juttatta eszébe, hogy még a rendőrségnek is tolmácsolt egy lengyel autós balesete ügyében. Sőt ekkoriban egy balesetnek álcázott gyilkosság nyomozati anyagát is fordította. Gyakran vállalta a tolmács szerepét különböző intézményeknél, ami nem csak anyagi haszonnal járt. Tartott előadásokat is a TIT-ben (könnyű megtudni, milyen szervezet volt ez), és fordított a szinkronfilmek szemléljén.

A lengyel postaigazgatóság is cserekapcsolatot alakított ki a debrecenieikkel. Júliusban érkezett küldöttségüket először Miskolctapolcára, Lillafüredre és Tokajba vitték, utána jöttek Debrecenbe és – természetesen – a Hortobágyra. Egy bő hétig vendégeskedtek, végül a megcsodált Budapestről utaztak haza. Az akkor megismert Anna augusztusban meg is hívta városába, lengyel mértékkel mérve Varsóhoz közel. (Ott játszódik az egyik lengyel Nobel-díjas író *Az ígért földje* című regényének a cselekménye, amelyből Andrzej Wajda híres filmjét forgatta.) Sokáig tartották a kapcsolatot, amiről számos levél és képeslap tanúskodott, amíg megvoltak.

Augusztus közepén egy dél-lengyelországi városból bábszínészek jöttek Debrecenbe. Akkor gyakori szokás szerint a Fő Párt, a Lengyel Egyesült Munkáspárt (nevében nem Szocialista) helyi illetékese, Janina vezette a küldöttséget. (Lengyelországban két másik párt is működött: a városiak, az értelmiségiek demokrata és a falusiak népi pártja – nemzeti frontba tömörülve.) Szeptemberben ismét találkoztak Krakkóban. A Varsói Tudományegyetem által szervezett akkori tanfolyamnak köszönhetően Péter nemcsak a később is megcsodált, reneszánsz emlékekkel teli, egykori főváros nevezetességeit látta, hanem más régi városokba is kirándultak. A hölgyről egyébként kiderült, hogy nem volt elkötelezett híve a szocializmus alapjai lerakásának. Az ilyesmi nem számított ritkaságnak a lengyeleknél.

Elzbieta meghívására 1969. szeptember elején utazott el Stalowa Wola városba, amelynek kórházában a lány mikrobiológusként elkezdett dolgozni. Sok levelet vagy képeslapot váltottak, és ezzel a levelezés sokáig nem ért véget. Akik

a regény előző részletét elolvasták, tudják, hogy E. Péter meghívására '70 elején eljött Magyarországra, Patakra és Debrecenbe, amiről talán fényképek is maradtak. Péter feleségül kérte, de ő nem tudta elképzelni az életét idegenben. Az ugyanebben az évben ajándékba küldött könyvbe, ismét Gałczyński-t idézve, persze lengyelül, ezt írta:

„Az út felén járunk
Az út megállás nélkül űz minket
Tégy úgy, hogy az utakon nyomaidat
Őrizd, nehogy elfelejtsék.”

Hetvenben férjhez ment. A regény 3. részletéből az is kiderül, hogy évtizeddel később párjának a Szolidaritás mozgalomban való részvétele miatt hazájuk elhagyására kényszerültek. Kanadában telepedtek le.

Az otthon megpályázott szeptemberi lengyelországi tanfolyamok Péternek nem kerültek pénzbe, de miből tudott utazni Lengyelországon belül? 1969-ban bruttó 1830 Ft-ra nőtt a fizetése. Az évi 8960 összegű mellékessel együtt nem számított rossz jövedelemnek, mert albérleteiért továbbra is csak havi 200 Ft-ot kellett fizetnie. Ezek egymást váltották. Az egyik nagy lakótelepen volt, azért hagyta ott hamar, mert a tulajdonos asszony azzal nyaggatta, miért nem jár hozzá nő. Ahol az egyetemhez közel, szép környéken lakott, azzal a feltétellel adták ki neki a szobát, hogy oda nem jöhet nő. A háziak két még alig kamaszodó lánya nem is köszönt neki, mert derogált nekik a „Kezét csókolom,” a „Jónapot kívánok”-ra pedig még nem értek meg. Végül pár házzal arrébb, elegáns nagy szobában őrizhette albérlői méltóságát, és ott lakhatott az életében döntő fontosságú 1970-es év végéig. Sőt, a házban élő egyetemi oktató lakásában nézhetett a '68-as olimpia fontos eseményeit. Együtt örültek a magyar futballcsapat aranyérmének.

Az 1969/70-es tanév sűrű volt, ahogy a következő félév is. „Teher alatt nő a pálma” – mondogatják. Így gondolhatta a főnöke is. Sok órát kellett tartania, ráadásul különbözőket több csoportban. Mivel még nem döntött a nyelvészet és az irodalomtudomány között, egyes orosz szakosoknak nyelvtörténeti szövegelemzést, más hallgatóknak irodalmi szemináriumokat, majd hosszú szünet után, Papp Ferenc nyelvészprofesszor, későbbi akadémikus egészen új felfogásban írt leíró nyelvtankönyvét követő gyakorlatokat vezetett. Mindegyiket több csoportban. Nem kötelező nyelvként tanította a lengyelt, amit mindig többen választottak, mint más szláv nyelveket. Közöttük volt Porcsalmy Éva és Kovács Csaba, akikről lesz még szó a későbbiekben.

Péter, lehet, hogy elég helytelenül, úgy gondolta, nem illik udvarolni tanítványai valamelyikének. Például olyannak, akit néhány éven belül kétszer is tanított, és szűk kilenc évvel volt fiatalabb nála. Eszébe juthatott volna, hogy ugyanekkora a korkülönbség a szülei között, akik nagyon jól megvoltak egymással. Ahogy az lenni szokott, válogatott, mert igen sok orosz szakos lévén nagy volt a választék. Túlzott józansággal az is az eszében járt, hogy hiába közeledik a harminchoz, egyhamar úgysem lesz lakása. Beadta ugyan igénylését

a Tanácsnál, de nem gazdagodott elég gyorsan. Tízezre volt az OTP-nél takarékbán. Elmaradt a katonaadó, az albérletért továbbra is havi kétszázat, az ebédért alig valamivel kellett többet fizetnie. Akkoriban lassan romlott a pénz.

Lengyelből fordított sokat, tolmácsolt, lektorált, hála az élénk magyar-lengyel, különösen a Debrecen-Lublin testvérvárosi kapcsolatoknak. Ezen a nyáron, de máskor is jött népi együttes, sportküldöttség, egyetemi és tanácsi vezetők. Több napra, mert a házigazdák kirándulásokat szerveztek nekik, ha távolabbra nem, legalább a Hortobágyra és Hajdúszoboszlóra. Előfordult, hogy népes egyetemi sportküldöttség egy szűk hétre magával vitte Lublinba és környékére. Budapesten is járt lengyelekkel, megnéztek valamit a Kamara Varietében, az Operaházban, életében először, Wagner művét, a *Bolygó hollandit*. (Egy szerző, aki tanár, nem hagyhatja szó nélkül, hogy a magyar címben levő jelző jelentése a lengyelben *repülő*.)

Péter büszke volt arra, hogy a *Kamienne tablice* (1964), azaz *Kőtáblák* című, nyelvünkre soha le nem fordított regényt ismertethette. Debrecen irodalmi folyóiratának illetékes szerkesztője vagy nem vette észre vagy inkább nem akarta, hogy a cselekmény háttere a magyarországi '56, és merészen éppen egy évvel '68 után közölte. Főhőse magyar diplomata, családja nélkül Indiában. Ott megismert ausztrál orvosnő iránti szerelméről szól. A férfi végül nem töri össze a haza és a család kötáblait, és visszatér tragikus helyzetben levő hazájába. A regény diplomáciai csetepatét okozott. Ugyancsak '69-ben az előbbi folyóiratban jelent meg Péter első lengyel versfordítása, egy személyesen megismert krakkói költő és színész műve:

Tadeusz Śliwiak

(1928-1994)

„SZENTENDRE, A FESTŐK VÁROSA”

Város nem is hinnéd mily mesés / áll a Dunánál a dombokon
a dombok mögött templomtornyok / közöttük kanyargó házsorok
A tér közepén fény ökörpár / húzza a nap aranykerekét
s angyaloktól fehér a határ
A házakon piros süvegek / háromszögek Makowski képén
s mint foltok mesterek kötényén / minden kapun falon más színek
A tér közepén varjak raja / feketét öltött szárnyaira
hogy meg ne sértsen más színeket
Hordók - hordókon mulatozók / csárdás vérpiros mellényekben
a vasárnap csupa muzsika / táncolva csillognak a korsók
A tér közepén szilváskosár / mitől lilává válik az alkony
s mindenki lila ruhában jár
Kihűlnek a nappali színek / sárgából arany - vörösből réz
a homály komor árnyat idéz / egy csipkesálás lány arcára

(Budapest, 1969)

1970-ben elkészült egyetemi doktori disszertációja – utolsó dolgozata nyelvészeti témáról. A külföldön is egyre híresebbé váló Papp Ferenc bírálatára volt büszke, aki jelentős érdemnek tartotta a legfontosabb nyugati források használatát: német szerzőét és osztrák szlavistának Amerikában kiadott könyvét. Ekkor már két orosz tanszék létezett Debrecenben, nyelvészeti és irodalmi, ez utóbbit a regény 3. részletében méltatott Iglói professzor vezette. Inkább tőle lehetett remélni, hogy a lengyel nyelven kívül az akkor két Nobel-díjast adó irodalom oktatása is lehetségessé válik.

Évfolyam és diákkotthoni társa Debrecenben a TIT-nél dolgozott, és a filmek érdekelték. Pap Pali megérdeklődött, hogy mindjárt valódi teljes névvel szerepeljen ebben a regényben, és hogy neve a későbbiekben többször szerepeljen. Pétert ő ismertette meg a városban élő Marikával. Látásból már ismerhette, hiszen akkor a Kossuth Lajosról elnevezett tudományegyetem csaknem összes hallgatója és oktatója is egy épületbe és egy központi könyvtárba járt. Persze nem csak tanulni vagy olvasni. Ennek a mutatós épületnek legfelső emeletén volt a már az elnevezésével tekintélyt sugárzó óriási előadóterem, az Auditórium Maximum. Ott filmeket is vetítettek.

Marika 1970-ben szerzett történelem-népművelés szakos diplomát. Nem öt, hanem hat egyetemi év után, mert előtte egy évig valamilyen munkában kellett tapasztalatokat szerezni. Nagyon helyesen. (Nem mindenki köteles tudni, hogy a népművelést a 21. században hároméves tanulmányok esetén közösség-szervezésnek nevezik, kétéves folytatás után pedig kulturális mediáció mester-szaknak.) Filmklubokat vezetett, járta a megye kisebb-nagyobb településeit egészen jól keresett is. Önálló volt, mindenütt hamar feltalálta magát. Péter akkor nem gondolta, hogy vele egy időben mások is érdeklődnek Marika iránt. A lány sok és sokféle kapcsolatot épített ki, amelyek azután kamatoztak. Még gimnazistaként jól megtanult németül, aminek, főleg az idegenvezetésnek, később egész családja nagy hasznát vette.

Péter sógora, Laci, általános iskolai tanár, Debrecenben járt levelező tagozaton magyar szakra, ezért gyakran utazott a városba. Ő is megnézte-meghallotta Marikát az Óbester borozóban egy vacsorán. Tetszett, vidám és csinos volt, életrevaló. Péter több mint fél évszázad után igen sok dolgot elfelejtett, de emlékszik a rózsaszín horgolt ruhára, amit a lány ott viselt. Az őt a következő évben menyasszonyi ruhába öltöztető Jolika szavát idézve „darázsderekú”. Ez 52 cm-t jelentett.

Pétert hónapokkal korábban megkérdezte H. I. elvtárs, a KKI (a fiatalok kedvéért = Kulturális Kapcsolatok Intézete) főosztályvezetője, kimenne-e dolgozni a varsói Magyar Kulturális Intézetbe, és tud-e javasolni még egy lengyelül tudó, magyar szakot végzett fiatalembert. Tudott, Pali barátját, aki hamarosan elkezdte a munkát. Péter is igent mondott, de előbb meg akarta várni a doktoravatást. És hosszas gondolkodás után végre eldöntötte: nem egyedül. Az avatásról Péter szülei sem hiányoztak. Édesanyja megkérdezte Marikát, hogy az övé mikor lesz. Sor került rá, de addig sok víz lefolyt, ha nem is a Hortobágyon, hát a Tiszán, a távolabbi Dunán és még messzebb, a Visztulán.

1971 szűk három első hónapja sűrű volt, Péternek a KKI-ban betanításon kellett okosodnia. Szigorú Elvtársnő volt a főnöke. Patak megint visszaköszönt: ottani ismerősnél talált albérletet. Marika sejtette, hogy miért kellett őt bemutatni H. I. elvtársnak. Elmentek gyűrűt venni, de probléma adódott a mérettel. Péter annak rendje és módja szerint igazából csak a szülőktől kérte meg a kezét, de így is mindenki igent mondott. Március 17-én volt a hivatalos esküvő, a két tanú Marika egyetemi társa, barátnője, Pálma és Péter sógora volt. Az esküvői ebédre a Régi Posta étteremben került sor. Debrecen legrégebbi, a 17. század vége óta álló épületében, az első postamester házában. Arról nevezetes, hogy fogadjában 1714-ben megszállt XII. Károly svéd király. Feljegyezte, hogy „abban a távoli városban” jól felszerelt könyvtár áll rendelkezésre. Hogy ott időzött, olvasható az utcai falon emléktáblán, illetve domborművön. Az ebéden ott volt Marika rokonsága, Péter szülei, húga és sógora. Az ifjú párnak sürgős volt, mindjárt el is utaztak Budapestre.

Mivel az egyetemen biztosan nem tetszett volna, hogy a Párt friss tagja egyházi esküvőt tart, erre a fővárosban, a Rózsák terén álló görögkatolikus templomban kerítették sort. Péter nagyapja a század elején ott volt kántor és tanító, édesapja pedig ott született 1907-ben. A szertartáson Marikán, Péteren és a papon kívül csak Budapesten élő nagynénje és nagybátyja volt ott. A szülőket illetet volna meghívni, de a Varsóba utazás előtt sok elintéznivaló maradt, és sürgetett az idő.

A Magyar Kulturális Intézet igazgatója H. I. lett – az intézményt hosszú éveket irányító lengyel (!) M. W. helyett, aki egyike volt a háborúban német tiltakozások ellenére Magyarországon befogadott, legalább százezer lengyel menekültnek. 1970 őszén újfajta állást kreáltak neki: *dyrektor organizacyjny* lett. Főleg magas rangú egyenruhások jártak hozzá, és együtt karcsúsították a reprezentációs keretet. Leginkább a tokaji borokat fogyasztották. Néhány színész és énekes is, de rendezvényeket nem szervezett. Nem intézte el, hogy Péter és felesége mindjárt a nekik szánt, a város közepétől elég távoli lakásba költözzenek. Ideiglenesen a központban levő panzióban kezdődött el két és fél éves nászútjuk. Ketten így is jól elfértek. A panzió neve Zgoda, vagyis Egyetértés volt.

(Folyt. köv.)

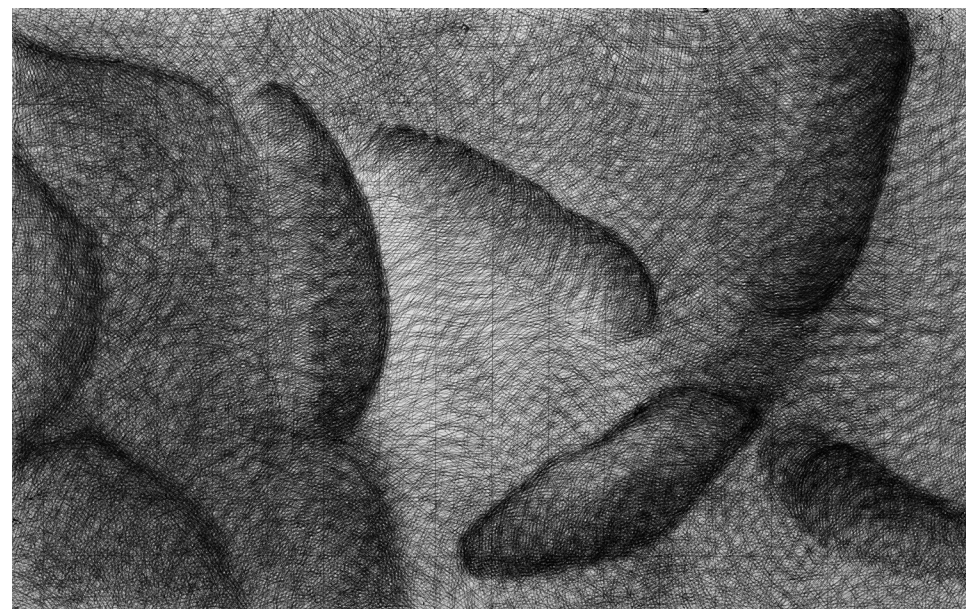
égöv

mit mondjak még, nincs hozzá közöm.
délelőttök elmúltak. a delek. parazsunkra
égett a köröm. mire is emlékezzek, a nyárra,
a klimatizált, sötét szobákra? elismerem,
minden hiába volt, a lázas akarás megszúrta, körbefont,
lesből támadt, mint éhes, hatalmas potrohú pók.
most minden mozdulatlan, nem törte zúzta
szét lelkemet a düh, álombéli vadkan. hímelek-
hámolok: minden így meg úgy, na, jó. megszakadt
liszteszsák a menny, ömlik nyakamba a hó. nem véd ernyő,
sem a szitkokkal teli kabátom. jobb, ami van, szeszélyes
évszak, fel sem veszem. átnézek rajtad mint ablakon,
de kezem nyomát a kirakati üvegen hagyom. egy élet kevés,
persze, százszor betört, kiömlő szilánk, revans, penge.
nincs, mi lemossa a hétköznapi akaratát, nem segít felejtés,
se idegroham, mély kutak lyukas vedre. cseresznyefák helyén
banán, narancs. ki érti, mi folyik ezen az égövön?
nem öregszem, de mint a vének, igaz sem volt jégveréseken
szörnyűködöm.

KÜRTI LÁSZLÓ (1976) író, költő, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Apajegyek* (Kalligram, 2022).

telihold

vártunk, hogy szakadjon magától,
kimondtuk majdnem, aztán maradt
a csend. gyógyulni, nevelődni,
hol senki sem vádol, fellegek alatt,
szakadozó tócsa ragyog. legelső telihold
az idej te vagy, gennyes januári gyülem.
feszít, éget, kifakad talán hajnalig.
farkasvonyító éjjeliedény, telital.
sárgarézs szaga oxidált kilincseken.
becsorgó fények az ágak redőnyei
közt. oszló birtokok, telihugyozott
közterület, besárgult közvilágítás.
tisztá képlet, ki kéne mondani:
ennek a dalnak itt van a vége.

Ellentétek vonzalmában

David Tesinsky: *Az élet szép – Másféle szépség*

Budapest, 2024, Csányi5 – Erzsébetvárosi Zsidó Történelmi Társaság

Noha a cím az élet szépségét vallja, annak nem napos oldalát mutatta be budapesti kiállításával David Tesinsky. Társadalmi kérdésekről, szereotípiákról vallott közel sem vidám módon, hiába mosolyognak többnyire sorozatának szereplői.

A tárlat bezárásával szerencsére nem „tűntek el” Tesinsky felvételei. Azokat továbbra is megtekinthetjük honlapjának *Gallery* menüpontja alatt, ahol fajsúlyos témájú projektekben mélyedhetünk el. Például a *City of Ghosts*-ban, ami az Oszaka nyomornegyedeiben élőket mutatja be. Vagy a rap kultúráját taglaló *Rap is our Religion* című sorozatban. Említhetjük ugyanakkor a prágai kábítószertüggőkről készült *All along the Watchtower*, vagy a *War isn't over yet – women in war and others*-t. Ennek egy Yulia Tolopa nevű orosz sportolónő a főszereplője, aki ellenszegülve az orosz propagandának és családjának önként csatlakozott az ukrán harcosokhoz.

Tesinsky munkássága főként hasonlóan drámai sorozatokból áll, egy-két kivételtől eltekintve. Ilyen az *Alternative ways of living* remetéket, tibeti szerzeteseket bemutató képei vagy a manézs világot bemutató *Circus isn't a normal life, it's a real last romance*. E pozitív kicsengésű sorozatokon kívül művei égető problémákról, előítéletekről, elfogadásról szólnak. Olyan kérdésekről, amelyekre oda kell figyelniük, de még fontosabb lenne tenni ellenük. Talán azzal, hogy egyszerűen csak tudomásul vesszük, hogy léteznek. Ehhez rendet kell rakni a fejekben, felnyitni a szemeket. Tesinsky, mindennek vizuális szószólója ezt teszi. Nem kínál megoldást, „csupán” felhívja a figyelmet az élet sötétebbik oldalára.

Tesinsky az elmúlt évtizedekben mintegy hatvan országban fordult meg, jóformán bejárta a világot, tapasztalatok garmadájával gazdagodva. Elmondása szerint kezdetben mindez nagy kihívást jelentett számára, mivel fiatalabb korában nehezen tudott beszélgetést kezdeményezni. Miután azonban megfogalmazása szerint számos melegsívű, jó emberrel találkozott, megváltozott.

TAKÁTS FÁBIÁN (1987) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a 20. század művészete.

„Segítettek meggyógyítani a lelkemet és magamat” – olvashatjuk egy 2019-es cikkében, ami a Bored Panda oldalán jelent meg. Arról, hogy mi vonzotta a félig-meddig dokumentarista, de mindenképpen társadalmi érdeklődés által meghatározott fényképezéshez, a következőképpen vall: „mindig is érdekelt a szubkultúrák, elsősorban az, hogy mindegyiknek van egy filozófiája” –, majd így folytatja: „mindez nagyszerű, hogy megtaláljam önmagamot vagy abból egy részt”.

Hogy Tesinsky megtalálta-e magát, ahhoz kétség se fér. Képeit többek között olyan neves nemzetközi magazinokban publikálták, mint a *The Guardian*, a *Le Monde*, a *Spiegel* vagy a *VANITY FAIR*. Kilenc alkalommal vett részt a Cseh Sajtófotó versenyen, a Word Press Photo díjára jelölték, és a Sony World Photography Awards, PDN storytellers-t be is zsebelte. Munkáival egyebek között Belgrádban, Berlinben, Brüsszelben, Münchenben, Prágában, Szöulban és Tokióban is szerepelt.

Az *Élet szép* projektje „egy képzőművészeti, satirikus sorozat, amelynek fő célja a mindennapi élet sztereotípiáinak kiirtása, és részben szimbolikusan a képmutató társadalomra fókuszál”. Habár „nem dokumentarista jellegű, azért néhány dokumentumértékű darabot is tartalmaz”. A 2012-ben indult és folyamatban lévő sorozat Tesinsky számára is terápiát jelent. Számtalan szubkultúrát, sorsot ismerhetünk meg a Belgiumban, Csehországban, Ukrajnában, az Egyesült Államokban, Mexikóban, Nepálban és Iránban készült képekről.

A tárlat nem nélkülözte a különös, abszurd szituációjú kompozíciókat. Az egyik képen egy újságba temetkező, jól öltözött hölgy dől ruhástól egy folyóba. Egy másik fotón kukából ugrik elő, vagy tán abba ugrik akrobatikus mozdulattal egy torzonborz figura, kezében bőrönd. Meglepő az a mű is, amelyen egy tigris vezető ember kel át a zebrán. Ugyanilyen természetességgel szabadul meg jó pár felvétel szereplője minden ruhadarabjától. A meztelenségben mindig van valami provokatív, ezt groteszk humorral oldja Tesinsky. Ugyanakkor nem áll távol tőle a provokáció, amikor például egynemű párok intim jelenetét fotózza, vagy apácákat egy szexshopban. Némelyik fotón egyértelmű a szándék: értékek szembeállítás, előítéletek megkérdőjelezése. Ilyen a Hófehérke ruhába öltözött férfi és Pride-os társai mellett a háttérben vonuló, csadorba burkolt nőkről készült mű. Ezek a kontrasztok olykor végtelenül leegyszerűsítettek, például az „óriás és a törpe”, a fekete kisfiú cipőjét pucoló fehérbőrű nő vagy a vegetáriánus étterem előtt véres húst faló férfi képe. A szarkasztikus humor is jellemző az alkotóra, bár gyakran megelőzi annak közönségesebb, olykor ízléstelen változatával. Szerencsés esetben ez csupán eszköze egy mögöttes mondanivalónak.

Néhány szomorkásabb alkotást is láthattunk. Ilyen, ahol kisgyermek játsszanak egy ócska gumibronccsal. Bár a játék öröme elfeledteti velük nyomorúságos sorsukat, de hogy miként nőnek fel, az elgondolkodtató. A képek, és Tesinsky üzenete mégis az élet szépségéről, sokszínűségéről vall a maga groteszk, különös módján.

Leképezni a dolgok mélyét

Sági Gyula: *Under Vision*

Budapest, 2024, Molnár Ani Galéria

A Berlinben élő és alkotó Sági Gyula organikus absztrakcióinak adott teret a Molnár Ani Galéria *Under Vision* címmel. Vonalak szövődésében amőbaszerű sejtek csúsznak-másznak, nyugvópontot keresnek. Másutt domborzatok „rajzolódnak ki” szeizmográfiai mérésre emlékeztető vonalrengetegből.

Sági tizenhat éves volt, amikor a kezébe került nővére olajfestékkészlete. A művészeti szett annyira vonzotta, hogy bele is „vetette” magát a festésbe. Papíron próbálgatta „tudását”, pár hónap elteltével már nagyméretű képeket készített. A kezdetekről abban a 2023 decemberében megjelent interjúban nyilatkozik, amely az *Országút* oldalán jelent meg Szekáry Zsuzsanna tollából. A gimnázium után nem a Képzőművészeti Főiskolára, hanem magyar szakra nyert felvételt. Elmondása szerint a festőművész szakkal nem mert próbálkozni, úgy gondolta, hogy oda csak „istenek” kerülhetnek be. Egy év sem telt el, amikor hátat fordított a „magyarnak”. Elhatározását azért sem bánta meg, mert így több ideje maradt szeretett hobbijával, a festéssel foglalkozni. Diplomáját végül a Nyugat-Magyarországi Egyetem Képi ábrázolás szakán szerezte, majd mint a mesék legkisebbike, elindult szerencsét próbálni a nagyvilágba. Meg sem állt Maastricht városáig, ahol a Stevens Galériától kapott kiállítási lehetőséget – áll a fent említett riportban. Habár egy kisméretű műteremhez is hozzájutott, szűkösnek érezte a lehetőségeket. Így továbbállt Berlinbe, ahol azóta is él. Biztonságosnak, megfizethetőnek tartja, de ami a legfontosabb, hogy nem olyan intézményesített, mint fővárosunk, jóval több lehetősége van egy alkotónak megmutatkozni. A német fővárosban megtalálta számítását, sok más helyen is kiállíthatta képeit. Többek között a párizsi Oneiro, a berlini Schaufenster és a sevillai Untagged Art galériákban. Itthon a Várfok és a Viltin galériában is szerepelhetett alkotásaival.

Boros Lili művészettörténész, kurátor így foglalja össze Sági Gyula művészetét: hagyományos festészeti és grafikai technikákkal: ceruzával, golyóstollal, tussal dolgozik. Nagyméretű papírmunkákra készült sorozatai a geometrikus absztrakció és a gesztusfestészet ötvözei. Sági a dolgok tiszta alakjaira koncentrálna, motiválja a digitális képalkotás, a technológia és a természet által létrehozott ismétlődő rendszerek. „A konceptualitás épp annyira fontos számomra,

mint az esztétikus végkifejlet: az idő fizikai dimenziója és az idő múlásának egy adott algoritmus szerint történő vizuális leképezése foglalkoztat” – vallja munkásságáról, amelyet a következőképpen határoz meg: „Energia, ismétlődés, rend és rendszertelenség, ezek az univerzum alapvető elemei. Így hát ezek határozzák meg az alkotásaim létrehozását. A munkáim érzékeny gesztus festmények, amelyek repetitív jellegükből adódóan meditatív eszközként is szolgálhatnak.”

Az *Under Vision* művei az organikus absztrakció formanyelvén vizualizálták mikrovilágunkat. Sági vékonyan húzott vonalai erőteljes kompozíciókat hoznak létre. Ily módon már nem is tűnnek olyan vékonyak a végtelenbe tartó, ki tudja hol végződő stráfok, amelyek jóformán telítik a felületeket. Mindent „átölel”, keresztez, egymásba olvaszt a vonalrengeteg, amely sűrű, ám nem áthatolhatatlan rácsszerkezetet alkot. Imitt-amott azért megtörik a tömörség, mint az egymást átszelő kosárfonatokra emlékeztető *Waves serie 4-en* (2023). A *Waves serie 15-ön* (2023) a hajlított ívek a szivárvány színeiben pompázó, térbeli hatást keltő szöttest hoznak létre. Bár a finom rácsszerkezet itt is megmarad, egészen más látványt nyújtanak azok a képek, amelyeken mikroorganizmusokra emlékeztető formák „mozognak”. „A repetitív gesztusokkal létrehozott vonalrajzok mikrobák, egysejtűek mikro- és makroszkopikus leképezésére hasonlítanak, amelyek a művész saját fénymikroszkópos megfigyelésén alapszanak.” Sági természet iránti érdeklődése igencsak benne van ezekben az absztrakciókban, a rajtuk látható részecskék nem csupán mozognak, hanem nyüzsögnek. Egy olyan világ ez, amelyet valójában nem láthatunk. Ismétlődésük ellenére is izgalmasak a kiállítás sziklákat, hegycsúcsokat, de fakérgéket, szántásokat is eszünkbe juttató vonaltömörülései. Nem csalás, nem ámítás, a precíz rajzok kézzel készültek. Sági nem ismer lehetetlent, amikor kezébe veszi eszközeit, és csak húzza, húzza csíkjaikat a papíron. Az eredmény igazán eredeti.

Ahogy a tárlat egésze is. Lényegre törő, jól átgondolt koncepció áll mögötte: megmutatja a nem láthatót. Az univerzumban lévő rend és zűrzavar egy kézben, a művészeben, aki felszínre hozza, láthatóvá teszi és új látványt teremt belőle.

Mohai V. Lajos

Az alkony-madár

Nyújtózik a kert.
Nyújtózik a rét.
Koldus levelet
szítál rá a szél.
Hegy lejtősödik,
sík távolba lát
hosszú póznán bont
tüzes vitorlát
egy foltnyi felhő –
Fölkúszik árnya,
alkony-madárként
gyullad a tájra
szív dobbanása –
Megcsörren széle,
koldus levelet
szítál a szélbe.

Az utcai lámpa

Az utcán cilinderlámpa,
hosszan nyúlik az árnya
fenyőre, virág-ágyásra,
kerítésdeszkára –
rálát a világra; eleget lát.

MOHAI V. LAJOS (1956) József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Utazás a tarkői vicinálison*. Kosztolányi-dolgozatok (Könyvpont Kiadó, 2024).

A házsor

A házsor szegélye a járda köve,
az esőcsatorna szegélye az ég,
a zsindelek púpján felhők ülnek,
és a szélkakast forgatja a szél.

Álom kerülget

Törhegyén az éjnek paripák sétálnak,
a mennyezet medrét ellepik a tárgyak.
Koponyákra Hold süt, a sóhaj eltéved,
vánkos üregében sűrögnek a tények.
A csillagok ágyát kékes por borítja,
a Hold kagylóhéja földuzzad alatta.
Zörgeti perselyét, sámlijára áll,
háttal a tegnapnak trappolva jár.

Ablakrés

a kinti lámpafény, lámpafény
redőny-bordán koppanó kő
holdsütötte zománc-fénycsík
a kinti lámpafény, lámpafény
redőny-bordán zománc-fénycsík
holdsütötte koppanó kő
a kinti lámpafény, lámpafény
az éj gobelin-mezeje
színforgással van tele
az éj telése-fogyása
koppanó kő zománc-fénycsík
holdsütötte redőny-borda
az éj gobelin-mezeje

Móricz, Kállay elvtárs, Gerő János, Rózsa-Flores, Nádas és a többiek

A 2024-es keszthelyi ünnepi könyvhét megnyitója

Kedves nagyrabecsült, ám valószínűleg gyanútlan olvasó!

Nagy múltja van az ünnepi könyvhétnek, kész történelem a kilencvenedikén túl, a századik évforduló felé araszolva. Az 1929-es kezdetektől hírverése volt a könyvnek, igyekezett az olvasás szenvedélyének táplálásához, segítség a mindenkori kortárs magyar írók támogatásához, elsősorban piaci megfontolásoktól vezérelve. 1949 után üzleti akcióból állami rendezvényé vált, oly nemes célokat kitűzve, mint az olvasótábor kiszélesítése, új olvasórétegek felkutatása, a lakosság általános szellemi színvonalának emelése. A kultúra nem áru, hanem szocialista vívmány, így hirdették a népboldogító eszmét, s fogalmazták meg a már tapasztalt könyvheti érdeklődő számára ismerősként hangozható szlogeneket: a kortárs magyar irodalom ünnepén vehet részt az olvasó, az íróval és a könyvvel való meghitt személyes találkozást gyakorolhatja. 1990 után a könyv és az általa hordozott kultúra ismét áruvá lett, de tovább élt a korábbi, magasabb nivóra tekintő idealizálás is.

A gyanútlan olvasó talán nem gondolt még arra, hogy pavilonok körül ácsorogva, kiadványokat mustrálva, a napon többnyire árván aszalódó szerzők előtt tétován elvonulva magába a magyar történelembe gyalogol bele. Létezik az a felfogás, amely azt állítja, hogy egy jelenség lényege saját történetében ragadható meg. S könnyen belátható, hogy az ünnepi könyvhét kéz a kézben járt az éppen aktuális történelmi jelennel, annak hű tükörképét adta. Ezt a belátást szeretném elősegíteni néhány alkalmilag kiválasztott példa segítségével, lássák: mélységes mély a múlt kútja, s e kulturális hagyománnyal érintkezve nem csak egy könnyed polgári időtöltésen vesznek részt.

A magyar írók mostoha sorsára mint örök toposzra már Mikszáth Kálmán példát szolgáltathat még a könyvheti időszámítás előtti korból. Történt, hogy az egyszeri főispán a megyeszékhelyi vásáron három garasért fogadta fel olvasóknak a kofákat, vegyék az író műveit. A nagy palóc látva buzgalmukat felkacagott: „A fél piac fordítva tartja kezében a könyvem!” Még mindig irigylésre

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

méltó helyzet volt ez Móricz Zsigmond panaszához képest. Ő így lamentált a múlt század húszas éveinek derekán: „Hódmezővásárhely az én könyveim számára nem létező terület, Debrecenben legfeljebb egyet vesznek, Szegeden kettőt, Kisújszállásra még a híre sem jut el az új könyvnek, Kabára még az a hír sem, hogy van könyv a világon.” Megpróbáltatásait még fokozhatta, hogy az első könyvünnepek egyikén a miniszterelnök Gömbös Gyula ekképpen rikantott a dedikáló Móriczt látván: „Aztán csak magyarul, Zsigám, magyarul!” Az író válaszát nem ismerjük, de el tudjuk képzelni. Mindazonáltal nagy regényírónk engeszteléséül mi, méltatlan utódok elmondhatjuk: Kabán azóta már bizonyosan értesültek róla, hogy ötszáz évvel ezelőtt Gutenberg feltalálta a könyvnyomtatást.

Az írók kiszolgáltatottsága a piac farkastörvényeinek egycsapásra a múlté lett, amint beköszöntött a szocialista országépítés és népnevelés időszaka – immár a hatalmi önkénynek váltak játékszerévé az alkotók. Voltak azonban eredmények is, ez nem hallgatható el. Kevesen lehettek, akiknek nem dobogtatta meg a szívét a központilag kiadott jelszó: a magyart olvasó néppé kell tenni! A *Villamososság* című lap 1955 júniusában arról közölt állásfoglalást, hogy a villamosenergiaipar és az erősáramú ipar dolgozói azért üdvözlik örömmel, azért várják kíváncsi érdeklődéssel az ünnepi könyveket, mert tudják, hogy a műszaki irodalom tanulmányozása révén, saját szakmai ismereteik fejlesztésén át, végeredményben munkájuk színvonalát, termelékenységét emelik. A dolgozó ember tanulni akaró öntudatának szép kifejezése is sarkallhatta talán a fiatal Cseres Tibort, az Írószövetség későbbi elnökét, hogy az *Irodalmi Újságban* újabb követeléssel álljon elő: „Mi azonban már amiatt lázadunk, hogy kevés ez a mostani, ez a júniusi egymillió” – mármint az abban a hónapban megjelent egymillió példány, azt kevesellte. S hogy ámulatunk fokozódjon, nézzük, mi volt a sláger 1956-ban! A magyar írók művei közül legnagyobb sikere két verseskötetnek volt – számol be a könyvhétről Zolnay Vilmos. Illyés Gyula és Szabó Lőrinc költeményei az első két nap teljesen elfogytak. A Magyar Költészet Gyöngyszemei sorozatban megjelent *Mai magyar költők* kötetből 75 000 példányt vettek meg a könyvhéten.

Rövidre rá azonban történt valami, ami miatt a következő évben elmaradt a könyvünnep, s az alkotók közül többen, hosszabb vagy rövidebb időre az állam vendégszeretét élvezhették büntetésvégrehajtási intézményekben. Rá egy évre, 1958-ban azonban ismét egymásra találhatott a szabadlábban levő író és a heveskedésről rögvest leszoktatott olvasója. A tapasztalatokat Kállay Gyula elvtárs összegezte: „Az év legsikeresebb irodalmi alkotásai [...] a párt ihletésére, a munkásosztály és a dolgozó nép harcának hatására születtek meg. [...] Kiderült, hogy nem azok voltak a magyar írók és alkotóművészek igazi barátai, akik a párt- és állami irányítás ellen léptek fel, hanem azok, akik a helyesen értelmezett és alkalmazott párt- és állami irányítás érvényesítéséért küzdöttek. Kiderült, hogy a pártnak és az államnak ez a segítsége az alkotó művész számára nem terhes követelés, hanem nagy eszmei gazdagodás.”

S a konszolidáció bizony meghozta a maga gyümölcseit. Két évre rá, Darvas József, az Írószövetség elnöke már a szabadságról elmélkedett a könyvhét apropóján: „Az emberekben megvan a hajlam a jóra, a nemesre, a szépre is – az alantasra is. S mert nálunk nem üzlet a könyvkiadás, mi nem alantas ösztönök kielégítésére spekulálunk, hanem tudatosan és tervszerűen a nemes irodalomra irányítjuk az emberek figyelmét. Ez a dolog lényege. Lehet, sőt biztos, hogy Nyugaton vannak, akik ezt is az emberi szabadság megsértésének tartják, mondván, az emberi szabadsághoz az is hozzátartozik, hogy az emberekre rá lehessen tukmálni a ponyvát, a kéjgyilkosságokról szóló regényeket. De mi a szabadság megsértésének ezt a vádját nyugodt lélekkel vállaljuk.”

Bizony nem ártott az éberség! Elég a belátáshoz, ha szembesülünk Gerő János az évi élménybeszámolójával: „Melyik férfiember ne érezné magát kellemeesen, ha egy tucat talpraesett, csinos tizenhét éves lány forgolódna körülötte. Ajkán, a híres bányászvárosban éppen ennyi bájos kislány »verte a port« a könyvhét körül, így hát érthető, hogy én is igen kellemeesen éreztem magam. [...] Igen jó barátságba keveredtünk a lányokkal, és az est végén abban maradtunk, hogy ősszel újra ellátogatok hozzájuk.”

Lássuk be, ez valóban frivol, az erkölcsi normákat provokáló eset, különösen a további liezonok eshetőségének emlegetése. Mennyivel komolyabb Kónya Lajos verse, melynek címe: *Az ünnepi könyvhét után*. Ebből idézek most egy részt:

Tenyeredre vett a mosolygó táj, megsimogatott.
Később a fűzek hajlós ágaikkal szárnyra kaptak
a feltámadt szélviharban
s a zápor éles fogakkal tépte a szikkadt földet.
De engem bent a szivattyúk és öntözőgépek
készítői a szabadversről faggattak –
Kunhegyesen,
alig látszottam ki a virágok máglyái közül.

Elhamarkodottan vághatja rá erre most valaki, hogy mekkora marhaság, amit összehord itt a költő. Gondoljanak Hamvas Bélára, aki ekkor Tiszapalkonyán éppen raktárosként építette a szocializmust. Ki tudja, azok a poétika iránt behatóan érdeklődő mezőgazdasági munkások közül ki volt deklasszált egykori tudós, tanár, bölcész...?

Könyvhetek jöttek s mentek a konszolidált Kádár-érában. Egy apró zökkenőre azonban felfigyelhetünk 1971-ben. Igaz ugyan, hogy egy évvel azelőtt 273 mű 3 millió 253 ezer 189 példányban jelent meg Magyarországon, mi több, a lektúrirodalom példányszáma 1967-hez képest 272 ezer példánnyal csökkent, mégis vészjelzésként érthetjük Csukly Alajos könyvtáros segélykiáltását: „Hét-köznap lett a könyv ünnepe. Elsatnyult, elszürkült, formálissá vált az évek során. [...] Valahogy úgy érezzük, hogy az ünnepi könyvhét hovatovább valami-féle gazdája-nincs rendezvénysorozattá vált, vagy még inkább azt, hogy a sok

bába közt elveszhetnek a legszebb törekvések is. [...] az ünnepi könyvhét lasacsakán mindinkább könyvtári ügyé szelídült.” A szokatlan gondot észlelte a hivatalos irodalom is. Dobozy Imre írta párhuzamosan: „Egy hagyomány, mint a könyvhét is, időnként pályájának olyan fordulójához érkezik, amikor – a kifáradás, a rutin elszaporodó jegyeire figyelve – helyes és szükséges elgondolkodni rajta, mit tartsunk meg belőle, mit csináljunk másként. Ha eseménynek akarjuk megőrizni a könyvhétet, akkor a mérce nem az átlag, hanem a kiemelkedő teljesítmény, mely eléri vagy megközelíti a kortársi világirodalom szintjét.”

A megingás még messze nem mutatta a rendszer válságát is egyben. Sőt, lépéseket tettek a rendezvény populárisabbá tételéért, több fellépővel, társművészek szerepeltetésével, egyre több író-olvasó találkozóval. A hiánygazdálkodás, a szervezatlenség azonban ismétlődően problémát jelentett, messze volt még a világszint. A debreceni Bényei József 1984-es helyzetjelentése erős felütéssel kezdődött: „Ünnep-e igazán a könyvhét?” Jóllehet látványosak voltak a külsőségek, a hivatalosság is exponálta magát, mégis drámai megállapítása szerint: az alapító Supka Géza bizonyára forog a sírjában. Ugyanis a könyvkiadók és terjesztők visszatartották azokat a könyveket, amelyektől akár csak kicsi sikert is várhattak. A könyvkereskedők már az első napok után megállapíthatták, hogy Moldova György kötetén kívül nem volt igazi sikerkönyv, ellenben sok volt az érdektelen munka, a másodkiadás. Varjú Endre őszinte szembenézése már arról szólt, hogy a könyv túl kicsi tétel a nemzetgazdaságban, és a világ kereskedelmi körforgásába nem is kapcsolható be. Első pillanatban tiszta ráfizetésnek, luxusnak látszik, mint minden, amitől az életszínvonal nem emelkedik, mint minden, ami az élet minőségével kapcsolatos. Hosszú évtizedek után megjelent tehát újra a rentabilitás problémája – na, ez már válságtűnet volt: a rendszer finanszírozhatatlanságának egyik szimptomája.

Berecz Jánosnak, a Központi Bizottság titkárának 1987-es nyíregyházi megnyitója – annak ellenére, hogy politikailag megengedőbb, alkuképesebb tónust használt – már csak egy hattyúdalként értékelhető. Ahogyan mondta: „Befogadjuk az igényes szót, a dolgozó emberekhez szólót, és azoknak szurkolunk, akik úgy alkotnak, hogy közben velünk örülnek és velünk gyötrődnek a valóság tüzeiben. [...] Azok az írók, művészek, akik a humánus egyetemes eszméit követik, nyitott ajtókra találnak Magyarországon.”

Dacára a szép szavaknak, Berecz elvtársat és a rendszert is elsodorta a történelem. Az 1992-es megnyitón Mészöly Miklós már egészen másképp beszélt az egyetemes humánusról: „Hivalkodás nélkül mondhatjuk, hogy – különösen a mai körülmények között – a könyv ünnepe képes a leglátványosabb minőséggel dokumentálni szerves visszakapcsolódásunkat az emberi méltósághoz és az élet tiszteletéhez. Vagy pragmatikusabban szólva: jövőt ígérő európai hagyományainkhoz. [...] Úgy érzem, ez a könyvhét kivételesen termékeny búcsú is egy megszenvedett és elporosodott múlttól. Modellértékű szellemváltás ünnepe, amire égető szükség volna más vonatkozásban is.” Az irodalom tehát a szellemi megújulás élére állt, de az anyagi gondok változatlanok maradtak,

sőt fokozódtak. Lafferton Kálmán, az *Új Könyvpiac* című kiadvány felelős szerkesztője és kiadója a torkánál ragadta meg a kérdést: „szükség van kortárs vagy, ha úgy tetszik, eladhatatlan irodalomra is, csak az a kérdés, ki viselje ennek a terhét. [...] minden kesergés affelé mozdul, hogy újraértelmezze az új gazdasági és társadalmi viszonyok közt a kultúra s ezen belül az irodalom, a kortárs magyar irodalom helyét és szerepét. [...] kiszorult a kortárs magyar irodalom zöme a könyvpiacról, hiszen a piaci törvények között természeténél fogva sem képes piaci áruként viselkedni.” Ami eddig az irodalom dicsőségére szolgált, hirtelen a hátrányává vált. A kultúra ismételt áruvá válása megfelelő kereslet híján kényszermegoldáshoz vezetett. Keresztury Tibor 2002-es megnyitója illúziótlanul szólt erről: „Szeretjük vagy nem szeretjük: az állam csecsén csüggünk mindannyian, mivel nincsen tőkénk, másrészt meg mert gyávaságból, az érdekképviselő katasztrofális állapotából, a szolidaritás maximális hiányából, a régi és az új írószervezetek virtuális, láthatatlan létezéséből, vagy esetleg jól felfogott önérdékből kifolyólag testületileg hagytuk, hogy így legyen.”

És a politika sem hagyta magára a szűkölködő irodalmi társadalmat, eszközként gyakran használta a hatalmi küzdelemben. Megmosolyogtató esete ennek a gyakorlatnak dr. Fodor Gábor SZDSZ-es képviselő felszólalása egy évvel korábbról, akinek a szavait az *Országgyűlési Napló* őrizte meg az örökkévalóságnak: „Újabb kultúrbotrányt láthattunk most az ünnepi könyvhéten, nevezetesen, mikor Nádás Péter megnyitotta a könyvhetet, a miniszterelnök párhuzamosan dedikált. (Derűtség a Fidesz-frakció soraiban.)” S hogy miről maradt le, aki inkább az Orbán Viktor asztala előtti várakozást választotta? Egy fontos részlet a beszédből: „A szabadságot a káosztól egy paraszthajszál választja el. Nekem az a személyes véleményem, hogy mi bizony káoszba értünk. Még nem tudható, hogy mit kíván a nemzet, de már jól látható, hogy két diktatúra szellemi és morális terhével a vállán ki mit kezd a saját személyes szabadságával. [...] A saját embertársaikkal szemben viselt felelősségüket azonban még igen kevesen ismerik. A személyes felelősség és a történelmi felelősség közötti összefüggést még kevesebben. Ezek nélkül nincs szabadság. Erről fog szólni a következő felvonás, avagy visszamasírozunk valamelyik kedvenc diktatúránkba.”

Konstatálható, hogy a könyvheti tét ugyancsak megemelkedett. Bár még az idő tájt is akadtak látszólag derűsebb pillanatok. Példaként említhető a 2004-es év, amikor is Rózsa-Flores Eduárdó *69 titok* cím alatt összegyűjtött szerelmes verseit vitte a közönség elé. A korabeli híradás szerint a költő érzelmi befektetése megtérült, ehhez utólag is csak gratulálhatunk. Szépséghiba ugyanakkor, hogy öt évre rá a bolíviai rendőrök mint az elnök meggyilkolására felbérelt zsoldost szitává lőtték. Tőle nem messze csuklyában dedikált egy Rácz Zoltán álnéven publikáló szabadkai író a Vörösmarty téren, azért mert a délszláv háború utórezgése okozta állapotok miatt kiadója félt felfedni kilétét.

A sűrű felhők továbbra sem akartak oszlanı a könyvhet hagyományos helyszínre fölül. 2003-ban Kolosi Tamás a MKKE – ez a betűszó a könyvkiadók és -kereskedők egyesületének közhasználatban levő emlegetése – felügyelőbizottsága

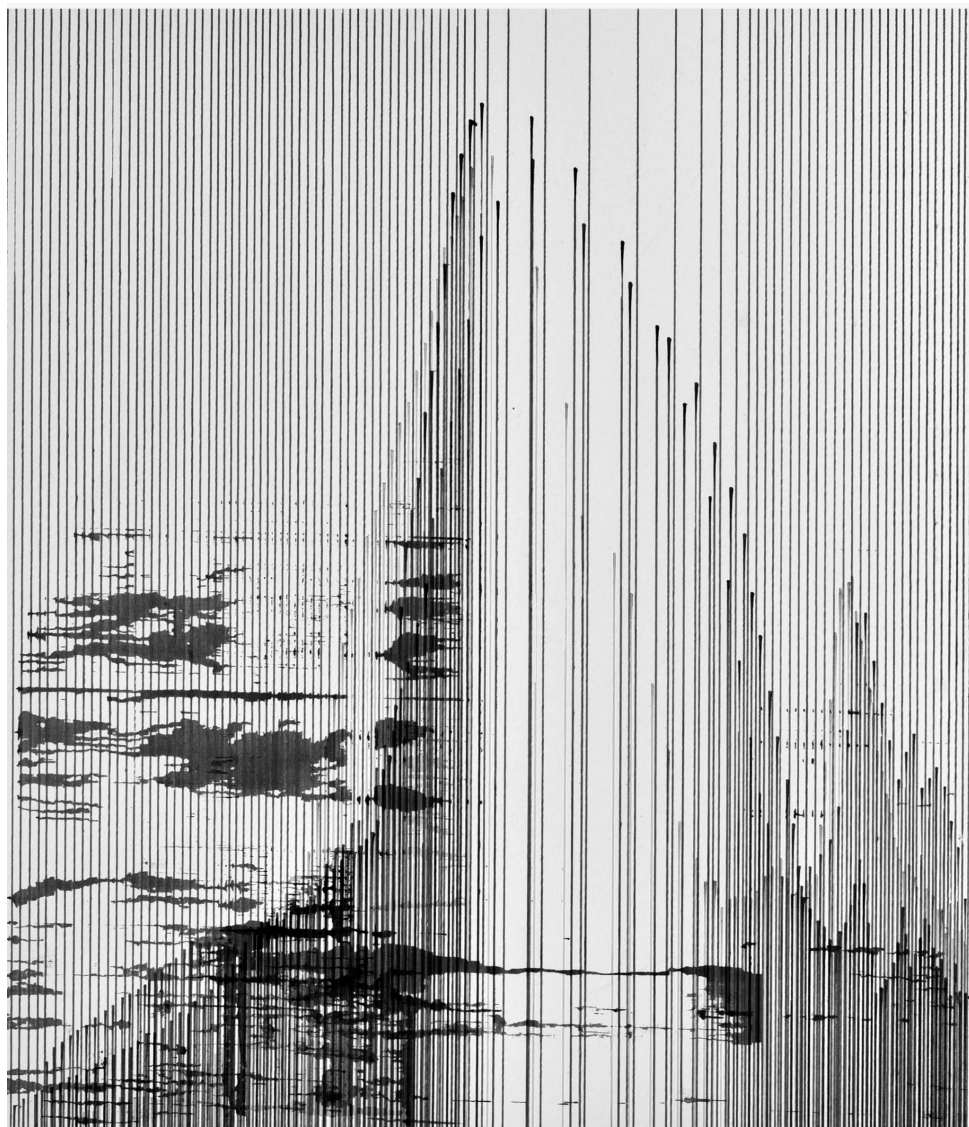
elnökének hozzászólása egy a felek kölcsönös sértegetésébe torkolló vitába enged betekintést. Akkoriban vált szűkké a hagyományos helyszín: egyre több kiadó sereglett, egyre több vevő és érdeklődő tolongott, szűkölködött, szorongott, tülekedett és hangoskodott nagy romantikus költőnk szobrának lábainál. Ahogyan Kolosy elnök úr kifejtette: „A szervezők és a résztvevők örülnek, ha a könyvheti rendezvényeken a közélet jeles személyiségei – így politikusok is – megjelennek. Az elmúlt években a durva választási kampány miatt azonban erősen diszsonáns hangok is megjelentek a Vörösmarty téren, amire a MKKE vezetése, véleményem szerint, határozottan és higgadtan reagált.”

Röviddel ezelőtt azt találtam mondani, hogy a politika használta eszközként az irodalmat. Nos, annyiban pontosítanom kell a kijelentésemet, hogy akadtak írók, akik kiléptek az instrumentális szerepből, s maguk is előszeretettel tettek politikai kinyilatkoztatásokat még a közelmúltban is. Vegyük elő például Závada Pál 2017-es megnyitóbeszédét. Erős felhívó jelleggel fogalmazta mondatait: „nem tehetünk úgy, mintha ez a nap csak a könyveink és olvasóink felett érzett örömről szólna. [...] Megint egy pártállami prés szorításában, egy újabb autokráciában élünk, [...] melynek temérdek a hátulütője, vezérlőjének pedig az lett immár a rögeszméje, hogy a mi hazánkat, összes vidékével és fővárosával, annak minden kerületével, beleértve ezt a teret, rajta a sátrakat, a Könyvhétet együtt elfordítja választott irányától és közösségétől, Európától.” Máshol Papp András, hajdúszoboszlói író az agitatív helyett a másik emocionális pólusnak, a defenzívának adott hangot: „Az olvasással egy időre kivándorolhatunk, migrálhatunk az extrém valóságból. [...] Mi pedig olvasóként, gondolkodóként higgyük el, hogy mindenkor, a mindenkori jelen kuszaságában és kiábrándító valóságában is van olyan szint, amit el lehet érni, amiben morálisan lehet élni [...]. Az irodalom nemcsak megemel, de végzetes pillanatokban akár meg is menthet.”

A rossz közérzetet csak fokozta a hátunk mögött hagyott járvány. Mintha megszeppentek volna a könyvheti szónokok is. Két évvel ezelőtt Varga Tamás békéscsabai alpolgármester köszöntő beszédében immár az irodalom terápiás hasznáról értekezett. „Számos előnye van a könyvolvasásnak – emelte ki. – Az olvasás stresszoldó és olyan kikapcsolódási lehetőség, amit nem tud megadni az okos tévé, hiszen az ember a kreativitását, a fantáziáját használja egy karakter, egy táj elképzeléséről.” Végül fontoljuk meg Zalán Tibor 2017-es nyíregyházi megnyitójának aggodalmait: „Ha körüljárnák az itt felállított pavilonokat, ha bemennek bármely könyvesboltba egy-egy mustrára, azt kell tapasztalniuk, soha nem látott mennyiségben és minőségben várják olvasóikat a könyvek. [...] Úgy hiszem, a Gutenberg-galaxist nem elsősorban a kihalástól kell féltetni, sokkal inkább az olvasói érdektelenségtől, avagy olvasói elgyámoltalanodástól. [...] Napjaink irodalmi tömegtermelése [...] tovább növeli az olvasó elbizonytalanodását. Félek, a könyvvásárló nem bír el a kínálattal, sem anyagi, sem szellemi kapacitás szinten.” Ez utóbbit, s ezt már én kérem, akinek nem inge, ne vegye magára, koncentráljon az olvasó inkább az öt féltő szeretetre!

Ezen a ponton befejezem alkalmi történeti áttekintésemet. Csak vezetője voltam Önöknek, s pillanatnyi végpontja a könyvheti kulturális folyamatnak. Általam egy tradíció szemlélte önmagát saját múltjában. Tanulsága talán mindannyiunk számára van. Egy biztos: sok meglepetést tartogat a jövő, s azt hiszem, hajjaj!, nem fogunk unatkozni. A legjobb lesz, ha követik Zalán kolléga sugalmazását: csak semmi elgyámoltalanodás!

Sági Gyula: Op. 270524, 2024 (29 x 42 cm)

Vitéz Ferenc

Hommage à Kosztolányi Dezső

Szilvafa

Még mindig várlak.
Pedig már látszik a tavaszi Hold –
s te azt ígérted, hogy együtt
szakítunk szilvát a fáról...

Tükör

Nem látod benne,
hogyan megöregszel. –
Minden távoli dolog
éppen most történik
a tükörben.

Álom

Vajon csak azt is álmodom,
hogyan most álmodom éppen?
Vagy valóra vált egy lepke
álma bennem – fénylő körökké
változva át az éjben?

VITÉZ FERENC (1965) költő, irodalomtröténész, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Alkotói attitűdök a magyar irodalomban. A homo heroicustól a homo ludensig* (2023).

Bánat

Olyan nehéz lett alatta vállam –
mert én voltam benne a zsákban.
S olyan könnyű, mint a holdfény:
már nem is volt – nem is láttam.

Felhő

Az út vége kék. Messze van.
A kékbe felleg olvad – gyönyörű
madár szárnyát tartja fogva.

Lehetnék felhő én is. Gyere
májusi szél, röpíts – hadd legyenek
e madár szárnyának a foglya!

Napvirágok

Virágos napok – napvirágok!
Fodros a szoknyátok, nyoszolyátok!
Kinyíltok a bolond reménnyel,
s elhamvadtok aztán az éggel...

Vándorút

Megcsodálok minden bokrot,
göröngyöt. Este egy kő lesz
a párnám, s a holdfény: takaró.

Reggelre álmodok a kő alá
egy gyöngyöt – és nevetek.
Beborít mindent a hó.

Jössz

Már hallom a fölriadt fácánt.
Letört gallyak neszében lépkedsz
a keskeny őzcsapások mentén.

Hallom, hogy a patak
elcsodálkozik, s én a meztelen
talpadból kiserkedt vért iszom,
mikor szomjam oltva merítetek
belőle egy tenyérnyit.

Tűz a nyárban

Szétfolyt a tűz a nyárban.
Roppant egekhez simultunk.
S az eltikkadó parázs alatt
nem látszott már a múltunk.

Sárga illat

Aludj el úgy, mint egy lombos ág,
csípődön legyen lakott a fészek,
ringasd szét a kertek illatát
az éjben – s legyél egy nyár-idézet!

Áglombod árnyékába rejtve
ott vagyok, mint egy sárga illat.
Amíg felébredsz, majd az álmaidhoz
formáljuk hozzá titkainkat.

Jajszó

Jaj, te leány, ma a reggelt
fagy lepi, csonka derengés,
s gyöngye virágseregeddel
állod-e végig e rengést?!

Félelem

Ebben a folyton változó képben
minden szín, árnyék és mozdulat,
s még a vágy is csak kósza emlék,
mikor megtörténik, már láthatatlan.

S te egész életedben azon bankódsz,
hogy el kell menned egyszer...

Télen

Kint a fagy vakít –
bent langyos félhomály,
házam csendes és szelíd.

Jajong a szél – itt parázs
moccan, s már szólnék,
hogy „várlak ám, te kedves...”

De hangom fölriaszt –
a kályha mellett is fázni
kezdek. Egyedül.

Egy zsák

Egy zsákba raktam minden
vágyat – és vele a bűnt is.
A zsákomat egy kőre tettem,
s hamvadni kezdett a tűz is.

Elindultam. Szótlanul és sántán.
A zsákom ott feledtem a kövön.
Ha valaki megtalálja majd,
jaj, ki ne nyissa!

Nem lesz benne csak tíz véres köröm
s az arcomból egy borostás bőrdarab.

Egy témára

Beléfagyott egy cinke
szemébe a könny.

Fű nőtte lábnyomokba
sír a szarvas.

Rózsaszírom-bánatomból
tüske álma lett.

Képzőművészek levelei Kovách Aladárnak

Közzéteszi Sümegi György

Kovách Aladár (1908–1979) író, szerkesztő, dramaturg (1944-ben rövid ideig a Nemzeti Színház igazgatója) 1948-ban emigrált. A Bécsi Nemzeti Könyvtárba került írásos hagyatékának¹ jelentékeny hányadát képezi emigrációs időszakának a levelezése. A levelek, dokumentumok fontos része a szerkesztői munkájához, munkahelyeihez kapcsolódik (München: *Szózat*, 1950; *Szabad Európa Rádió*, 1951–53; *Hungária*, hetilap, 1953–1955; Párizsi Rádió Magyar Adása, 1956–57; Bécs, 1957-től a *Nemzetőr* német változata, *Freiheitskämpfer*, majd a *Donau Bote* főszerkesztője).² A munkahelyhez kötődő, a munkájához tartozó művek és dokumentumok esetenként egy-egy alkotó életművéhez is kiegészítő adalékok.³ Könyvkiadókkal (Vörösvári István, Püski Sándor) ugyanúgy levelezett, mint régi, magyarországi barátaival (pl. Magyar Bálint, Varga Mátyás, Tatay Sándor, Szathmári Sándor). Elkülönülő hányadot képez a gyűjteményben a képzőművészekkel, fotósokkal folytatott levelezése. A *Nemzetőr* szerkesztőjeként sokszor kezdeményezője, megrendelője a közlésre kerülő műveknek. Figyelemmel kísérte az 1956-os forradalom után emigrált képzőművészek munkásságát, és főleg a levert forradalmat vagy annak jellemző részleteit megjelenítő műveket közölt tőlük leggyakrabban. Néhány képzőművésszel közeli, emberi kapcsolatot ápolt, Nagy Éva festő- és grafikusművész, küzdelmes életét is összefoglalta

SÜMEGI GYÖRGY (1947) muzeológus, művészettörténész.

- 1 Österreichische Nationalbibliothek Handschriften-, Autographen- und Nachlassesammlung, Kovách Aladár Hagyaték, Mappé (a továbbiakban: ÖNB).
- 2 Csak néhány alkotót említek: Oláh György, Ferdinandy György, Ferdinandy Mihály, Kocsis Gábor, Fáy Ferenc, Vaszary Gábor, Kerecsendi Kiss Márton, Bikich Gábor, Tollas Tibor, Kerényi Károly, Kerényi Magda, Pohárnok Jenő, Borbándi Gyula, Varga László, Gombos Gyula.
- 3 „Ami az életünkben szép volt”. Márai Sándor 1951 karácsonyán a Szabad Európa Rádióban. *Népszabadság*, 1995. december 23., 25–26; „Megsérült a hitem a ma élő magyarokban”. Adalékok Brogyányi Kálmán életrajzához. *Fotóművészet*, 1997, 1–2. sz., 86–87. Mindkettőt közzéteszi: Sümegi György. Kovách Aladár néhány fontos történeti dokumentumot is megőrzött, pl. Juhászi Imre: *A magyar katonai ellenállási mozgalom* (Magyar Rádió, 1945. nov. 22.); *Zadravec István a Népbíró előtt*. Az utolsó szó jogán.

a szerkesztőnek.⁴ Kicsit más a helyzet Szalay Lajos festő- és rajzolóművésszel, akinek felfedezője, első, a magyar rajzművészetre megtermékenyítően kiható rajzkönyvének⁵ a kiadója volt. Szalay éppen elköltözöbén volt Argentínából az USA-ba, Kovách segítségével az európai jelenlétét akarta biztosítani. Így került sor az 1956-os rajzsorozata nagy részének publikálására a *Nemzetőr*-ben.⁶

Dávid Kiss Mária festő- és fametszőművész műveit gyakran közölték a *Nemzetőr*-ben s egyes könyvekben⁷ is. Férje, Jászai Géza művészettörténész szerint a feleségét „néha megkérték, hogy egy-egy metszetet⁸ csináljon”.⁹

A Bolyai-könyvsorozat létrehozó¹⁰ Kovách Aladár különös odafigyeléssel tartott kapcsolatot emigrációjában is az egykori szerzőivel¹¹ és a könyvei vizuális megformálóival, illusztrátoraival is.¹² Gy. Szabó Béla erdélyi, kolozsvári festő- és fametszőművész metszete a saját könyvének, a *Téli zsoldárnak*¹³ a címlapján szerepel.¹⁴ A fametsző 1969-es bécsi kiállításának¹⁵ a létrehozásában is lehetett szerepe Kovách Aladárnak. Gy. Szabó a bécsi kiállítását elégedetten nyugtázta¹⁶ s a tárlat „teljes anyagát az Albertinának ajándékozta”.¹⁷ Varga Nándor Lajos festő- és grafikusművész, a grafikai művészetek tudós művelője¹⁸ bécsi

4 „Az idő őrlésének kitéve”. Közreadja Sümegi György. *Korunk*, 2006, 12. sz., 129–131.

5 *Szalay Lajos hatvan rajza*. Bev.: Kassák Lajos. Bp., 1941. (II. kiadás: New York, 1980, Püski.)

6 Sümegi György: Szalay Lajos levelei Kovách Aladárhoz (Dokumentumok – Österreichische Nationalbibliothek, Wien). In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXIII–XXXIV. Miskolc, 1996, 529–546.

7 Pl. *Tross alt*. Et folks kamp for friheten i dikt og prosa. En ungarsk antologi (Minden ellenére. Egy nép harca a szabadságért versben és prózában. Egy magyar antológia) Oslo, 1959, Dreyers Forlag.

8 Jászai Kiss Mária művei a *Nemzetőr*-ben 1959 végéig: *Mennyből az angyal*, fametszet, 1957. december 15–31. II. évf., 22. sz., 1; *A hó alatt...*, fametszet. *Nemzetőr*, 1958. január 1–15. III. évf., 23. sz., 1; *Hontalanok*, fametszet a „November 4” című sorozatból. *Nemzetőr*, 1958. szeptember 15. III. évf., 39. sz., 7; A „November 4” sorozat további művei: 1958. november 1. III. évf., 42. sz., 2, 3, 4, 5; *Jézus születése*, fametszet, 1958. december 15. III. évf., 45. sz., 1; *Magyar nyár*, fametszet, 1959. augusztus 1–15. IV. évf., 60–61. sz., 1; *Kompozíció*, fametszet, 1959. október 15. IV. évf., 65. sz., 1; *Pásztorok ébresztése*, fametszet, 1959. december 15. IV. évf., 69. sz., 1.

9 Sümegi György: A képek hatalma: Dávid Kiss Mária grafikusművész és Jászai Géza művészettörténész párhuzamos életrajza. *Életünk*, 2010, 48. évf., 10. sz., 20–32.

10 36 kötete jelent meg 1939–1943 között.

11 Pl. Szathmári Sándor, Gombos Gyula, Tatay Sándor.

12 Deéd Ferenc, Szalay Lajos stb.

13 Kovách Aladár: *Téli zsoldár*. Bp., 1941, Bolyai könyvek.

14 Gy. Szabó Béla: *Barangolókönyv*, I. Egyedül. 50 fametszet. Kolozsvár, 1939, Minerva Rt.

15 Pálffy Palota, Bécs, 1969. szeptember 4–20. A tárlatához kapcsolódott Gy. Szabó Béla előadása a fametszés művészetéről a Bornemisza Péter Társaság szervezésében. (Pálffy Palota, 1969. szeptember 7.)

16 Gy. Szabó Béla levelezőlapon értesítette erről Létay Lajost, a kolozsvári *Utunk* főszerkesztőjét 1969. szeptember 6-án (Mgt., Bp.)

17 Biró József: Gy. Szabó Béla kiállítása Bécsben. *Nemzetőr*, 1969. november, XIII. évf., 236. sz., 8.

18 Kovách Aladár könyvtárának egy része Bécsben, a Központi Szövetség nagy darabszámot őriző könyvtárában (a *Bécsi Napló* szerkesztőségével egy helyen) önálló egységként van

látogatásairól, zsenyei pihenéséről és készülő munkáiról (pl. a vízjegyek-könyve mostoha sorsáról) egyaránt beszámol. Ő készítette Kovách ex librisét.

Illés Árpád festőművész a Balassi¹⁹ és Tatay Sándor könyvéhez²⁰ kapcsolható. Őszinte, kendőzetlen hangon, a barátság intim bizalmasságával számol be élete és művészete alakulásáról és a családja helyzetéről Kováchnak. Levelei egy-egy adatot, eddig rejtett összefüggést is föltárnak.

Képzőművészek levélmustrája az életútjukba, művészetük alakulásába, az eredményeikbe s a nehezebb körülményeikbe, a hétköznapjaik gondjaiba is bevilágítanak. Művészettörténeti forrásértékükkel kiegészítői lehetnek egyfajta képzőművészeti szociográfiának is.

Jászai Kiss Mária és Jászai Géza Kovách Aladárnak, 1959. október 20.

Kedves Ali!

Amióta megjöttünk Olaszországból, készülünk, hogy jelentkezzünk legújabb híreinkkel. Ahogy leszálltunk a vonatról, siettünk a lakásszerződést aláírni, és még aznap költözködtünk. Ettől a pillanattól kezdve nincs megállásunk, szakadatlan fúrás-faragás, munka folyik új otthonunkban. Nem is hiszed, hogy milyen szép! – Minden elképzelésünket felülmúlt.

Mindjárt meg is ragadjuk az alkalmat, hogy szeretettel meghívjunk, ha ismét Münchenbe jössz.

Mindenekelőtt külön köszönetünk az okt. 15-i számban közölt²¹ kliséért.

Ez alkalommal egy „társadalmi hír” számba menő eseményt szeretnénk közölni: Mari mindhárom beküldött metszetét bevették a berlini kiállításra, amelyet a „Weltflüchtlingsproblem”-át tárgyaló kongresszus²² alkalmával rendeztek. A megküldött kétoldalas tájékoztatón többek között szó szerint ez áll: „Des kürzlich in Berlin bald nach seiner Rückkehr aus langer emigration

elhelyezve. Az állományban megtalálható – többek között – Varga Nándor Lajos: *Vonalművészet* (Buda MCMXLIV Pest) című könyve is. Sümei György: Kovách Aladár könyvei között. *Bécsi Napló*, 2014. március–április, XXXV. évf., 2. sz., 8.

19 Balassa Bálint összes költeményei. Sajtó alá rendezte Kovách Aladár. A borítólapon Illés Árpád munkája.

20 Tatay Sándor: *Csipke*. Bp., 1942, Bolyai könyvek.

21 Jászai Kiss Mária fametszet-kompozíciója. *Nemzetőr*, 1959. október 15., IV. évf., 65. sz., 1.

22 A Világ menekültjeinek problémáit tárgyaló kongresszus alkalmából rendezett kiállítás a világhírű George Grosz (1893–1959) festőművész és grafikus emlékére készült, aki 1932-ben kimenekült az USA-ba, és röviddel szülővárosába, Berlinbe való hazaköltözése után elhunyt (1959. 07. 06.). Ezután jön a kiállításon szereplő művészek felsorolása (Oskar Kokoschka, Marino Marini, Ludwig Meidner, Isidor Aschheim, Gertruda Göpfert, Severin Boraczok, Georg Kruk) és Kiss Mária. (Jászai Géza művészettörténész kibővített fordítása, amit e helyt is hála-lásan köszönök neki).

verstorbenen großen Zeichners und Gesellschaftskritikers George GROSZ wird gedacht. OSKAR KOKOSCHKA und MARINO MARINI sind mit bättern für die Ungarnhilfe vertreten. Arbeiten von LUDWIG MEIDNER (London) und ISIDOR ASCHHEIM (TelAviv) weisen auf die jüdische Emigration hin. Mit Sonderkollektionen sind die in München lebenden Maler und Zeichner GERTRUDA GÖPFERT (Tschechin), DAVID MARIA KISS²³ (Ungar) und SEVERIN BORACZOK (Ukrainer) und der Bildhauer Georg KRUK vertreten. 12 italienische Künstlerinnen und Künstler (Flüchtlinge aus Julien und Dalmatien) zeigen Reproduktionen ihrer Arbeiten.“

(Ha magyarrá fordítanátok, természetesen Jászai Kiss Mari írható.)²⁴

Ez a kiállítás, ahogy a tájékoztató írja „als Vorarbeit für die geplante Kunst-Ausstellung des Europarates“!

Még egy meglepetés: a legnagyobb helyi német művésztársaság Marinak felajánlotta tagságát „kizárólag a Haus der Kunstban kiállított két képe elismeréséül”.

Egy szép téli verset is mellékelek. Örülnék, ha tudnátok használni, Turcsányi Eleknek a *Koronelli dóm* c. kötetéből²⁵ való.

Búcsúzóul új címünk:

München. 45. (Harthof) Humannweg 12/II. links

Sok szeretettel köszöntünk:

München, 1959. október 20-án.

Mari Géza

(Gépirat, autográf aláírásokkal. ÖNB, KA 177.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1965. június 23.

Kedves Aladár

Barátom Bajcsa András²⁶ meghívott engem Strasbourgba. Vonatjegyet küld részemre, vendégül lát, és vonaton hazafuvaroztat. A jegyet július 30-án küldi. Akkor táviratilag én értesítem őt, hogy mikor érkezem Bazelbe. Ide elém utazik.

23 Kis Mária, Jászai Kiss Mária és a Dávid Kiss Mária nevet is használta. Ez utóbbit színész testvérehez, Dávid Kiss Ferenchez hasonlóan.

24 A levélbeli közlés információi alapján jelent meg a *Nemzetőr*-ben (1959. december 15. IV. évf. 69. sz. 7.) a rövid hír: „Jászai Kiss Mari (a *Nemzetőr*-ben megjelent sok nagyszerű fametszetéből ismeri közönségünk) festő, grafikusművész tagja lett a legnagyobb müncheni művésztársaságnak a Haus der Kunstban kiállított két képe sikereként. Berlinben, a „menekült év” képzőművészeti kiállításán három metszettel szerepel; a kritika külön kiemeli mint a tárlat egyik legszuggesztívebb művésztét”.

25 Turcsányi Elek: *Koronelli dóm*. Versek, novellák, Gara Arnold rézmetszeteivel. Szerzői kiadás, Bp., 1921, II, ugyancsak szerzői kiadása. Bp., 1942.

26 Bajcsa Andor (1911–1985) újságíró, Strassburgban élt.

Augusztus 26-án kezdődik Budapesten a szolgálatom. (Általános iskolai rajz-tanár lettem.) Ezek szerint tehát augusztus 6-7-től 25-ig terjedő időtartamra tart a meghívásom.

Mindezek miatt a francia vízumom is csak egy hónapra érvényes. A svájci és osztrák vízumom pedig csak átutazó vízum lesz, mert útlevetem meghívásos, nem pedig turista útlevél. A legfőbb ígéret a kolmári Grünwald oltár. Arról volt eredetileg szó, hogy korábban indulhatnék, és barátom barátai, akiket én még nem ismerek, elvisznek kocsival néhány napra Párizsba is. Ez a terv nem sikerült.

Szeretnék legfeljebb két napot hazajövet Bécsben tölteni. Ott sok múzeum van, amit létfontosságú, hogy legalább pillanatokra láthassak. Ámde nekem egy vasam sincs és nem is lesz. Innen, ha volna, se vihetnék valutát magammal, mert nem kapok. Bajcsa barátomat sem fejtetem meg, mert ő is szegény ember. Eredetileg francia irodalomtörténész. Montaigne tanulmányát biztos ismered. Most épületmaketteket készítt Strasbourgban. Szemérmes koldus is vagyok.

Mindent megnehezít, hogy nyelveket sem tudok. Se franciául, se németül nem beszélek. Ennyire ökör vagyok. (És még gyámoltalan is.)

Címedet megkaptam. (Török Erzsitől.)²⁷ [...]

Soha ennyire a munkában akadályozva nem voltam, mint most, és soha ennyire termékeny nem voltam, mint most. Úgy látszik megtaláltam azt a kifejező formát, ami alkalmas a mondanivalóimhoz. Volt Pesten egy kiállításom is két éve. De még 3 évig kell várnom, hogy újra kérhessek kiállító-helyiséget. Mindent elkövetek, hogy sikerüljön munkáimról színes dia képeket csináltatnom. (Eddig nem sikerült.) Állítólag 2-3 képet, eredetit is vihetek magammal a Galéria²⁸ engedélyével.

Nagyon szeretném a munkáimat neked megmutatni. Szeretnék egy vagy két képet Franciaországban eladni is, azért, hogy ne legyek anyagilag a barátom terhére, ne kelljen minden villamosjegyre vagy múzeum katalógusra tőle pénzt kérnem. Úgy látszik, hogy már azt az 5 dollárt se kapom meg, amit meghívásos útlevél mellé eddig kiutaltak.

Nagyon örülnék, ha veled elbeszélgethetnék. Ez már régi vágyam.

Légy szíves erre a levelemre is válaszolj. (Nem tudom, milyen mértékben utálsz levelezni.)

Öllelek

Illés Árpád

Budapest, VI. Majakovszkij u. 108. V. 1.

(Kézzel írt levél. ÖNB. KA 182.)

27 Török Erzsébet (1912–1973) népdalénekes, Kossuth-díjas énekművész.

28 Magyar Nemzeti Galéria

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1969. október 21.

Szeretett Ali Barátom!

Kicsit nehéz volt Tőled eljönni,²⁹ de ilyen a bányász élete...

Már jól leereszkedtem a mélybe és – írom ausztriai emlékezéseimet. A kiállításnak itt nagyobb a visszhangja³⁰ (megjósoltam!), mint ott.³¹ Nem mondom, a Correspondance diplomatique 9. száma³² maximumokat ír rólam! Szentimrei Jutka³³ üdvözl, majd Szépf. Pistához³⁴ küldöm a könyveket. 26-án Debrecenben nyitok, hat napig a város vendége leszek.

Jó egészséget, ölel hű barátod

Gyé

1969. okt. 21.

(Postai levelezőlapon, kézirással írt levél. ÖNB, KA 161.)

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1969. december 17.

Kedves Jó Ali Barátom!

Lapodat megkaptam, tartalmának nagyon örvendek. Most nem sokat írok, mert 800 ilyen üdvözlő kártyát kell szétküldenem (én nyomtattam le, hogy a nyomda miatt ne bosszankodjam). Így távirati stílusban közlök néhány dolgot.

Kínai könyvemről³⁵ kell tudni, hogy 1956 és 1957-ben jártam ott, és akkori benyomásaim mind valódiak. Ha netalán felhasználnátok, elhagyni lehet belőle, csak hozzátenni nem.

Dr. Jancsó E.³⁶ a régi írását nem tartja megfelelőnek mostani közlésre, hanem azt mondja, hogy a tavasszal jelenik meg a két háború közötti időszakról a könyve,³⁷ várjuk meg azt.

29 Gy. Szabó Bélának kiállítása volt Bécsben (1969. szeptember 3.–szeptember 20.), s többször lehettek együtt Kovách Aladárral.

30 Lásd Murádin Jenő: *Gy. Szabó Béla*. Bukarest, 1980, Kriterion Kiadó, 144.

31 Biró Béla: Gy. Szabó Béla kiállítása Bécsben. *Nemzetőr*, 1969. november, XIII. évf., 236. sz., 8. Biró Béla megjegyzi, hogy a „kiállítás ideje alatt Gy. Szabó Béla előadást tartott Bécsben, és a bécsi tárlata „teljes anyagát” az Albertinának ajándékozta.

32 Nem tudtam megtalálni.

33 Szentimrei Judit (1921–2015) néprajzi szakíró, Szentimrei Jenő költő, író lánya.

34 Szépfalusi István (1932–2000) evangélikus lelkész, szerkesztő. 1955-ben emigrált Ausztriába. A bécsi Bornemiszta Péter Társaság egyik alapítója és titkára, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem titkára (1982-ig).

35 Gy. Szabó Béla: *Kínai útivázlatok*. Bukarest, 1960, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.

36 Jancsó Elemér (1905–1971) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő.

37 Jancsó Elemér: *Irodalomtörténet és időszertűség* (tanulmánygyűjtemény, 1929–1970, Szigeti József bevezetőjével és Réthy Andor Jancsó Elemér-bibliográfiájával, 1972).

Most jött ki a „Haja, haja virágom” c. virágének kötet;³⁸ egy példányt Neked félretettem. Úgyszintén az Utunk 1970-es Évkönyvéből³⁹ is. Ez utóbbit hamarosan meg fogod kapni. (Szerintem a tavalyi jobb volt.)⁴⁰

Tündöklő verseket is fogok majd küldeni. Melyik kötetem hiányzik? (Liber M.?⁴¹ Barangolók?⁴² Homokvilág?⁴³)

Mellékelek négy kártyát, egyet Neked, egyet Dezsőnek, egyet Kálmánnak, és egyet légy szíves eljuttatni annak a nyomdásznak, aki festéket ajándékozott (kitűnő), de nem tudom sem a nevét, sem a címét. Te tárgyaljál vele.

Én egy lapot küldök, ha esetleg valahol leközlik. A téma: barangolásom a Granglockner közelében.

Rövidesen megírom ausztriai élményeimet,⁴⁴ és a tél folyamán kb. tíz-tizenkét levélben emlékezéseimet a fametszés körül fametszet-stílusban, tehát tömören.

Az egész évi sok mászkálás jót tett: soha így nem ment a munka. Debrecenben a megnyitás napján⁴⁵ 1000 ember váltotta meg a belépőjegyet a Déri Múzeumba, 400 pedig meghívóval ment. Ma délután Hajdúbosszorményben nyílik kiállításom. Ott jártamkor a tanácsházban láttam márványba vésve vagy kétezzer nevet. Ez a városka adta az első világháborúban a legtöbb hősi halottat. Még ma is megrendít, Fodor Sándor⁴⁶ itt él Kolozsváron, gratulációt adatom. A Napsugár c. képes gyermeklapot szerkeszti, Csíksomlyón született 1927-ben. Gratulációt tegnap, dec. 16-án átadtam, jól esett neki.

Mellékelek egy memoárfoszlányt a Bukarestben megjelenő országos napilapból, az Előréből. Kacagj rajta!⁴⁷

Időnként küldök ilyesmit is, csak légy szíves egy-egy lapon nyugtázni, hogy megkaptad-e?

Hanem hallod-é, olyan jó omlettet sem ettem azóta, hogy a Meiselstr. 3 alatt jártam!

38 *Haja, haja virágom*. Virágének Szabó T. Attila gondozásában és bevezetőjével. Bukarest, 1969, Irodalmi Könyvkiadó.

39 A második oldalon Gy. Szabó Béla fametszetével kíván boldog újévet a szerkesztőség. *Utunk Évkönyv*, 70. H. és é. n. 2.

40 Az előző éviben megjelentek Gy. Szabótól a négy évszakot megjelenítő fametszetei, egy korábbi munkája és Szabédi László portréja. *Utunk Évkönyv*, 69. H. és é. n. 2., 33., 98.

41 *Liber miserorum*. 50 imagines xylographi Belae Gy. Szabó. Claudiopoli, 1935.

42 Gy. Szabó Béla: *Barangolókönyv*. I. Egyedül. 50 fametszet. Kolozsvár, 1939.

43 Gy. Szabó Béla: *Homokvilág*. Huszonnyolc tollrajz. Gy. Szabó Béla vázlatkönyvéből, 1937–39. Kiadta a szerző. Kolozsvár, 1941.

44 Ezekből megjelent: Gy. Szabó Béla: *Kufsteini barangolás*. Kolozsvár, 1971, Utunk Évkönyv.

45 Gy. Szabó Béla debreceni kiállítása 1969. október 26-án nyílt meg.

46 Fodor Sándor (1927–2012) író.

47 Gy. Szabó elküldte az *Őnarckép* című írásának az újságkivágatát Kovách Aladárnak (*Előre*, 1969. április 13.).

Tiszta szívből kívánok jó egészséget, boldog karácsonyt, boldog újévet és további eredményes munkát,

szeretettel ölel
hú barátod Gyé

Kolozsvár, 1969. dec. 17.

Gy. Sz. B.

(Autográf, ÖNB, KA 161)

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1970. december 8.

Kedves Jó Ali Barátom!

Most javítgatják az új lakásom. Karácsony körül beköltözöm. Rumli vesz körül, ezért rövid ez a levél.

Annakidején a Szentimrei Jenő⁴⁸ tanulmányát (rólam)⁴⁹ lefényképeztettem, gondolom, hasznát vette.

Küldök Neked egy Utunk évkönyvet, benne egy kis megemlékezésem kufsteini utamról.⁵⁰ Az Ausztriáról szóló részben több humor lesz.

Bizony benne vagyok a 66-ban. Igaz, hogy némi halálsejtés⁵¹ kezd az életembe szövődni, de töretlen erővel dolgozom, és hiszem, hogy lesz eredménye.

Kellemes karácsonyt, boldog új évet kíván,

szeretettel ölel

Gyé

Kolozsvár, 1970. dec. 8.

Mellékelve 3 db üdvözlőlap

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 163.)

48 Szentimrei Jenő (1891–1959) költő, prózairó, publicista.

49 Valószínűleg erről van szó: Szentimrei Jenő: Gy. Szabó Béla útja. (Arcképvázlat). *Igaz Szó*, 1957, V. évf., 5. sz., 643–655. Ugyanitt megjelent: Gy. Szabó Béla: *Tíz fametszet* (656–665) és Gy. Szabó Béla: *Kínai útvázlatok* (666–681).

50 Gy. Szabó Béla: *Kufsteini barangolás*. *Utunk Évkönyv*, 71. H. és é. n. 284–288.

51 Gy. Szabó Béla lap alji megjegyzése: Katolikusok neveltek, nem félek tőle.

Varga Nándor Lajos Kovách Aladárnak, 1973. október 1.

Budapest, 1973. okt. 1-jén

Kedves jó Alikám,

megkaptam üzenetedet Gilly útján.⁵² Azt hiszem, semmi különösebb akadály nincs a temető rajzának részbe való áttételéhez. Mivel nekem nincs róla egy másik rajzom, legjobb lenne a kívánt méretre lefényképeztetni, s ezt elküldeni nekem. Oly formán, ha bizonyos időpontra kívánnád az elkészítését, én idejében kapjam meg a képet. Akkor egyidejűleg azt is közölnéd, hány nyomat kellene belőle. Én mindenesetre a téli hónapokat szeretném vele tölteni, tavasszal már semmire sem vagyok jó. Várom válaszodat. Az későbbi kérdés, mikor és ki vinné el hozzád, ezt az elképzelésedet is közölhetnéd velem.

Örülök, hogy egészséged felől jó hírt hallottam, s az én oldalamon is elég nyugtató híreket közölhetek, tudok már mozogni 2-3 km-en belül gyalog, persze kellő tempóval. De a legfontosabb az, hogy megjött a munkakedvem is. Görög all.⁵³ kompozíciókat festek kb. 90-120 cm nagyságban. Ez ideig csak egy kész teljesen, a Niké. Most folytatom, a ... Charon-t, betegségem sugallóját, és jön utána Aphrodite, majd a nymphák, Ariadne. (Tovább nem mesélem, ki tudja – a kaszás szándékát?) Hát így vagyok, kedves Ali, örülve az élet hiábavalóságán, megbékélve a kezdődő színes ősszel, remélve, hogy még pár kialakuló dolgot csinálhatok. (Amit neked is szívből kívánok!!)

Tudom, hogy nehezedre esik, és fájdalmas is írni néha, de ha a fotográfust dolgoztatnád, az nekem öröm volna.

Bánatom (nem nagy!), hogy a Vízjegyekről szóló könyvem⁵⁴ nem kerül nyomdába, dacára a szerződésnek és a kifizetett összegnek, a drágalátos Képzőműv. Alap kiadónál. (Meghalt közben az az igazgató, aki kihozta volna. No, hogy még nincsenek érdekszálak a demokráciában!!) 5 kézi levonatból 1-2 nálam van, úgyhogy azért valójában látható, milyen lett volna a könyv, most ... lett elképzelve, 1-1-hez. Természetesen kereshetek más kiadót, teljes joggal visszaadták: no de nincs időm és erőm handlézni⁵⁵ vele, leírtam.

Légy jó s értesíts, pár sorral, mi a szándékom a temetővel, s ölel baráti híved

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 186.)

52 Schmetzing Gizella, Stephan Schmetzing felesége, felvidéki származású, Bécsben élő ismerőse Varga Nándor Lajosnak.

53 Allegorikus.

54 Varga Nándor Lajos: *Vízjelek kézzel merített magyar vagy külföldi vonatkozású papirosokon 1330-tól 1896-ig*. Bp., 1970-75. A szerző az általa készített „kézi levonatokból” ajándékozott egy példányt az Országos Széchényi Könyvtárnak is. Később megjelent: Varga Nándor Lajos: *Vízjegyek, I-II*. Bp., 1995, Balassi Kiadó.

55 Handlé (ném.-jid.) – ószeres, használcikk kereskedő.

Varga Nándor Lajos Kovách Aladárnak, 1973. december 26.

Zsenyie, 1973. dec. 26. szerda

Kedves Alikám,

megkaptam leveledet, nagy örömet szerezte velem, mert engem is gyötörnek hasonló (ábrándos) gondolatok magyar múltunkból, hagyatékainkból. A küldött képek alapján lehet majd rézkarcot csinálni, csak egy fontos dolgot nem írtál meg – mekkora méretben. Itt mellékelek egy rézkarcot, ez Sepsiszentgyörgy egy ún. Erege utcácskájából való, így fest egy ilyen kisméretű, levelezőlap nagyságú rézkarc. Persze széles szegélyt lehet hagyni a nyomat körül, most csak a boríték mérete miatt vágtam körül. A másik ált. méret a 20-30 cm, ez már képszerű, nem annyira intim. Nem tudom, milyen célra kell? Azért ezekről írd hamarosan, hogy ha visszamentem, megcsinálhassam. Körülbelül január 5-6-án megyek vissza Pestre.

Azt hiszem, már írtam egyszer a kastélyról, ahol a művésztelep van jelenleg. Ez a régi szárny, latin kereszt alaprajzzal. Ezt bővítette ki Bezerédy Alex még egy szárnyal, azaz

miként a bejárati falon levő kő kerek tábla mondja

DVPLICAVIT CRVCEM

Alexius de Bezeréd.

Tehát 1867-ben ++ kettős kereszt alaprajzú lett a kastély. Amint mondják, egyike volt azoknak, ahol a legtöbb és értékes gazdasági könyvtár is volt. Ebből, sajna, sok elpusztult, egy érdekes korabeli bőrkötésű zöld könyv maradt még meg 1711-es és korábbi évszámmal – kéziratos könyv latin, s a pozsonyi hétszemélyes tábla jegyzőkönyvét tartalmazza. Sokat kimásoltam belőlük, néhány

érdekes birtokper adatai nagyon meglepően vetítik a törökök kivonulása utáni állapotokat. Sok az angol nyelvű könyv.

Az idő kellemes, kora tavaszias, hó még sincs, azaz volt, de leolvadt. Parki sétálásaimban üdvözlöm ismerős fáimat, nem igen válaszolnak, alusszák téli álmukat, örök zölddel csak a fenyő és a tiszafa mosolyog.

Ölel szeretettel ö. b.

Nándor

P.S.: Ha írsz – Pestre írd.

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 187.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1974. november 28.

Illés Árpádtól Bp. 1068
Majakovszkij u. 108.

Kedves Kovách Aladár!

[...] A napokban itt volt Tatay Sándor,⁵⁶ most egy új könyvét⁵⁷ hozta el. Sándor most is emlegetett téged is,⁵⁸ szerinte van egy színműved, ami „A MAGYAR DRÁMA”.⁵⁹ De azt is tudja, hogy saját műveddel nagyon keveset foglalkozol. Bár megírnád emlékirataidat! Mi mindent tudsz, és ki mindenkit ismertél, mennyi mindennek vagy tanúja.

[...] Két ízben, amikor Bécsen átutaztam, szerettelek volna megkeresni, de bejelentés nélkül én senkit sem merek meglátogatni. Leveleimre pedig nem jött válasz. Nyilván elvesztek ezek a levelek.

Amit igazán szeretnék, az ennél sokkal több. De ez, sajnos, megvalósíthatatlan. A munkáimat nem tudom megmutatni. Illusztrált katalógusokat tudok küldeni (lehetséges, hogy már küldtem), de ez semmit sem mond, mert munkáim legfontosabb tulajdonsága a szín. Rajzolni sohasem tudtam, de olyan kolorista vagyok, amiért érdemes odanézni. És még sok más értéket is lehet találni a képeken.

Mániám az a képzelgés, hogy ha a háborúk vihára nem üldöz el hazulról, Te feltétlenül rám parancsoltál volna, hogy időben és többet szerepeljek a munkáimmal, és ekkor nem itt tartanék, ahol most, bár már nem lehet letagadni, hogy festő vagyok. Ezt már nem is próbálják. Az egykötetes legújabb művészeti lexikonban is benne vagyok, és annyit közöl is rólam, hogy tulajdonképpen

56 Tatay Sándor (1910–1991) író, Kovách Aladár és Illés Árpád barátja.

57 Tatay azévből megjelent kötete: *Meglepetéseim könyve (önéletrajzi regény)*.

58 Kovách Aladár a Bolyai-könyvek sorozatában két Tatay Sándor-kötetet adott ki: *Csipke* (1942) és *Húshagyókedd* (1943).

59 Kovách Aladár *Téli zsolttár* (Bp., 1941, Bolyai-könyvek) című művéről lehet szó

Mayer. Nem azt, hogy tulajdonképpen Edvi Illés (ahogy anyám után járna nekem). Emlékezel, ez is a te műved, hogy amikor felháborodva ordítottam, hogy akadtak, kik a német világban érdekből visszánémetesedtek, én akkor vettem fel anyám nevét, úgy, hogy te huszonnégy óra alatt szerezted meg (rejtelem hogyan) a miniszteri engedélyt annak ellenére, hogy titkos rendelet tiltotta már a német hangzású nevek magyarosítását. [...]

Az Ernst Múzeumban volt nagy kiállításom száz képből, amit ötszáz közül válogattunk, de ezt a kiállítást sem láttam, mert kórházban voltam. Már a megnyitáson sem lehettem jelen. Pedig nyolcszáz embert számláltak meg hivatalosan, és a ruhatár már nem tudott több kabátot felvenni, és télikabátostul küldték fel a vendégeket.

Sok jó cikk is megjelent velem kapcsolatban, ami közül nyilván egyik sem elég jó cikk, egy becsületbevágóan gyalázatos. [...]

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 186.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1975. február 12.

Kedves Aladár!

Meghatóan kedves a leveled. Nagyon köszönöm. Eltűnődtem, hogy miért írsz olyan kedveseket nekem? Az, amit én érzek és csinálok az más, az nem tartozik szervesen ide. [...]

A természetem kitárulkozó. Soha nincsenek titkaim. Mindig, mindenkinek mindent megmondok, és az a legnagyobb baj, hogy nagyon könnyen hiszem sok mindenkiről azt, hogy a barátom. És nekem ez a fogalom, hogy „a barátom” természetellenesen szentség. A legtöbb esetben viszonzásul seggbe rúgnak. Úgy kell nekem, megérdemlem, miért érzek! Már benőhetett a fejem lágya, bár realitások iránt kevés érzékem van. Legtöbbnyire eltéveszttem azt is, hogy mennyi idős vagyok. Májusban tehát 68 éves leszek. Nemsokára 70, ha megérem. [...]

Amikor te Budapesten éltél, te toronymagasságban felettem léteztél. Elsősorban mérhetetlenül tiszteltem számomra soha utol nem érhető műveltséged. Ennek ellenére te nagyon barátságos, mondhatnám baráti hangot ütöttél meg. Sok munkát adtál. Láttam sokoldalú kultúr-tevékenységedet. Láttam, ahogy másokat segítettél. Szalay-rajz kötet⁶⁰ stb. Te intézted el, sőt te szólítottál fel, hogy anyám, Edvi Illés Hermin nevét viseljem. (Anyám Illyés-nek írta a nevét.) Mindez akkor történt, amikor hazaáruló szellemű akarnokok vélt érdekből a magyarosított nevüket visszánémetesítették. Ezen mindketten fel voltunk háborodva. Tehát én nem is magyarosítottam, hanem miniszteri tudomásulvétellel anyám nevét viselem. Mint Picasso. Mégis az új egykötetes művészeti lexikonban az összes

60 Szalay Lajos *hatvan rajza*. Előszó: Kassák Lajos. Bp., 1941.

tudnivaló rólam az, hogy tulajdonképpen Mayer. Hogy ki mindenkiről nincs benne a könyvben, hogy tulajdonképpen kicsoda, arról sok oldalt lehetne írni.

Ráadásul az íróasztalom fiókjában van Kossuth Lajos levele, német nevű nagyapámról, melyben Kossuth Lajos az én nagyapámat a magyar hazafiasság példaképének állítja, az én német nevű nagyapámat a „kedves komáját”, mert az apám keresztapja volt. [...]

Hogy megértessem magamat, túlságosan ki kell tárulkoznom. Nagyon nehéz ifjúságom volt. Először korán nősültem, nagyon szerencsétlenül. Mindenfélét csináltam, csak éppen nem festettem. Nem volt mivel, és nem szerepeltem. De szellemileg éltem és fejlődtem. Bár mindenki joggal tehetségtelennek tartott, én még festőnek tudtam magam, és szellemileg festőbb voltam sok festőnél, de képtelen voltam letenni azt, ami bennem lakott. Mindig újra kellett kezdenem a festést, mindig az a-b-c-nél. Aztán ezt is mindig abba kellett hagyni. De a KI-FEJEZNI VALÓ gyűlt bennem. Ötvenéves koromban ez kitört belőlem. Minden átmenet nélkül megtaláltam azt a formát, ami alkalmas arra, hogy én kifejezzem magamat. Minden átmenet nélkül festővé lettem. Nagyon gyorsan fejlődtem, és elkezdtem nagyon jó képeket festeni. De ezt senki sem hitte el nekem. Egyetlen ember nem akadt, aki nem kételkedett abban, amit tőlem látott. Csoda történt. Megtaláltam magam, és olyan intenzíven történt minden, hogy ez visszavonhatatlan lett. Akkor általános iskolában tanítottam, soha ennyire fárasztó munkát nem végeztem. Nappal dolgoztam, éjszaka festettem. Úgyszólván nem aludtam semmit, és fizikailag mindezt bírtam. Elképesztő vitalitás volt bennem. (Nagyon szerettem tanítani is.)

Sok minden történt, és ma már bár akadályoznak minden erővel, mégis azt hogy festő vagyok, senkinek sem jut eszébe elvitatni tőlem. Már némi állami támogatást is kapok. Már nem vagyok tiltott és megtűrt művész. Én ma már támogatott művész vagyok. Sőt meg tudok élni abból, hogy festek. A legutóbbi Ernst múzeumi kiállításom⁶¹ megnyitóján olyan rengeteg ember volt jelen, hogy a ruhatár nem tudott több kabátot felvenni, és télikabátban terelték fel az embereket. Végig a kiállítás tele volt látogatókkal, és két irányított, rosszindulatú, otromba támadáson kívül a sajtó is kénytelen volt elismerni. Nekem ma sok hívem van. Ez valóság. A korosztályom ismer el legkevésbé. Nehéz beidegzett, rossz véleményt feloldani. A régi barátaim ma is rossz híreket keltik. Weöres Sándor⁶² stb. Ők csak tudják. Ismertek akkor, amikor rossz képeket festettem. [...]

Egyszer Gara Arnold,⁶³ a már régen öngyilkossá lett grafikusművész, főiskolás koromban megdicsért, és Kovách Aladár embernek tekintett, ez a kettő elleljejtethetlen. [...]

61 1974, katalógussal.

62 Pedig barátok voltak, többször dolgoztak együtt. Pl. Weöres Sándor: *A teljesség felé* című kötete Illés Árpád rajzaival jelent meg (Bp., 1945, Móricz Zsigmond Könyvkiadó).

63 Gara Arnold (1882–1929) festő, grafikus, iparművész.

Volt kiállításom Nyugat-Németországban⁶⁴ is, és gyönyörű sajtóm⁶⁵ is volt. Érthetetlen, hogy nem vetted észre a velem foglalkozó sok cikket.

Érdeklődésedre tájékoztatlak: Még egyszer megnősültem. A világ legrendesebb embere a feleségem. Ezenkívül művelt is. Neki sokat köszönhetek. Nélküle még az utcára sem megyek ki. Három gyerekünk van. Ádám, Benedek, Eszter. [...]

Az egészségem gyatra. A lelkem ép. Vitalitásom ma is van. Rengeteg festeni valóm van. Az Ernst múzeumi kiállításomnak már a megnyitóján sem lehettem jelen. [...] Légzési nehézségeim vannak. Előreláthatólag májusban, feltehetőleg a hónap elején elutazunk a feleségemmel a Cote d'Azur, mert ott már egyszer rendbe jött a légzésem. [...]

A feleségemnek Erzsébet a neve. De én Illésnének hívom. Már mindenki így hívja. Ádám fiam, amikor beszélni tanult, az anyjának azt kiabálta: hogy Illésné.

Jóra való, becsületes gyerekeim vannak. És nagyon szépek.

Most ezzel a levéllel együtt feladok két kiállítási katalógust, gyatra fekete-fehér reprodukciókkal. Mindent ajánlottan.

Volt a rádióban is több szereplésem. Legutóbb egyórás műsorom volt. Ezt meg is ismételték.

Remélem, Tatay elküldte neked a „Meglepetéseim könyve” című új kötetét. A könyvet én remekműnek tartom.

Nagyon szeretném azt a drámádat elolvasni, amelyet Tatay „A MAGYAR DRÁMÁNAK” tart.

Nem fárasztalak tovább. Egyébként is jön a villamos, és a lehető legnagyobb szeretettel köszöntlek, téged, aki akkor embernek tartott, amikor rajtad kívül mindenki csak ócsárolt. Feltehetőleg ezért ragaszkodom hozzád.

Illés Árpád

Budapest, 1975. február 12. szerda.

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 238.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1975. május 5.

Szeretett Aladár!

Komolyodik a helyzet. Az útleveleink már megvan, és a vízumok is folyamatban vannak. Előreláthatólag május 19-én hétfőn reggel indulunk. Bécsen keresztül utazunk. Bécsbe valamikor fél kettő felé érkezünk. A pályaudvarról átvillamosozunk a másik pályaudvarra, ott ruhatárban elhelyezzük a csomagjainkat. Ekkor téged telefonon felhívunk. A vonatunk Velencébe néhány óra múlva indul, lenne idő egy keveset beszélgetnünk.

64 Galéria Ursula Wendtorf, Oldenburg (NSZK), 1967.

65 Pl. Weichardt, J.: *Der Ungarische Maler*. Weltkunst, München, No. 20., 1967. okt. 15.

Tehát azt kérjük, hogy szíveskedj az általad megnevezett vendéglőbe, vagy ahova te jónak látod, bennünket odarendelni, és személyesen neked is oda-fáradni.

Barátod, az Illés Árpád megvénhedett. Kellemetlen, eléggé megkeseredett öregember, akinek ez a baja, meg az a baja. Nem tudom fegyelmezni magam, és mindenkinek szarkasztikus megjegyzéseket mondok. Már mindenki utál.

Az egész külföldi utazást is utálok, úgy, amint van.

Útlevelünk a szokásos 30 napra érvényes. De nem tudjuk, mikor jövünk visszafelé. Attól függ, hogy mibe kerülnek a szállodák.

Ha titkos telefonszámod van, vagyis nincs benne a telefonkönyvben, akkor nem tudunk felhívni.

Nem tudom garantálni, hogy olyan lelkiállapotban leszek, hogy telefonálás nélkül megkeresem a lakásodat, és becsengetek.

Ám ha egy levlapra felírod a telefonszámodat, és ezt ajánlottan feladod a címemre, még van idő arra, hogy megkapjam. (Ha nem halogatod.)

Ha menet nem találkozhatunk, akkor esetleg hazajövet is meg lehet kísérelni.

Addig is öllek a régi szeretettel (ez azt is jelenti, hogy veled még nem volt alkalmam összeveszni, mint ahogyan ezt másokkal tettem).

Budapest, 1975. május 5. hétfő.

Illés Árpád Tel: 428-650

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 238.)

Varga Nándor Lajos Kovách Aladárnak, 1975. április 10.

Budapest, 1975. ápr. 10.

Kedves jó Aladárom,
megkaptam soraidat, s természetesen viszek magammal 10 Kőrösi-Csomát is. Valószínűen már 28-án délben, azaz az O. Exp.-szel érkezem. Hogy némi árnyékát vesse előre odaérkezésem, íme itt küldöm ezt a kis Ex librist számodra. Lapdúc fametszet (nemzetközi jelzése X₁) gyertyánfába, teljes magyar termék. Remélem, örömet hoz házadba (és művedbe) ez a kis meglepetés. Méreténél fogva bizonyos – kedvelt és szeretett könyvekbe is beragasztható. Majd jelezd, folytatólágon hány könyvedbe szeretnéd beragasztani.

A közeli viszontlátás örömeivel ölel szeretettel

Nándor

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 238.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1976. június 8.

Szeretett Aladár!

Nem kizárólag az új írógép volt az indítóok a levélírássra, hanem tudja Isten, mi egyéb. Nem tudom bizonyosan, az utolsó levelet kaptam vagy küldtem-e. [...] Egyelőre annyi elég, hogy emlékezetem szerint az utolsó leveled, amely Svájcból érkezett, nem tükrözte azt, hogy egészségi állapotod kifogástalan, hanem inkább lábadozó állapotban lehettél.

Az öregedés nagyon kellemetlen folyamat. Rajtam ez erősen érezhető. Sok mindenféle kellemetlen jele van. A munkakedvemen legerősebben. Egykor nagyon vitális természetű ember voltam. Ma is dolgozom, de mérhetetlenül nagy erőfeszítéseket kell tennem ahhoz, hogy munkába kezdjek. Minden alkalommal. Nem tudom, hogy a nagyvilágban a művészek ezzel hogyan vannak. Talán lehetséges, hogy egész életük folyamán soha senki sem igényli, hogy csináljanak valamit. Lehet, hogy érezhetik, hogy szüksége van embertársaiknak arra, hogy műveket hozzanak létre. A legvalószínűbb az, hogy ez váltakozik, illetőleg így is van, és másként is. De az, ami nálam egész életemet végigkísérte, hogy soha egyetlen pillanatra sem érezhettem azt, hogy egyetlen művészeti vezető embernek valaha is eszébe jutott volna, hogy vajon Illés Árpád mit csinál? Ilyen azért nagyon ritka lehet a művészettörténetben. Semmi esetre sem doppingoló erő. Nálam mérhetetlen nagy önszuggeszció kell ahhoz, hogy legyűrjem azt a tudatot, hogy voltaképpen a társadalomnak semmi szüksége sincs rám.

Ezt ne tessék egészen félreérteni. Valahányszor sikerült kiállítási helyiséget kapnom (mindig küzdelem árán), akkor mindig kiderült, hogy óriási közönségem van. De sohasem a hivatalosak. Nem a vezetők, és nem a kritikusok, hanem az, amit nálunk maszeknek neveznek. Főleg fiatalok.

Hogy festő vagyok, már nem vitatják el tőlem. Évtizedekig ezt is tették. De ma már kb. öt-hat évenként egyszer lehet képet Budapesten megnyíló kiállításra beküldeni. Ilyenkor mindig egy darab képet állíthatok ki. Vidéki kiállítás, amire lehet beküldeni, évente van kettő-három. Ilyenkor a felső határ nálam a két kép, amit egyszerre bemutatathatok. Ha hármat küldök be, egyet visszkapok.

Itt az úgynevezett kollektív kiállításokról beszélek. Más az, ha valamilyen kiállítási szerv direkt velem kíván kiállítani. Ilyen is van. Legutóbb a győri múzeum⁶⁶ volt ilyen.

Az is jellemző, hogy soha, egyetlen egyszer sem, egész életemben állami képzőművészeti feladatot nem kaptam.

Ha majd meggebedek, marad utánam egy sereg kép, amit önmagamnak csináltam, megszállottsággal és önbelevadítással. Legalább lesz a hátrahagyott családomnak mit eladogatni. Ez lesz a család öröksége.

⁶⁶ Xantus János Múzeum, Győr, 1975.

Mindezt nem azért írtam, mintha panaszkodni kívánnék. Ezt miért is teném, mi értelme volna? [...]

Régi levelemben írtam, hogy Illésné epekő mütét előtt áll. Ez a mütét pár hete megtörtént, de nagyon hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy Illésné újból visszanyerje erejét. Egyelőre nagyon le van soványodva, és fél évig diétáznia kell. Vagyis semmit sem ehet, amitől meg lehetne hízni.

Én magam is rossz bőrben vagyok. Ha nincs betegségem, az állandóakon kívül, akkor beképzelek magamnak. Ebben mindig nagy voltam. Kéne egy jóbarát orvos, aki barátságából jár ide, és orvosi tanácsokat is lehet tőle kapni. De jelenleg ilyen nincs. Egyébként is ritka dolog, ha valaki ajtót nyit ránk. Ez feltételezhetően nemcsak azért van, mert kimentünk a divatból, hanem nyár is van, és aki teheti, ilyenkor nyaral. Csak mi fővünk Pesten, saját levünkben.

Csak legalább elmennék naponta sétálni! De ez legfeljebb hetenkint egyszer történik fél órára. Már elfelejték járni, és le vagyok gyengülve. És még nem is panaszkodhatom, hogy bárki is akadályozná azt, hogy a levegőre menjek.

Mert én egy ekkora nagy számár vagyok.

Ég legyen veled, és ne légy beteg. Ha időd és kedved engedi, akkor eressz meg felém valami levél-félét.

Sok szeretettel köszöntelek.

Illés Árpád

Budapest, 1976. június 28, hétfő.

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 20.)

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1978. december 6.

Kedves Jó Barátom!

Nagyon szeretnék rólad jó híreket hallani, hiszen olyan kevesen vagyunk. Én még tartom magamat (74. évemben). Fluctuat me mergitur.⁶⁷

Másfél évi erős iramú metszéssel befejeztem a Jelenések könyvét.⁶⁸ Azt mondják, nincs hanyatlás a Divina Com.-hoz⁶⁹ képest, talán még jobb.

Jó egészséget, boldog karácsonyi ünnepeket és új évet, jó munkát kívánva szeretettel ölel

Gyé

Kolozsvár, 1978. XII. 6.

(Kézzel írt levél, hozzá kisméretű, aláírt újévi fametszetet mellékelte Gy. Szabó Béla. ÖNB, KA 163.)

67 Fluctuat me mergitur (lat.): Dobálják bár a hullámok, nem merül el.

68 Gy. Szabó Béla: *Jelenések könyve*. Bp., 1982.

69 *La Divina Commedia*. Gy. Szabó Béla 20 fametszete. Kolozsvár–Napoca, 1976, Dácia Könyvkiadó.

Móser Zoltán

A népdal és „embernyom” kereső

Erdélyi Jánosról, születésének 210. évfordulóján

„...tapogatózásaim a mai embernyomig lehozzák a népköltészet életét”

Erdélyi János 210 évvel ezelőtt 1814. április 1-jén született Nagykaposon. Róla elsőként a közmondás-gyűjteménye jut eszembe, utána a háromkötetes népdal-gyűjteménye és a népdalokról írt tanulmányai, amelyekben megfogalmazott gondolatai ma is helytállóak.¹ Igaz – annak idején Csoóri Sándor hívta fel a figyelmet² –, amikor a népdalok magyarázatába kezd, egy olyan erdőbe jut, ahol eltéved. Pedig a jó magyarázat egy karnyújtásnyira volt számára. Ezt azért állítom, mert a közmondások bevezetőjében részletesen szól a szimbólumokról, ám azt itt, a népdal kapcsán nem vette észre. Hisz a Biblia mellett a legtöbb szimbólumot a népköltészeti alkotások tartalmazzák.³

A szimbolizmusban minden él – írja 1846-ban Erdélyi János –, „minden mozog, és pedig a szó tulajdon értelmében, mivel örökös lebegése van az elmének gondolatul gondolatra, képrül képre, tárgyul tárgyra. A tárgy jelent gondolatot, a kép történetet, a gondolat mindkettőt, s viszont, mindenféle cserében. [...] Az ez, mi nélkül nincs élet, nincs költészet, tehát alapja minden képes beszédnek, írásnak s az egész költészeti nyelvnek.”

Mi a népdal – milyen a népdal?

Csokonai még parasztdalt ír, Kölcsey – és erre sűrűn hivatkozik Erdélyi János – pórdalt emleget. (Bartókhhoz is közelebb állt a *falusi népzene*, más néven *parasztszene* megnevezés.)⁴ Kölcsey irodalmias hagyományfelfogásának az egyik logikai gócpontja a tanulmányban bizonyosan a „pórdallal” foglalkozó néhány bekezdés. Kölcsey nevezetes, sokat idézet mondata: „Ugy vélem, hogy a’ való

MÓSER ZOLTÁN (1946) tanár, fotóművész.

1 Erdélyi János válogatott művei. Bp., 1986, Szépirodalmi. Népköltészeti és népzenei írások.

2 Csoóri Sándor: *Faltól falig*. Bp., 1969, Magvető, 205–206.

3 Erről részletesen Móser Zoltán: *Jelképek által valóban*. I–III. Győr, 2015, Magyar Kultúra Kiadó.

4 Bartók Béla: A parasztszene hatása az újabb műzenére. Budapesti előadás, 1931.

nemzeti poezis' eredeti szikráját a' köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát, hogy pórdalainkra illy czéllal vessünk tekintetet" (1826). Kölcsey számára a „pórdal” kategóriájába egyaránt beletartoznak folklór eredetű és közköltészeti elemek.⁵

„Irodalmunk ezelőtt kevéssel még *pórdal*, *parasztal* név alatt isméri a népdalt – írja tanulmányában Erdélyi János –, de e kifejezés nem látszik többé megfelelni a közönség ízlésének; aztán a nép fogalma körül is tisztábbak s méltányosabbak nézeteink, mint a pór vagy paraszt szavak értelme. [...] Hogy neveztek azelőtt a népdalt, megmondani nem lehet; mert az *ének* szó teljesen vallási értelmű, a dal szó pedig nem használtatik magában, noha a belőle származó ige, *dalol* vagy *danol*, minden időben divatosnak látszik a nép között, és éppen csak világi értelemben vétetik.⁶ Kétségen kívül, ha volt szó e fogalomra, az nem lehetett más, mint a *dalol* vagy *danol* ige gyökere; s ezek közül inkább a *dán* vagy a *dana*, mint a *dal*, mert a nép ma is inkább szeret *danolni*, mint *dalolni*. Tehát *dán* vagy *dana* volna igazi egyszerű szavunk a népdalok kifejezésére, azonban a szónak nincs ilyen értelmű élete.”⁷

A népdal lényegét illetően okkal és joggal utal arra 1843-ban Erdélyi János, hogy az „életben dal és nóta ugyanegy értelműek, mert népdal nincs nóta nélkül, ők együtt születnek, mint szárnyával a pillangó”.⁸

Másutt meg ezt írta: „Tehát költemény és zene, bizonyos belső törvényekre, matematikai szigor kívánalmaira s egységre vitetnek vissza, mely által kimutattatik miképpen dal és vers a magyar testvér magzatai.”⁹

Ugyanez tőle, másként megfogalmazva: „Most jön a forma. Itt esik jól kimondanom, hogy a népköltészetnek egyik jellemvonása, minél fogva az éneket vele kell gondolni.”

Fontos megemlíteni, mert ma ez veszni látszik, amit Erdélyi János a népdalok közösségi jellegéről ír: „A nép nem individuum – írja 1840 táján –, s a következőleg dalai nem az egyéniség, hanem a tömeg lelkével szólaljanak meg. Ezt tanúsítja egy körülmény, miszerint az irtott, isten tudja hol és kitől eredt népdal

annyi változáson vagy többen megy keresztül, mint a cukor, míg Indiából Kamcsatkába ér, hogy édes, édelhető legyen mindenkinek.

A helyszerű otthoniaság, mint más helynek idegen elem, róla lesimmíttatik, s ez így megy, mígnem végre teljesen megtisztulnak.”¹⁰ „Az igazi népi dalokban mindig tökéletes stíluszisztaságot találunk” – írja Bartók *A magyar népzene*-ben.¹¹

A népdal közösségi jellegét emeli ki Vargyas Lajos is: „Mit jelent a népdal a közösségnek: az emberiségnek, a nemzetnek? Azt az egyetlen művészetet, amelyet az emberek sokasága közösen teremtett meg: tehát a közösségi művészetet. Teljesen közömbös ebből a szempontból, hogy ez a közösség általában a parasztság (legalábbis az újabb kori Európában, primitív társadalmakban az egész közösség). Az a lényeg benne, hogy sok ember együttes alkotása, nem egy magányosé, mindenkié, nem egyé.”¹²

„A tenger soha ki nem fogy felhőiből”

A tanulmányíró, akadémikus Erdélyi János költő is volt. Hasonló költő stílusban írt és fogalmazott, mint a két évszázaddal későbbi költőtársa, a népdal védelmére kelt Csoóri Sándor a már idézett írásban:

„A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz, aki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a népet, az életet, beállni e tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné, a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.” Az Akadémia Társaság tagjai, az ország szellemi vezetői előtt hangzottak el ezek a nagy feltűnést keltő mondatok, amelyek igazságot szolgáltatnak a népköltészetnek, folytatva és kiegészítve azt a gondolatot, amit addig a leghatásosabban Kölcsey Ferenc fogalmazott meg 1826-os *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában.

De fontosnak tartotta megemlíteni – és ma is fontos erről szólni –, hogy a népi és a nemzeti, a népköltészet és a nemzeti két különböző dolog!

„Legkönnyebben össze lehet téveszteni a népköltészetet a nemzetivel. Itt azon alapvonások teszik a különbséget, melyeket akkor vesz föl a népjellem, mikor nemzet lesz a népből. Bárminő szerződések, alkotmány és uralkodási forma íratnak is a nemzet oklevelébe, mindez a nép szellemén nem változtat, hanem csak új vonásokat tesz ahhoz. Így vesz föl némely sajátságot a nemzet külső jelekben is, minő a zászló, címer, színek, öltözet, viselet: de ezek is tagadhatlanul oly formát és jellemet fognak ölteni, melynek első eszméje a néptömeg kedélyéletében gyökerezik.”¹³

10 T. Erdélyi Ilona: i. m. 510.

11 Bartók Béla: *A magyar népdal*. In *Bartók Béla összegyűjtött írásai*. Bp., 1966, Zeneműkiadó, 580.

12 Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. Bp., 1981, Zeneműkiadó, 382.

13 Erdélyi János: *Népköltészetéről*. In Erdélyi János: i. m.

5 Szilágyi Márton: A „pórdal” státusza a Nemzeti hagyományokban. In Főrész Gergely (szerk.): *Szívből jövő emlékezet*. Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról. Bp., 2012, Reciti Kiadó, 95–113.

6 Czuczor-Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*. A dal inkább világi s egyszerűbb érzelmek tolmácsa; az egyházi tárgy, vagy mély érzelmű, fenséges lantos verseket pedig, ha szinte éneklésre szánják, *énekek*-nek hívják.

7 Czuczor-Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*: NÉPDAL (nép-dal) ösz. fn. 1) Oly dal vagyis költemény, mely tárgy és egyszerű kifejezései által a nép minden osztályai előtt értelmes és érdekes, mely a szívnek legbelsőbb rejtekéből ered, egyszerűen, mint a természet, szívhez szól, s jellemvonásai által a nép sajátságait, szokásait, vágyait, felfogási módját hozza emlékezetbe.

8 T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János és Bartók-, Kodály-koncepció. In *Irodalomtörténet*, 1974, 509.

9 Erdélyi János: *Népdalok és mondák*, II. Pest, 1846–48, 470.

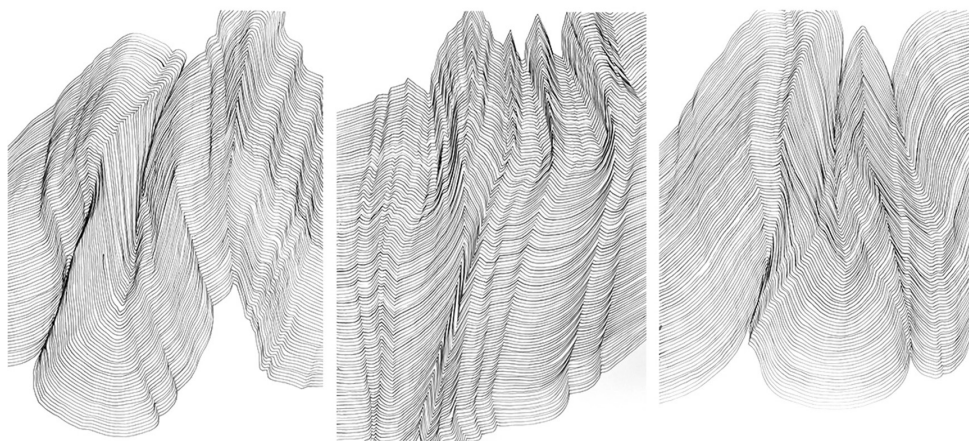
Miben áll hát a népköltészet ereje?

Elsőként Erdélyi a nyelvet hangsúlyozza, de ezután rögtön az átlátszó, tiszta, nemes előadást említi, és ezek ismeretét és átvételét tanácsolja is a költőknek: „Tehát vegye föl a művelt költészet a népnek tisztaságát, minden törvénytől független merész szókötekeit, szólásmódjait, életvonásait, melyeket szintaxis, grammatika soha nem igazol, lefordítani pedig szorul szóra fonákság, másként lehetetlen.”

Majd így folytatja és fejezi be gondolatát: „a nyelv örök tanulmánya volt minden nagy költőnek; [...] Költőnek az a nyelv, mi Prometheusnak az agyag, hogy embert teremtsen az isteni szikrának befogadására.”

*

Erdélyi János a népköltészet gazdag példatárával nem nyersanyagot és nem „költészeti mintát” kínál. Olyan irodalmi légkör kialakításán munkálkodott, amelyben irodalmunk elnyeri egyéni, hazai arculatát. Barátjának kérdésére, hogy mi volt a célja a népdalok gyűjtésével, kiadásával, így válaszolt: „az, hogy írjatok a magatok közönségének úgy, mint a népdal van írva a magáénak. E magyarázat akkor még bizonyosan érthetetlen volt. Ma nem az többé.” Ezt Erdélyi 1855-ben írta.¹⁴

14 In T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. A múlt magyar tudósai sorozat.

Lőkös István

Az örök térbe való kijárat

Ćurković-Major Franciska: *Horvát motívumok a magyar irodalomban*

Még nem írták alá a trianoni diktátumot, a zágrábi Nemzeti Tanács tagjai demonstratív módon rátörtek a Zágrábi Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének súlyos beteg professzorára: Greksa Kázmérra. Ultimátumszerűen felszólították: haladéktalanul távozzék a városból s az országból is, a horvát fővárosban nincs többé szükség a magyar nyelv oktatására. Greksa, aki csaknem két évtizede vezette a magyar katedrát, dékán, majd prodékánként két tanéven át irányította az univerzitás Bölcsészettudományi Karát, most – mert a felszólítást halálos fenyegetés is követte – értékeit, könyveit hátrahagyva, betegágyából felkelve – azonnal távozott. Ezzel a Zágrábi Egyetemen évtizedekre megszűnt a hungarológia oktatása. Újjászervezésére csak az elmúlt század utolsó évtizedében kerülhetett sor dr. Milka-Jauk Pinhak professzor asszony vezetésével – néhány magyarországi és hazai (horvát) munkatárssal. Az azóta eltelt évtizedek alatt Zágrábban újraindult a hungarológiai képzés, tanulmánykötetek, oktatási célzatú szövegfordítások (Vörösmarty-, Madách-művek), oktatási segédkönyvek s kötetnyi műfordítás jelent meg a modern magyar irodalomból – reprezentálva a Ćurković-Major Franciska vezette hallgatói műfordítói műhely aktivitását.

Legfrissebb kiadványként dr. Ćurković-Major Franciska egyetemi docens újabb írásainak gyűjteménye hagyta el a nyomdát *Horvát motívumok a magyar irodalomban* címmel. A szerző évtizedek óta a tanszék munkatársa. 1948-ban született a Trianoni diktátummal a Szerb-Horvát-Szlovén Államhoz csatolt, ún. Vajdaságban, azaz a Bácskában, Topolyán. Budapesten szerzett magyar-német szakos középiskolai tanári diplomát. Tanított a szenttamási gimnáziumban, később Újvidéken. 1991-ben költözött Zágrábra, ahol az egyetem Hungarológiai Intézetében nyugdíjazásáig lektori órákat tartott, irodalmi szemináriumokat vezetett, s docensként két kurzust: *Horvátország képe; Irodalmi szövegek fordítása horvát nyelvre*. Kiss Gy. Csabával közös kiadványuk, a *Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban* a magyar kroatisztika sikeres kiadványa. Szabó

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

Lőrinc kelet-adriai utazásai című doktori értekezését a Miskolci Egyetemen védte meg. Kutatási területe: Horvátország imázsának magyar irodalmi recepciója. Mind a Fiume-kötet, mind a jelen kiadvány horvátul is napvilágot látott.

Az Adriai-tenger látásának élménye alighanem egyidős a horvát-magyar kapcsolatok nyolcszáz éves történetével. Zvonimir király feleségét: Ilona hercegnőt (I. (Szent) László király testvérét) bizonyára éppúgy rabul ejthette a végtelenbe vesző, kéklő vízfelület, mint Könyves Kálmán vitézeit s később azokat is, akiknek Velencébe, Bolognába, Rómába vitt az útjuk vagy Fiuméba, s korábban csupán álmaikban láthatták a tenger végtelen víztükrét. Az újabb idők magyar urai, nagyobb számban, a 18–19. században keltek útra lovas kocsin vagy a postajáratokon, hogy a Károly- vagy éppen a Lujza-út igénybevételével jussanak el az adriai tájig s a tengerig. Erről az élményről magyar utazóként először Thurzó György tudósított. Naplójában hálát ad az Úristennek, hogy e „csodálatos művet, a tengert” neki látni engedte. A 18. század végétől már sokakat csábít a „corpus separatum”, a Mária Terézia által Magyarországhoz csatolt Adria-parti város: Fiume is, „a magyar korona gyöngyszeme”. Ki a Porta Hungarica, ki a Károly-, ki a Lujza-úton át, ki pedig – 1873 után – gőzvasúton érkezik. Thurzó György még Triesztnél „ereszkedett le az Adria partjára”, Teleki Domokostól Kossuth Lajosig, Széchenyi Istvánig, Wesselényi Miklósig honfitársaink már a korszerűbb útvonalak valamelyikét választják.

A nemzet nagyjainak mind gyakoribb megjelenése az Adrián, mindenekelőtt a *corpus separatum* színterén, de a Quarnero szigetvilágában s a partvidéken is korántsem csak turisztikai célzatú. Čurković-Major Franciska – Kossuth „vonzalmát” kiemelve – jelzi arisztokratáink, közéleti személyiségeink, politikusaink utazásainak nemzeti célját, amit igazából Kossuth fogalmazott meg, amikor „szorgalmazta [...] a magyarok tengerre utazását. Szerinte Magyarország gazdasága számára létfontosságú az, hogy a magyar mezőgazdasági termékek közvetlenül, a legrövidebb úton jussanak el a tengerhez, onnan pedig a világpiacra.” Ezért szorgalmazta a vasút kiépítését Fiuméig 1846-ban megfogalmazott jelszavával is: *Tengerhez Magyar! El a tengerhez!* A Fiume fölötti Porta hungaricához érkezve rajta is eluralkodik a nagyszerű érzés, s felkiált: »hány magyar utazik évenként ide? Hány magyar borul le a Lujza útnak 2936 lábnyi tetőpontjánál, midőn elterül alatta a fiumei öböl, mint egy roppant kapu, melyet azért tárt fel a mindenható, hogy [...]« ide minden magyar ellátogassék.” E lelkes, biztatásként ható szavaknak lett foganatja: nemcsak a kortársak, a század második felének politikusai, közéleti szereplői, művészei és írástudói zarándokoltak el a tengert megcsodálni. A kiegyezés kori Magyarországon „a magyar korona gyöngyszeme”, a *corpus separatum* szakralizálódott, szent hely lett, ahová 1918-ig minden magyarnak illett elzarándokolnia. Úti élményekről számot adó írások sora lát napvilágot a magyar *útleírás, útirajz, útinapló* műfaját gazdagítva. A szerzők között ott van Kossuth Lajos, Széchenyi István, Wesselényi Miklós, a publicista Kenedi Géza, a tudós Herman Ottó, Solymossy Sándor, a költő Kosztolányi és mások. A Fiume- s az Adria-téma eluralkodása oly mértékű, hogy

bemutatandó kötetünk szerzője a magyar szépirodalom horvát motívumait számba véve külön fejezetet szentel az említett műformáknak. Eljárását indokolja is: „A posztmodern korában [...] nemcsak az olvasók, [...] az irodalomtörténészek körében is megnőtt” a kíváncsiság „az irodalmi érdeklődés peremére szorult műfajok iránt”. Horvát szerzőre hivatkozva differenciálja az utazás élményét feldolgozó műformákat, amelyeket aztán egyneműsíteni próbál az egyébként tartalmát, tárgyi világát tekintve eléggé rétegezett műformában: az *útleírás*ban. Az *útleírás* műformája talán valóban az a keret, amely a többiek egynemű jellemzőjét is hordozza, így természetesnek tűnik, hogy a horvát Dean Duda megfogalmazta definíciót idézi az elemzéseknél használható, általános érvényű példaként: „Az *útleírás* olyan, az *útleíró* hiteles utazása által tematikailag meghatározott irodalmi műfaj, amely elbeszéli az utazás eseményeit, leírja az utazás tereit és azokat a helyeket, ahol az *útleíró* utazás közben tartózkodott, elmondja észrevételeit az emberekről, akikkel utazása közben találkozott, beszámol szokásaikról és életmódjukról, továbbá a vidék kulturális és művészeti nevezetességeiről.” Az *útleírás* e műfaji definiálását elfogadva hozzátesszi: e „műfaj” karakterjegyei közül a szépirodalomban főleg a tájleírás, tájrajz van jelen, amit mind magyar, mind világirodalmi példák igazolhatnak. Az *útleírások* gyakori tájélménye a tenger, amely a magyar nyelv olyan fogalmaival rokoníthatók, mint a róna, pusztá, folyók, hegyek, szigetek. „A magyar utazási irodalomban is rendkívül fontos motívum a tenger – folytatja gondolatmenetét a tanulmány szerzője –, amely a végtelen pusztá megfelelője, és amely idővel a vágyakozás tárgya lett a magyarok látókörében, az alföld »tengersík vidéke«, a »rónák végtelenje« a tenger végtelenségébe vált át.”

A magyar nyelven írott, horvát tematikájú *útleírások* közül a szerző okkal választotta Császár Ferenc és Wesselényi Miklós munkáit – mindkettő kellően reprezentálja dolgozata tárgyát. Az előbbi szépirodalmi igényű munka, olykor költői szárnyalású stílus hordozója, az utóbbi naplót írt, amelyben „naponta vagy időszakonként feljegyzik bizonyos jelenségekhez kapcsolódó reflexióit, lelkiállapotát”. A műforma magyarázza: a naplónak nincs különösebb kompozíciós struktúrája, viszont érvényesülnek benne mind ama kritériumok, amelyeket a „műformával” kapcsolatosan Philippe Lejeune fogalmazott meg: kifejezés, elmélkedés, emlékezés és az írás öröme, s ami az emlékezést illeti: „rögzíteni az időt annyi, mint megalkotni egy papíremlékezetet, létrehozni a megélt archívumait, nyomokat halmozni fel, kitérni a feledés elől”. Wesselényi naplója mindezen kritériumoknak megfelel, ám van némi többlete is. Olykor az útinapló és az *útleírás* jegyeit éppúgy magán viseli, mint a napi történések leírására koncentrált napló.

A Wesselényi-napló műfajelméleti aspektusból történő interpretálása nem haszon nélkül való, terminológiáját azonban mellőzni lehetne. (Az alábbi, a posztmodern terminológiából kölcsönzött nyelvi alakzat ismétlődése: „az *útleíró* diskurzus szubjektuma” kifejezetten zavaró, mint ahogy *irodalomtörténeti retorikáról* sem szerencsés magyar szakszövegben beszélni.)

Az erdélyi főúr diáriumának az irodalomelméleti problematikánál van egy fontosabb, történelmi tévedésnek minősülő szegmense is, amit Ćurković-Major Franciska szóvá is tesz. Az erdélyi gróf naplójában a Buccariban tett utazás élményeinek leírásakor „Frangepán-kastélyról” beszél, amelyet nem a Frangepánok valamelyike, hanem Frangepán Anna Katalin férje, Zrínyi Péter építtetett. Frangepán Katalinnak viszont féltestvére volt férje mártírtársa: Frangepán Ferenc Kristóf. A naplóíró további tévedése a *sub rosa*-legendával kapcsolatos. A rózsamotívum a hagyomány szerint a Wesselényi-féle összeesküvés elárulásának jelképe. A hagyomány szerint a rózsamotívum a kastélyban azt a szobát díszítette, amely az összeesküvők terme mellett volt, s amelyben – a naplóíró szerint – egy nő, „Frangepán felesége” kihallgatta s elárulta őket. Wesselényi elbeszélése szerint az áruló „Frangepán felesége, Zrínyi leánya” volt. Az általa előadott változatot Wesselényi nyilván a helyi hagyomány alapján jegyezte fel. A helyesbítést teljesebbé teszi az árulás valós tényének közlése: „Az összeesküvést nem Frangepán Katalin, Zrínyi Péter felesége, hanem Bory Mihály, Wesselényi Ferenc jószágigazgatója fedezte fel, majd rábeszélte a nádor özvegyét, Széchy Máriát, hogy az összeesküvők leveleit, amelyek a férje hagyatékában voltak, szolgáltassa ki a bécsi udvarnak, amit az 1669 márciusában meg is tett.”

A *sub rosa*-legenda magyar színhelyhez: a sárospataki Rákóczi-várhoz is kötődik. Évekkel ezelőtt az idegenvezető szívesen mutatta meg a vár egyik szobájának mennyezetén a „rózsát”, amely alatt az árulás gondolata megfogant. Az árulás Frangepán Katalinhoz kötődő legendája tehát Magyarországon is ismertté vált, ám vélhetően nem Wesselényi naplója nyomán, hiszen – emlékeztet Ćurković-Major Franciska – „Wesselényi naplójának a Frangepán-kastélyra vonatkozó [...] része csak a 20. század elején került nyilvánosságra, tehát nem lehetett a Frangepán Katalin árulásáról szóló hiedelem forrása a magyar útleírásokban”. A magyarországi *sub rosa*-változat megszületésének és elterjedésének valószínűsíthető magyarázatát ekképp fogalmazza meg: „Az első [útleírás], amely említi, Teleki Domokos *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt* 1796-ban megjelent műve volt. Talán ebben olvasták, vagy Wesselényihez hasonlóan a helyi »idegenvezetőktől« hallottak róla a későbbi utazók, akik ha felkeresték Portorét, megemlítik ezt az adatot.”

Wesselényi naplója nem csak a történelmi vonatkozások, allúziók, kastélyok, leírását kínálja olvasójának. Az utazás „élményét” rendre papírra veti, miként a „tonhal-halászat” módját, de „megfigyeli: az időjárás változását, az utak minőségét, a közeli és távolabbi tájat, a növény- és állatvilágot, nem utolsósorban pedig az embereket is”. Leírásai időnként igénytelenek, máskor viszont már-már a szakszerűség képzetét keltik. Veglia szigetén időzve például a fák sokaságát csodálja, s a tölgyről rajzol – összehasonlító módon – szakszerű képet az erdőművelésben is járatos gazdaként: „A tölgynek itt (valamint a többi szigeteken is) több nemei vannak; az egyiknek hosszúkás levelei nagyon recések, mintha

mind egybe lennének szaggatva, ezt cervatónak hívják, a másfélét ruverának s quercornak; mindegyiknek sokkal simább a haja, mint a mi tölgyünknek; amit quercornak hívnak, annak valamivel darabosabb, de mégis korántsem olyan, mint a mi cserfánknek. Mind nagyon hamar nőnek, s nyolcéves fa van négyhüvelyknyi diaméterű is. A kőrisnek is különböző nemei vannak. Itt, s Fiume körül mindenütt egy szép féle, nagyon növény fa van, levele világosocska zöld, sima, hosszúka, kevés recéje, fája sima, kerek golyóbis nagyságú fekete babokat terem. *Lodognónak* hívják. Más nyelvén, miként hívják, nem tudhattam meg. Horvátul kopriva. [Horvát neve crni koprivi, latin *celtis australis*, magyar neve keleti ostorfa, közismert nevén európai csalánfa.] Több más, előttem ismeretlen fákra is tanáltam, de sehol oly kevés faismerő embert nem láttam, mint ezen környékben, s így kérdésim sikertelenek maradtak.”

Wesselényi útitársának, Császár Ferencnek az *útleírása* szépírói vénával megáldott írástudó munkája. Aligha véletlen, hogy Wesselényi őt választotta utazó társának, úti kalauznak. Császár alkotóereje teljében került a fiumei gimnázium katedrájára. Műveltsége, szépírói-költői, műfordítói ambíciói, nyelvtudása a korabeli magyar szellemi élet képviselőinek körében közismert – egyebek között Toldy Ferenc barátságát is magáénak tudhatta. Az ő javaslata nyomán lett az MTA tagja. Fiumei állásának elfoglalása előtt már irodalmi sikerei vannak, *Kemendvár* című epikus költeménye Fiuméba költözése előtt napvilágot látott, katedrája elfoglalása után pedig szonettjeit adja közre. A próza sem idegen tőle – néhány elbeszélése tárgyát quarnerói közegből választotta. A fiumei gimnázium tanáraként magyar költői antológiát, magyar nyelvű mitológiai lexikont állított össze horvát ajkú tanítványai számára. Tanári pályája elején volt tanítványa a horvát romantika és a politikai élet későbbi nagysága Ivan Mažuranić, aki költői pályáját magyar nyelvű, klasszikus metrumokban írt verseivel kezdte. Császár *Utazás a quarnerói szigeteken* című munkája a *Tudománytárban* jelent meg 1839-ben. A quarnerói utazás élményei nyomán keletkezett, Császár szépírói erényeit is tükröző írás voltaképpen Wesselényi-naplójának párhuzama, útitársakként, mindketten ugyanazon időben ugyanazon útvonal tapasztalatait, élményeit vetik papírra. Az persze csak természetes, hogy a fiumei tanár számára viszontagságosabb élmény a számaron való „lovaglás”, mint a lovak szerelmeseként ismert Wesselényinek. E fizikai megpróbáltatás persze Császárt korántsem gátolja az elmélyedő szemlélődésben. Az egyes meglátogatott szigetek, városok, kikötők, öblök kínálta látványsorozat különböző benyomásokat fakasztanak benne, amelyek rendre megjelennek az útleírás lapjain: építészeti csodák éppúgy, mint a szegényes viskók, a mozgalmas kikötők és az elhanyagolt, elhagyatott kisebb települések sivársága s persze a történelmi asszociációk is. Omišalj (Castelmuschio) leírásakor a vonzó táj szépségének rajzát a térség „másik oldala”: a piszok, a lustaság, a szegényes megélhetés (szőlőművelés, selyemhernyó-tenyésztés) szemléltetése váltja fel. Miként Buccariban Wesselényiét, itt is hamis történelmi hagyomány rontja az útleíró Császár impresszióit. Itt is él egy helyi legenda. Helybéli útitársa szerint IV. Béla a tatárok elől

menekülve Veglia szigetén talált menedéket. Ćurković-Major Franciska persze figyelmeztet: Császár felkészült historikus, jeles horvát történészekre (Ivan Lučićra, Vincenzo Maria Coronellire és Spalatói Tamásra) hivatkozva cáfolja a téves hiedelmet. Az viszont elkészeríti, hogy a „Doshel je magyarszky kralj...” kezdetű népdal (Eljött a magyar király...) szövegét nem sikerült megtalálnia, mint ahogy az állítólag Košljun (Cassione) szigetén őrzött magyar könyvet sem.

Az útleírás Duda definiálta műformája témagazdagságot kíván. Császár – állapítja meg Ćurković-Major Franciska – rendre gondoskodik műve téma-világának bővítéséről. Osor (Ossero) néptelen utcáival, sivárságával szemben Mali Lošinj (Lussin piccolo) a témák garmadával lepi meg az utazót: életerő, gazdagság, hajótulajdonosok, tengerészek, sudár növésű szép nők sokasága kínál leírandó témát. Ez a szemlélődés jó alkalom arra is, hogy Császár megmutassa tájékozottságát a kereskedelem fejlettségét illetően is: „S pedig mind a két várost ugyanazon tenger öntözi, egy atyáskodó kormány védi, azon terheket viseli, azon kedvezésekben részesül; csakhogy a Trieszt s Velencéből Zarába vitorlázó hajóknak Lussin inkább útjokban van, mint Ossero. Varázshatalma a kereskedés működés folyamán! De mint csodálkozhatnánk e két helyecskén, ha meg-gondoljuk, hogy a nagy, híres Velencét Adria egykori hatalmas királynéját Mercur elhagyá, s a még csak félszázad előtt is jóformán sötét Tergestébe telepedett? S azóta itt forr az élet, magas házak s utcák emelkednek, míg ott komoly arccal hajtja a hajós gondoláját a sírcsendű, lakatlan tündérpaloták közötti csatornákon. Az 1830-ban ismét visszaadott szabadkikötői kiváltság nem volt, s mint nyolcévű tapasztalat mutatja, nem leend sok évekig a szárnyas istent, s vele az életet, a lagunákba visszaédesgetni. Nagy, rohanó folyam a kereskedelem. Mint azt, hatalmas természeti megrázkódtatások képesek csak medréből kimozdítani s árjainak új ösvényt szabni; s ebből ismét újabb, szinte hatalmas megrendítések vihetik csak vissza elhagyott ágyába; úgy hatalmas politikai s pénzbeli viszontagságok űzik el örökre megállapítottnak tetszett heléből, s csak rendkívüli hasonló változások hozhatják ismét vissza egykori fészkebe.”

A dualizmus korának horvát–magyar kapcsolatai – az 1868-as Horvát–Magyar Kiegyezés ellenére – nem voltak felhőtlenek. Mégis: az élet némely területén, nyíltan vagy bűvópatakszerűen, tovább éltek. Sőt! Volt a mindennapi életnek olyan szegmense is, amely a politikai viták, küzdelmek ellenére is prosperálni látszott. Miként már szólunk róla: például a turizmus területén, amely természetesen az Adria északi területén vett erős lendületet. A magyar arisztokrácia, a politikai és az irodalmi élet számos képviselője töltötte szabadságát Fiumében, Abbáziában, Novi Vinodolskiban vagy a Quarnero szigeteinek valamelyikén. Az 1868 és 1938 közötti hét évtized magyar íróinak, költőinek olyan jeles alakjai jártak – többször is – az Adrián, mint Jókai Mór, Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Déry Tibor, Márai Sándor, hogy csak néhány nevet említsünk. Emlékeik, élményeik lenyomata műveikben rendre kimutatható. A magyar írók–költők gazdag katalógusából választott Ćurković-Major Franciska néhány karakteres szerzőt, olyan művek alkotóit, akik az Adria

„szívilágával” motivált művek jó néhányát hagyták az utókorra. Kötete öt dolgozata sorolható ide, amelyek egy része (négy írás) konkrét szerzők munkásságának (munkájának) interpretációja, egy írás pedig (*Magyar írók a Kelet-Adrián*) néhány 19., illetve 20. századi magyar szépíró, költő horvát vonatkozású írásait méltatja. Ez utóbbi az említett négy dolgozat élére kívánkozna – lévén, hogy a recepció folyamatot történeti kontextusban vázolja fel. A tanulmány szereplői valamennyien az „utazás” révén szembesültek Croatia irodalmának múltbeli és kortárs jeleseiivel, illetve életművükkel. Élményeik viszont professzionális munkájuk révén irodalomtörténeti értékévé nemesedtek. Az Adriára látogató írók sorának élén Jókai Mór áll, akik pedig a sort folytatják: Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, talán Ady, Mikszáth, Kosztolányi, Fejtő Ferenc, Déry Tibor, Kaffka Margit és mások. Az általuk birtokolt, vonatkozó élet- és élményanyag spektruma – a tanulmány szerint – nem túl tág, de nem is beszűkült. Az Adrián és partvidéken számos alkalommal időző Jókai két regényében (*Egy játékos, aki nyer; A három márványfej*) megannyi innen származó „forrás” adatait, motívumait, személyes élményét építi be opusaiba, míg mások a horvát irodalmi élet színpérről festenek (pl. Kaffka Margit a *Nyugatban*) – baráti beszélgetések közben szerzett információk alapján – adataiban megbízható tablót. Megint mások a tenger látványának első élményét közvetítik lírai töltetű leírásokban Kosztolányitól Szabó Lőrincig. Vannak szerzők, akik teljesen közömbösek az őket körülvevő hétköznapi horvát valóság iránt, ám akad szociális érzékenységgel alkotó író is. Pekár Gyula *Marco hazajött* című elbeszélésében „a küzdő embert” mutatja be, s láttatja a horvátokat is sújtó kivándorlás problémáját is.

A tanulmány szerzőjének figyelme nem kerüli el a harmincas évek közepén Zágrábba látogató Fejtő Ferenc reflexiókban gazdag útirajza sem, aki némi honi kompetencia birtokában szól a harmincas évek Horvátországról s a kortárs horvát irodalomról. Édesanyja Zágrábban született s Fejtő, gyermekkorában, gyakran tartózkodott nagyszüleinél, később nagynénjét látogatta meg a horvát metropolisban. 1934-es zágrábi látogatásának élményeit *Érzelmes utazás* című könyvében tette közzé, köztük Miroslav Krležával való találkozásának történetét. A kor számottevő irodalmi periodikáinak (*Hrvatska revija, Novosti*) szerkesztőivel folytat eszmecsere, itt tudja meg: a zágrábi irodalmi elit vélelme szerint is a legnagyobb élő horvát regény-, dráma- és esszéíró, s a legnagyobb élő horvát költőt is Miroslav Krležának hívják. Fejtő kíváncsisága kényszer lesz: meg kell látogatnia Krležát. A találkozás *Érzelmes utazás*-beli leírását recenzeált tanulmánykötetünk szerzője ekképp foglalja össze: „Krleža csak a magyar irodalomról, legfőképpen pedig Ady Endréről volt hajlandó beszélgetni fiatal látogatójával. Fejtő elismeréssel szól Krleža magyar nyelvtudásáról, aki látogatója kérésére felvázolta neki az *Ady Endre a magyar lírikus* című esszéjében kifejtett főbb gondolatokat, néhány Ady-verset pedig felolvasott saját, horvát nyelvű fordításában. A hallottak alapján Fejtő leszögezi: Krleža kiválóan érti Ady költészetét.” További érdeme egy rövid betekintés Krleža-novellisztikájába, majd az író elmagányosodásának körülményeit ismerteti, hogy aztán a Krleža-

vitairatok egyik legizgalmasabb darabjával: a *Leszámolásom velük* című pamflettel foglalkozzék. (Krleža ebben mondja el Petőfi iránti vonzalmának történetét, s vallja meg: fiatal hadapródként az *Apostol* című Petőfi-költemény „csaknem teljesen kész fordításával” lépett be a Ludovika kapuján, s hogy *A kuttyák és farkasok dala* című Petőfi-vers hatására lett költő.)

Ćurković-Major Franciska kötetének további dolgozatai közül mindenekelőtt *A kelet-adriai táj Szabó Lőrinc költészetében* című tanulmány vonja magára figyelmünket. A dolgozat eredeti változatát – már említettük – a szerző doktori értekezésékként védte meg a Miskolci Egyetemen. Szabó vonzalma az Adria, egyáltalán a tenger csodáihoz, költészete ismerői számára evidencia. Számos vers, így a *Tücsökzene* strófái is kínálják a vonatkozó példákat. A tenger látványának a gyermekkorban gyökerező fiktív tengerélménye indítja el e vonzalom folyamatát. Megannyi vágyakozás, álmodozás után 1924-ben lett valósággá a költő számára a tenger látványa, hogy aztán majd a harmincas évtizedben „hajózzon” az Adrián – eljutva a keleti parton le Raguzáig. Az utazások élményét feleségéhez és barátnőjéhez, Korzáti Erzsébethez írott levelei s a *Tücsökzene* versei őrzik. Szabó Lőrinc számára „a tenger partjára érkezés olyan esemény [...], mintha az egész világ kapuja megnyílt volna [...], melyen átlépve megkezdődik az Életnek nevezett nagy kaland”. *Trieszt előtt* című verséhez írott jegyzetében írja le a „Létező Csoda” beteljesülése előtti pillanatot: „mindig éjszakai vonattal indultam és hajnaltájban érkeztem. Amikor már az egész kocsi népe a folyosóra gyűlt, várva a tenger nagy pillanatát.” A tudat mélyéről évtizednyi idő elmúltával felsejlik *veduta* kapcsán Ćurković okkal idézi Aleksandar Flaker megállapítását, aki „úgy véli, hogy ha a vonatot a térbeni haladás eszközének tekintjük, amelyet elnyel a távolság, akkor a villamos mint cirkuláris pályán haladó közlekedési eszköz az urbánus circulus vitiosus-ból a kozmikus, az isteni, az örök térbe való kijáratot jelentheti a költő számára”. A *Trieszt előtt* című vers, amely az első tengerélményt követő kilenc esztendő elmúltával keletkezett, s amely mégis „az élmény frissességéről tanúskodik, hogy az első két versszakban a Budapesten villamosozó ember a Dunában visszatükröződő ég kéksége alapján fölidézi a vonaton utazó ember tenger látványát váró türelmetlenségét”. Egyébként a kelet-adriai utazások élményköréből származó Szabó Lőrinc-versek sajátja – mondja a dolgozat szerzője –, hogy „kevés a táj szépségét kiemelő költemény”. A költő egyazon időből való levelei és cikkei viszont bővelkednek tájleírásokban. Szépségük, költői ihletettségük okán nem érdektelen elemző átvilágításuk. Vizsgálatukat azonban – mondja szerzőnk – nem az irodalmi „tájleírás” aspektusából célszerű végezni, erre alkalmasabb a művészettörténet fogalma: a *veduta*. A fogalom az irodalomtudománytól sem idegen, a horvát irodalomtudós, Aleksandar Flaker *Književne vedute* (Irodalmi veduták. Zagreb, 1999) címmel terjedelmes monográfiában definiálta. Értelmezésénél e Szabó Lőrinc-dolgozat szerzője Loda Bocarić horvát műtörténész definícióját veszi alapul, majd – elemzéseiben – Flaker megállapításaira hagyatkozik. Bocarić szerint a *veduta* „látkép egy városra, annak egy részére, egy utcára, térre, emlékműre vagy építészeti elemek

által uralt tájra nyíló kilátás” (*Enciklopedija likovnih umjetnosti*, IV. Zagreb, 1966, Jugoslavenski leksikografski zavod, 500). Az irodalomra vonatkoztatva mindez Flaker definíciója szerint: „a prózai, tehát elbeszélői szövegek, sőt még a költők által alkotott egységek (fragmentumok vagy egész költemények) azon részeit is vedutának nevezzük, amelyek elkülöníthetők ezekből a struktúrákból annak alapján, hogy a városi valóság vagy az urbanisztikai beavatkozással megváltoztatott természet, sőt akár a kultivált, mesterséges természet (parkok) ábrázolásában a képzőművészetre való irányultság jellemzi őket” (Aleksandar Flaker: *Književne vedute*. Zagreb, 1999, Matica hrvatska, 26–27).

A Szabó Lőrinc-tanulmány szerzője egyébként már a költő két, Fiumében készült publicisztikai írásában felismerni véli a veduta ismerveit: az egyik bizonyosan *Az Est* című lap számára készült, a másik vélhetően úgyszintén. Az 1925-ben írott publicisztika ezzel a hosszás, az olvasói érdeklődést provokáló címmel jelent meg: *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét*. A tanulmány szerzője a cikkből vett rövid idézettel és azt analizáló szövegével meggyőz bennünket az írás műfaji, azaz veduta mivoltáról: „Vannak ugyan fájdalmasan nagy, üres foltok a medencében, s nem kábit el napközben a munka zsvajja, azonban mégis serényen füttyentget a parti gőzös kis lokomotívja, deszkarakományok sárgállnak a napban. »Carducci« rakodik [nyilván olasz teherhajó viseli a nevet – L. I.], mindenféle lomha tehergőzösök füstölögnek. Abbázia-Laurana felé naponta 12 hajópár bonyolítja le a forgalmat, a parttal szemközti idomtalan olasz hadihajó fekszi meg a vizet, itt is, ott is lepedőbaldachinos csónakok és motor[so]k indulnak, ha nem is pereg úgy az egész, mint békében vagy moziban, egyáltalán nem halálos a kép.” A „rövid prózai-elbeszélői egység”, „képzőművészeti irányultság” – állapítja meg a szerző –, „ügyesen megkomponált képesség”, a kikötő világának jelzesszerű motívumai: a „sárgálló deszkarakomány”, „a parti gőzös”, „lepedőbaldachinos csónakok” – íme a kikötőt ábrázoló *veduta* „művészi kifejező eszközei”.

Újabb veduta-példaként idézi a tanulmány szerzője a második, *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című írás részletét. A „mozgás” fogalmának, azaz az autó „mozgásának” s a világítótorony lámpája forgásának a „városképbe” emelésével a kép ún. „kinetikus” veduta lesz: „A kocsi átvág a Piazza Dante s a móló esti sokadalmán. Balra a tenger fölött fáradhatatlanul forgatja egyetlen piros szemét a jelzőtorony; jobbra a Caffé Central. Zene, Csárdáskirálynő... Az autó egyenesbe fordul a vasút felé, s a nagyszerű platánsor alatt, Via Mussolini, zökken a gép. Itt fut át a pesti gyors.” Az idézett textus egy fiktív filmhíradó részletévének képzettársításaként is felfogható. A veduta további sajátosságára figyel fel az elemző, amikor megállapítja: „Szabó Lőrinc mindkét fiumei vedutája a sétáló szemével láttatja az emberektől nyüzsgő városi térséget”, s bár az irodalmi vedutákban nem szokásosak, „az ilyen, a térbeliség érzékeltetésére elhelyezett staffázs-szerű elemek, a fiumei kikötő irodalmi látképéről hiányoljuk az emberek említését”. Ez a két, a publicisztika eszköztárát és a veduta műfaji jegyeit integráló írás még nem tartalmazza a költő „gyermekkora vágyainak

városát” reprezentáló Fiumét. Nem úgy a *Tücsökműzene*. Benne (a *Fiume* című és az *Utolsó csoda* című versékben) a „nem teljesített ígéret” emléke kísért, amely gyermekkorra ismétlődő (miskolci és balassagyarmati) ígéreteivel kapcsolatos csalódása volt. (Apja két ízben ígerte a fiumei utazást, de az mindkétszer ígéret maradt.). A prousti színezetű *Utolsó csoda*, az „időrétegek harmóniájának” verse, amelyben a gyermek – felnőttként – megbocsátja a városnak az elérhetetlenséget.

E vers rövid méltatását követően ismét a vedutákra irányul a tanulmány szerzőjének figyelme. Ezúttal „a költő már említett, 1934-ben Abbáziából feleségének és kedvesének, Korzáti Erzsébetnek küldött leveleit” interpretálja a veduta újabb példáiként. E példákat (levélszövegeket) szemlélve s a leírásokat olvasva a szerző megállapítja: e veduták szerzője-szereplője nem a szemlélődő, sétáló, hanem a „magányos, a tömegeből kiváló megfigyelő. További sajátja e levelekbeli vedutáknak a színtelenség, a monotónia, amit a költő kifizia: Lóci jelenlétével magyaráz, akiről az apának gondoskodnia kell, s akinek végül is meg kell mutatnia az általa már korábban látott színterek nevezetességeit. Van azonban e „szürke”, színtelen veduták között két művészi alkotásnak tekinthető levél. Korzáti Erzsébetnek íródott mindkettő, Abbáziában kelt az első, a raguzai nyaralás fináléját jelentő korcsulai kirándulás napjaiban a másik. Szerkezetiségük, festői effektusaik, költői ihletettséjük, a fények játékának megjelenítése Szabó Lőrinc legjobb vedutái közé emeli őket. Példaként előbb az első textusát idézzük: „De hadd beszéljek [...] a tengerről: úgyszólván csak azt látom az erkély kerekében; jobbra és balra és előre. Az egész Quarnero sötétkék, körül a hegyek és szigetek világoskékben ködlenek, fölöttük még világosabb, majdnem fehér az ég. A víz folyton borzong, összevissza reszket, s ez a reszketés a nap felé olyan, mint egy földre költözött csillagos ég. Fehér vitorlák, zúgó motorcsónakok. Balra, Fiume felé, egy nagy csatahajó pihen a vízen, vendégségben van itt. Egész messze egy fekete gőzös füstölög [...]. Csak annyit látni belőle, mint hogyha egy rövid kis vízszintes fekete vonal közepébe ferdén hátra dőlve beállítasz egy még kisebb vonalat, így ni: _____. Az ott a látóhatár, a hajó füstje hosszan elnyúlik. Jó volna ellátogatni veled ezekre a szigetekre [...], amelyek itt terpeszkednek, mint kék hegyek, a kék tengerben.” Čurković-Major Franciska könnyed eleganciával megírt veduta-elemzését alább idézzük. A feleséghez írott levél kontextusába helyezve a költő életének intim, művészetének rejtettebb szférájába lesz olvasói kalauz. A recenzens az olvasmányélmény mellett természetesen irodalomtudományunk szempontjából is fontos textusként idézi az alábbi szövegrészt: „Ezt a lenyűgöző képet, amelybe még rajzos elemet is illeszt, az impresszionizmus iskolapéldájának mondhatnánk. A leírást a kék szín árnyalatai uralják, a megjelenítés módja hasonló a festőéhez. Még a tenger borzongása is az impresszionista festő ábrázolásmódját idézi fel bennünk. Különösen kifejezésre jut ez a víz mozgásának ábrázolásakor, amikor a hullámok reszketéséről beszélve mintha a festő ecsetvonásait láttatná az elbeszélő. A tengervíz remegése, a gőzös megjelenése, a terjengő füst mozgalmassá teszi a képet, magának a füstnek az említése által jelen van az olfaktív érzékelés, és a képet akusztikai elem is

gazdagítja: a motorcsónakok zúgása. A kék tengerben terpeszkedő kék hegyek egyrészt a horizont felé szélesítik a képet, másrészt terpeszkedésükkel az előbbi dinamikus részlet után ismét nyugalmat árasztanak, a kék szó ismétlésével pedig a levél írója a tenger domináns nyugtató szerepét hangsúlyozza. Feleségének írt levelében is leírja a helyet, ahonnan a látványt élvezi: „a nagy nyitott erkélyen írok most is, ahonnan – a IV. emeletről – óriás félkörben az egész Quarnerót állandóan láthatom. A kilátásnak, ha mint most ülök, 1/20 része villatető és zöld fa, a többi 19/20 rész ragyogó kék ég és tenger és nap.”

Az élénk táruló elbűvölő látvány ebben az irodalmi vedutában is panoráma, a tengert ugyanarról a helyről látjuk, mint az előzőben. A kép nagy részét most is a tenger és az égbolt kéksége tölti ki, de a fák zöldje és a tetők piros színe – még ha a piros színt nem is mondja ki a költő – élénkké és vidámmá teszi a képet. A fő különbség azonban éppen a címzettekhez való személyes viszony különbözősége. A kedvesnek küldött impresszionista-vágyódó leírás az elképzelt szerelmi együttlétben oldódik fel, a feleség egy hangsúlyosan tárgyilagos, az új tárgyiasságot megelőlegező leírást olvashatott.”

Az idézettekén túl a veduta egy további formai jegyének megjelenéséről szól az elemzés, amelynek értelmében a Korzáti Erzsébetnek íródott levél ún. *ablak vedutának* minősül.

Idézendő második példánk a raguzai nyaralás fináléjának tekinthető, a korcsulai kirándulás napjaiban íródott levél, az újabb veduta, amely szintén Korzáti Erzsébethez íródott, s „műfaji” nívója a filmszerű látvány. A kikötőből a városba megy, a városka keskeny utcáit látatja, aztán kívülről, vélhetően az Óváros falai előtt elterülő parkból (ez a veduta definíciója szerint a kultivált, mesterséges természet egy részlete) szemléli a mozaikszerű képként ható várost: „Délután néztem a kikötő hajókat, a szűk, csupakó utcákat, ezt a régi-régi, várfalas, őrtornyos, parányi várost, idegennek éreztem magam a pálmák és fügefák alatt... Pedig milyen szép ez a kis Korčula esti megvilágításban. A parton lakom, előttünk keresztben a kikötőpart, jobbra-balra hegyek s egy parti félsziget nyúlványa öleli az éjszakai tengert, a hold már megtelt, az ég csillagos, a szél elállt, a nappali piszok és szegénység nem látszik, csak a fény a nagy fehér köveken, a terméskőházakon, a városfalakon, s a pálmák árnyéka [...], olyan az egész, mint egy tündéri fénykép vagy mozi. Igazán olyan, még az is igazi benne, hogy csak nézem, s kívül vagyok rajta, végleg kívül.” A szöveget újra és újra olvasva egy modern, az avantgárd irányzatait elegyítő festmény képzeletét körvonalazódik előttünk, máskor egy film rapszodikus kockái, hol egyik, hol másik városrészre irányuló kamera képei.

Čurković-Major Franciska a prózai veduták sorát elemezve nem feledkezik meg a versbeliekről sem, noha a kelet-adriai utazások „verseiben elenyésző a vedutaszerű képek mennyisége”. Ha van tájélményt érintő veduta egy-egy költeményben – miként prózai vedutáiban is –, elenyésző az adriai városok építészeti csodáinak megfestése. Vérteli példaként a *Dalmácia* című költemény alábbi strófáját idézi: „Rab és Budva között // ringatott a dalmát nyár.

Szigetek // keltek, süllyedtek, pálmás part felett // mord szirt, bástyák, fallikus agavék // tündököltek, barbár kampanilék, // kincses Trogir, s Raguzai tornyai, // ezeréves dómkapuk szörnyei." Vannak persze versek, amelyekben felismerheti az olvasó a kelet-adriai tájakat, „ám csak ritkán találunk bennük építészeti elemeket, amelyekben a horvát tenger mellék építményeinek körvonalaira ismerhetnénk". A költőt az építészeti csodák helyett „a tenger kékségének árnyalatai, hullámzása”, „a narancsos ág”, „a raguzai leánderrel bódító illata” bűvölik el...

Van e tanulmánykötetben két, eszmeiség tekintetében bizonyára ma még sokak ellenérzését kiváltó, sőt polémiára is serkentő dolgozat. Vitéz Somogyváry Gyula első világháborús témájú trilógiája második kötetének: a *Ne sárgulj fűzfa* című, Karlovacon (Károlyvárosban) játszódó regényének horvát aspektusú interpretációja az egyik, Károlyi Mihályné, Andrássy Katinka emlékiratnak dalmáciai vonatkozású részleteiről ad képet a másik. Somogyváry a Horthy-korszak ünnepeit költője, regény- és drámaírója, kultúrpolitikus, Károlyiné a hazaáruló, a Monarchia összeomlása után Magyarországot a proletárdiktatúra kezére játszó, kriptokommunista arisztokrata: Károlyi Mihály hitvese és politikustársa.

Somogyváry trilógiája (*Virágzik a mandula, Ne sárgulj fűzfa, És Mihály harcolt*) a két világháború között bestseller, az első világháborút végigharcolt, hadifogságot, járványokat túlélt férfiak és rokonságuk háborús „bibliája”. Olvasták az úri középosztály intellektueljei éppúgy, mint az iparos családok szerény hajlékainak lakói, de a nádfedeles, vert falú falusi házak öregedő, Galícia vagy a Doberdó poklát megjárt parasztjai is – nem kevesen. Elemista voltam, amikor apám nekem is kezembe adta. Ő négyéves galíciai harctéri élményeit, háromszoros hadifogsága és sebesülései emlékeit elevenítette fel a trilógiát olvasva, s a falu, a szomszédság hasonló korú férfitagjaival rendre véleményt is cseréltek az olvasottakról. Néhai osztályfőnökömnek (ő is végigküzdötte a Nagy Háborút) jó véleménye volt a Somogyváry jelenségről, ám azt is tudta: nem Remarque és Barbusse formátumú szerzőről van szó.

Tanulmánykötetünk szerzője sajátos szempontból: a korabeli horvát-magyar viszony problémái felől szemléli a regényt. Dolgozata kötetbe iktatását a mű tárgyán és műfaján túl, az *utazás* benne megjelenő motívumának sajátos „variánsa” is indokolja. Azaz annak egy sajátos, nem mindennapi formája: a katonai szolgálat, kiváltképp háború idején. A tanulmány szerzője tudja: „a hadjáratok az utazások legkedvezőtlenebb formái voltak, általában rengeteg szenvedést okoztak, esetenként mégis hozzájárultak az illető ország és lakosainak megismeréséhez. Az ilyen ismeretségek következményeként mégis barátságok, esetleg szerelmek is születhetnek.” Nos, Somogyváry Gyula „1939-ben megjelent önéletrajzi jellegű regényében is hasonló módon fonódnak egybe a háborús események a politikával és a szerelemmel”.

A *Ne sárgulj fűzfa* – miként a trilógia egésze is – háborús regény, ám nemcsak a háborús megpróbáltatások, szenvedések, tragédiák krónikája, a háborús,

a frontbeli lét „gyakran derűs élményei: a férfiasság, bátorság és bajtársiasság nagy élménye is” motiválja. A keleti frontról előbb Károlyvárosba, majd onnan az olasz frontra vezényelt regényhős és alakulata nemcsak a frontélmények, a hátország tragédiájának (a Monarchia felbomlása, a Történelmi Magyarország szétrablása) sejthető érzetével is küzdve, de a katona kötelességérzetével és tudatával megy az olasz harctérre. Találó és helytálló a tanulmány szerzőjének értékítélete: „Amikor a regény végén az est homályában a vonat eltűnik Somogyváry hősével, az tisztában van azzal, hogy vége a közös államnak [azaz a nyolcszáz éves horvát-magyar államközösségnek], hogy a háború elveszett, mégis elmegy az olasz frontra otthagya menyasszonyát a darabokra hulló régi világban. Együtt érez a háború áldozataival, bizonyos módon önmagát és szerelmét is áldozatnak tartja, ennek ellenére aláveti magát a katona fegyelemnek, feláldozva nemcsak szerelmét, hanem ha kell, az életét is. Ezzel, közvetve bár, ellenzi a háborút, de belenyugszik sorsába...”

A regény cselekményének színtere a horvátországi Karlovac (Károlyváros). Ide vezénylik a főhős (a szerző) alakulatát, a 29. honvéd gyalogezredet, amelyben a 3. zászlóalj segédtisztjeként szolgál. Az önéletrajzi fogantatású mű Karlovárosnak a magyar irodalomban egyedülálló leírását kínálja, s ez nemcsak a városképre vonatkozik, a város korabeli közéleti személyiségeire, a horvát lakosságra is. Ćurković-Major Franciska elsősorban a regénynek erre a szegmensére összpontosít. A kép, amit az olvasó a városról, illetve lakóiról kap, a népismeret és nemzetkarakterológia szempontjából is becses színfolt. A tanulmány állítása, mely szerint „Károlyváros, mint regényhelyszín, Somogyváry művében jelenik meg először a magyar irodalomban”, nemigen cáfolható. A városrészek, épületek stb. ábrázolását elemezve a tanulmány szerzője itt is vedutaként értelmezi a városkép részleteit, aminek első beszédes példája a „főtér” leírásának elemzése: „Ezt a főteret hatalmas, sárga, kincstári épületek szegték két oldalról, a kadétiskola, a katonai szertár, helyőrségi kórház és a kilencvenhatos közös gyalogezred laktanyája. A túlsó oldalon, a Samostanska-ulica és a tér szögében: a ferencesek komor zárdája a hozzáépült nemes vonalú templommal. Ugyanezen az oldalon még egy nagy épület terpedt. Annak a földszintjén volt az állomásparancsnokság. A tér északi szélén, szemben a laktanyával pedig a városháza. Ez újabban épült, nagyvárosias, kicsit hengegő épület volt. Ezt az egész belvárost, ötszög alakban vette körül a régi vársánc, amelynek széles, mély árkában frissen zöldellő veteményes kertcskék virultak, külső peremén pedig öreg platán- és gesztenyefasorok között futott körbe a hangulatos sétaút.” A városkép további színeit a további épületek adják: a tisztek szálláshelye: a Hotel Central földszintjén a kávéházzal, vele szemben a városi zeneiskola, a Korana folyócska partján a tisztai étkezdé, a „mosolygó ligetben” volt a „Drugović-féle fürdőszálló”, a szomszédjában pedig a városi fürdő és gőzfürdő szolgálta a lakosságot (és a katonatisztek) kényelmét. A város tiszta horvát karakterét az utcanevek is reprezentálják – az utcák neveit adó valamennyi személy a horvát kultúra, irodalom, történelem nagyságának számít. A főtér

természetesen Jellasics bán nevét viseli. A további utcanévadó személyek pedig: Stjepan Radić a királyi Jugoszláviában majd mártírhálalt szenvedő paraszt párti vezér, Haulik zágrábi püspök, Rakovac, Zrínyi Péter és Juraj Drašković. A közös, magyar-horvát állam jellemző objektuma a vasútállomás, amelyről a „magyarországi vasútállomások jellegzetes kellékei, az állomás tornácán függő virágkosarak... sem maradhatnak el.” (Karel Čapek írta egyszer: a Monarchia vasútállomásai mind egy terv alapján készültek: okkersárgára festett falak, zöld ablakkeret, fából készült, zöld színű spaletták, virágokkal teli kis kosarak a peronon Prágától Brassóig.)

Károlyváros horvát lakói nem túlságosan rokonszenveznek a bevonuló magyar katonákkal, sőt jobbra ellenségnek tekintik őket. Viselkedésük tartózkodó, passzív, viszonyulásuk máskor kifejezetten gyűlöletet tükröz: „a társország népe, a horvát, ökölbe szorítja a kezét, ha magyar szót hall”. Somogyváry vélelme nem írói túlzás. A kor legjelesebb horvát költője: A. G. Matoš publicisztikai írásai, vedutái egész sorában dühöng a vasúton, a postán, egyes közös állambeli hivatalokban a kötelező magyar nyelvhasználat miatt. Az egyetemi hallgatóság nem egyszer bojkottálja a magyar tanszék professzorának előadásait! A regény világán belüli kedélyeket tovább borzolja, hogy a zágrábi hadosztály parancsnokság a karlovaci zászlóalj vezetését figyelmezteti számos, a lakosság részéről megnyilvánuló, a zászlóaljat irritálni kívánó, várható jelenségekre. Čurković-Major Franciska a parancs nyomán várható incidenseket eképp summázza: „a zágrábi hadosztály parancsnokság bizalmas jelzésű levélben felhívja a zászlóalj figyelmét a lakosság ellenséges hangulatára, aminek az elhúzódó háború az oka. Továbbá arra is, hogy Horvátországban és a boszniai szerbek között illegális szervezkedés folyik, amelynek célja, hogy a délszlávok más államszerkezetben keressék boldogulásukat, nem pedig a Monarchiában. A parancsnokság bizalmas levele figyelmeztet a mind nagyobb számú katonaszökevényre, továbbá kilátásba helyezi az elkövetkező rekvirálásokat is. Ezen jelenségek szankcionálásában a magyar zászlóaljnak jelentős szerepet kell játszania. A magyar katonák ilyen jellegű feladatainak felsorolása az elbeszélő elégedetlenségét váltja ki, mert azok egyértelműen utalnak a mögöttük rejlő politikai okokra, ahogyan az a főszereplő észrevételéből ki is derül: »Csak azt nem értem, miért kell ezt velünk elvégeztetnie a kormánynak? Hiszen ha amúgy sem szeretnek bennünket, magyarokat a horvátok, akkor ezek a dolgok meg éppen gyűlöletté hevítik ezt az ellenszenvet.«”

A horvát-magyar „nemzetiségi” viszályhoz, amelyre a regényben többszörszörösen történik utalás, Somogyváry, regényíróként, megengedően viszonyul – egyebek között a horvátok elszakadási törekvéseihez is. Töprengései konklúziójaképpen arra a meggyőződésre jut: a horvát-magyar nemzetiségi viszály nem is a „nemzeti ébredés” néven számon tartott mozgalom törekvéseiben gyökereszik, sokkal inkább Bécs rovására írandó. Szerbek és horvátok ellentétét pedig nem tudja értelmezni: ha rosszul érzik magukat a Monarchiában, akkor miért kíváncsoznak annyira egy másik államközösségbe? Mindezt az Osztrák-Magyar

Monarchia belpolitikai viszonyainak jellemzőjeként ábrázolja a regény, miként például a két további epizódot is, amelyek egyfelől rontják, másfelől javítják a városban állomásozó magyar katonaság és a város lakossága közötti viszonyt. Az egyik viszályt provokáló eset nyomán (egy illegálisan magyar katonaruhába öltözött horvát fiatalembert üldözés közben lőnek agyon) a lakosság és katonaság között támadt feszültség már-már összeütközéssé fajul. Ennek ellenpéldájaként a kölcsönös szimpátia kiváltója lesz, amikor magyar katonák hátrítják el az egyik város elleni olasz légitámadást.

A Nagy Háború évtizedének végére teljesen megromlott horvát-magyar viszony ellenére végül a regényíró Somogyváry személyében egy croatofil katonatisztet ismerünk meg: „A regény főhőse általánosságban beszél a horvátokról, [...] hisz a város lakói közül csak néhány emberrel került közvetlen kapcsolatba. Ezeket békeszeretőknek, kissé naivaknak, de becsületeseknek tartja, akiket megtévesztett a délszláv agitáló politika. Ők – bár nem szeretik a magyarokat, hűek akarnak maradni az uralkodóhoz, még csak nem is gondolnak arra, hogy elszakadjanak a Monarchiától. Amikor a főhős felfedi előttük a mozgalom igazi célját, nagyon meglepődnek, és szánják-bánják, hogy vakon hittek a mozgalom terjesztőinek. Az elbeszélő horvátok iránti jóindulata kétségkívül, a róluk alkotott képhez a fent említetteken kívül – mint maga is állítja – hozzájárultak gyermekkorának benyomásai is. A horvátok ezek szerint is: »hűségesek és becsületesek. Horvát asszony volt hát a dajkám, első éveimben. Az ő szívében láttam meg a fajtájukat. Jó nép ez, kapitány uram. Akiket szeret, azokhoz holtáig hű.«”

A regény egyik további cselekményszála: a főhős és a karlovaci zeneiskola igazgatója lányának, Jelen Borislavának a szerelmi története is a horvát-magyar viszonyról szól. A főhős beleszeret a helyi zeneiskola igazgatójának leányába, amit természetesen eljegyzés is követ, ez viszont felfokozza a helyi horvát lakosság magyarokkal szembeni ellenszenvet, sőt – emlékeztet a tanulmány szerzője – viszályt támaszt a köztisztviselőben álló Jelen család és a város lakossága között. Čurković-Major Franciska jól választott idézettel szemlélteti a viszony megváltozását: „másnap alkonyatkor, amikor először mentünk végig karonfogva a Setalistén, a bámuló, majd komorrá váló emberek elfelejtettek köszönni [...] Csak azt éreztem, hogy valami hideg levegő áramlik felénk a drávántúli kánikula kellős közepén. [...] Ma is bámulok azon a csodálatos faji ösztönösségen, amellyel Karlovac népe napok alatt megteremtette ezt a jeges bojkottot, fojtogató tengeri zárlatot a tegnap még oly kedves és becsült Jelenékel szemben. Mennyire szeretheti ez a nép fajtáját és földjét, ha így védelmezte a maga véréből való leányt az idegen legénytől! Milyen konok és kegyetlen büntetést szabott ki a szerelmes szívnek azért, mert magyar szív felé hajlott. Az a nép, amely pusztá fajszeretetből így tud gyűlölni, az rajongva szeretheti a maga nemzetét.”

A Jelen család közösségi helyzetének e friggely kapcsolatos megváltozása a horvát-magyar viszony valóságban is elképzelhető variánsa. Jelen Ivan a helyi

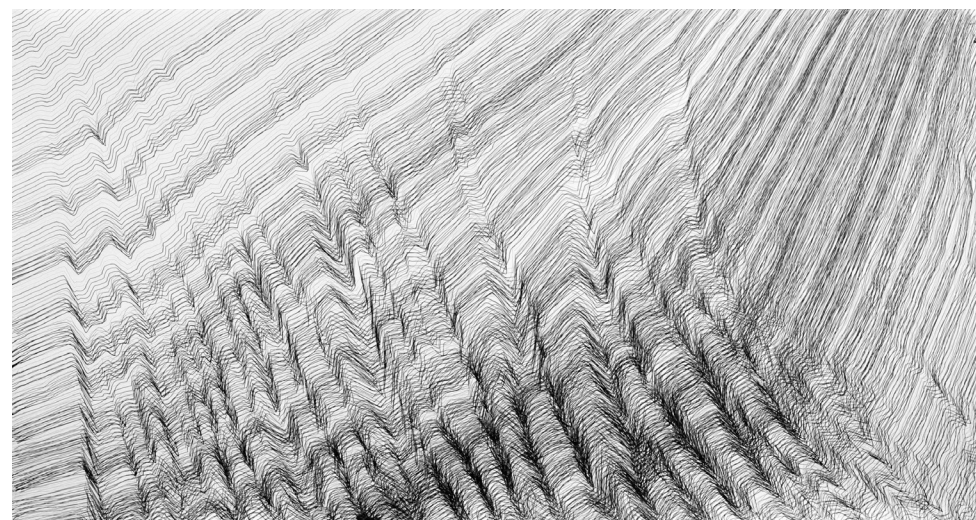
zeneiskola igazgatója, horvát identitású és érzelmű férfi, a horvát népdalok gyűjtője, a Monarchia lojális polgára, de „tagja annak az illegális szervezetnek is, amely a horvátokat egy jövőző délszláv államban szeretné látni. „A magyarokat nem szereti, az a véleménye róluk, hogy »egyenként és személy szerint veszedelmesen rokonszenvesek, de együtt és a politikájukban zsarnokok.«” Amikor megtudja, hogy lánya egy magyar katonatiszt imádója lett, apaként, nem kíván lánya boldogságának gáncsolója lenni, az eljegyzésbe is szinte ellenállás nélkül beleegyezik. Vagyis: a magyarságról alkotott képe visszajára fordul. Persze *magyarón* (*mađaron*), magyarbarát, magyarpárti sem lesz.

Lánya, Borislava más típus. Küllemét tekintve a fiatal, tizenhét esztendő lány minden természetes szépségével megáldott teremtés: „rugalmas, szép termete, telt, kerek mellecskéi, finom arca, nedvesfényű, piros szája: felnőtt dámát, tizennyolc-húszéves kisasszonyt mutatnak. Tarkóig vágott, tömör barna haja, széphajlású, csupasz, fehér nyaka s a kedves szava pedig tizennégy esztendőt sejtetnek. Akárhogy is van: bolondítóan szép, nyugtalanítóan különös gyerek!” Mentalitása a korabeli fiatalok ideáltípusáé, amit a tanulmány szerzője csokorba is szedett: e szerint Borislava egy vidám, játékos kedvű, jószívű lány, viselkedése olykor szabados, a társasági konvenciókat nem sokra tartja. A városiak rosszállásával mit sem törődve hivalkodóan jelenik meg az utcán magyar katonatiszt vőlegényével, ellenérzésükkel nyíltan dacol. És: apjával ellentétben szereti a magyarokat, „mert nagyanyja szabadkai magyar, a nagyapja viszont „katolikus szerb”. S arról se feledkezzünk meg: a regényhős magyar főhadnagy „szíve választottját [...] rövidre vágott haja, barna szeme és [sokak által szabadosnak tartott] viselkedése miatt hasonlítja Szendrey Júliához, aki, ha másképpen is, de szeretett a figyelem központjában állni...”

Summázatképpen megállapíthatjuk: Čurković-Major Franciska Somogyváry-tanulmánya a magyar író háborús trilógiája második, horvátországi tárgyú kötetének (*Ne sárgulj, fűzfá*) interpretálásával valójában egy horvát kisváros (Karlovac), azaz a hátszág háborús hétköznapjainak tükrében a korabeli magyar-horvát viszonyt kívánja bemutatni. A regény cselekményének nyomvonalát követve egy konvencionális szerelmi történet keretében állítja reflektorfénybe a horvátok magyarságképét és a nyolc évszázados horvát-magyar államközösségbeli horvát-magyar viszonyt. A tanulmány fejtegetéseiben tallózva megállapíthatjuk: a történetírás rajzolta horvát magyarságkép és a magyarok horvát imázsa egy kisebb közösség tükrében árnyaltabbnak tűnik a historiográfia általánosító nemzetképénél. Egyetérthetünk a szerző véleményével: „Érdekes kérdés, milyennek látják a horvátok a magyarokat? A regény elbeszélője több ízben is beszél arról, hogy a horvátok nem szeretik a magyarokat, de ezt az állítást nem igyekeznek bizonyítani. Erre még Jelen Ivan kijelentését sem használja fel, miszerint a magyarokat egyes személyként nagyon is rokonszenvesnek tartja, de a politikájukat zsarnokinak. Ebből kiviláglik, hogy a viszonyok a két nemzet között az emberi kapcsolatok szintjén jók, és teljes egészében ellentmondanak a magyarokról vallott általános véleménynek.”

A kötet utolsó tanulmányának közlését elhibázott döntésnek tekintjük. Andrássy Katinka emlékiratainak néhány horvátországi emlékeket felidéző passzusai korántsem magasodnak a kötetben bemutatott útirajzok, naplók, irodalmi alkotások műfaji-művészi szintjéig. A Károlyi-Andrássy házaspár baloldali, a kommunista ideológiával terhes politikai pályája, emigrációja során is, olyan pályát futott be, amely korántsem harmonizál pl. Kossuth és más, 19. századi Adria-utazóink gazdasági prosperálásunkat serkenteni kívánó elképzeléseivel, nemzetfelfogásával. A Történelmi Magyarország romba döntésében hatékonyan részes, az országot a proletárdiktatúrába navigáló Károlyi Masaryk és Beneš, Linder Béla és a pécsi szerb köztársaság belgrádi emigránsai, majd a második világháború idején Tito támogatását élvezve korántsem a diktatúráktól mentes polgári demokrácia érdekében utaztak és politizáltak. A Károlyi-brigád ideája szertefoszlásának az utókor csak örülhet. A Bácska, a Bánát, a Szerémség és a Baranyai Háromszög magyarsága így is eleget szenvedett a jugoszláv partizánbrigádok „aktivitásától”.

A fenti „szépséghibát” feledve, csak dicsérni tudjuk Zágráb Város Magyar Kisebbségi Tanácsának gesztusát, hogy Čurković-Major Franciska, a Zágrábi Hungarológiai Tanszék nyugalmazott docensének kötetét – a horvát kiadást követően – magyar nyelven is elérhetővé tette. A recenzens, egykori zágrábi kollégaként is, tisztelettel adózik a kötet szerzőjének.

Sági Gyula: Op. 271223, 2023 (80×140 cm, akril papíron)

Kései, keserű léptek – Fragmentumok az öregségről

Oravecz Imre: *Alkonynapló*

Magvető Könyvkiadó, 2024

„Oh lassan szállj és hosszan énekelj, / Haldokló hattyúm, szép emlékezet!” – idézi Petőfit az *Alkonynapló* mottójában Oravecz Imre, és ezzel már a befogadás kezdetén olyan kulcsszavakat ad az olvasónak, melyek a kötet fő irányvonalait is kijelölik. A hattyúdál, az elmúlás, az emlékezés és az ének (mint költészet) mind benne sűrűsödnek a kétsoros részletben, és ezek mindegyike fontos szerephez is jut a 81 éves szerző naplótöredékekből építkező új könyvében.

A 2015-ben napvilágot látott *Távozó fa* című verseskötet által megkezdett utat folytatja az idén megjelent *Alkonynapló*, mely azonban a korábbi könyvvel ellentétben nem versekben, hanem kisebb-nagyobb prózai fragmentumokban beszél az elmúlásról és a halál közelségéről. Oravecz az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb magyar lírikusa, aki *A Rög gyermekei* trilógiájával prózaíróként is bizonyította rendkívüli tehetségét. Most mintha a két műnem határán egyensúlyozna, 2018 és 2023 között keletkezett naplőbejegyzései (legalábbis egy részük) akár prózaversekként is olvashatók. Maga a cím naplőként határozza meg a kötet műfaját, és a hosszabb-rövidebb bejegyzések maguk is visszatérően reflektálnak a naplőszerűségre. Az egyik írás például Márait idézi („Üriember legföllebb naplót és leveleket írhat”), és a naplőíró erre reagálva jegyzi meg nem kevés öniróniával: „Ha így van, akkor végre megleltem a megfelelő műfajt. Már csak úriembernek kellene lennem” (142). A címben megjelenő összetett szó első fele sem szorul különösebb ma-

gyarázatra, az alkony olyan irodalmi toposz, melyet lehetetlen félreérteni. A címet ráadásul kiegészíti egy borító, mely kiválóan ragadja meg vizuálisan azt az egyszerre sötét és törekeny lelkiállapotot, mely a teljes könyv alapvető atmoszféráját is meghatározza.

A téma az öregség, az öregedés és ezzel együtt a magány, a kiszolgáltatottság, az erő elvesztése – elsősorban negatív tapasztalatok. Ha léteznek is pozitívak, Oravecz krónikását nem igazán érdekli vagy egész egyszerűen nem talál ilyet. „Az *Alkonynapló* minden eddigénél nagyobb nyomtatékkal mutat rá arra, hogy Oravecz életműve tartalmi értelemben is ezt az eredeti, pazarul kimunkált, hasonlíthatatlan sormintát követi: kizárólagos tárgya a veszteség, a hiány, a leromlás, az elmúlás – legyen szó tájról, nőkről, faluról, természetéről, kivándorolt családokról, meghalt rokonokról és persze mindenekelőtt magáról a beszélőről” – írja Keresztury Tibor a *Literán* (2024. március 15.) megjelent kritikájában. Az öregedéssel való szembenézés nem egyszerű dolog, megöregedni pedig nem jó. Oravecz kerüli, hogy valamilyen idealizált alakban tárgyalja ezt a traumát, mert hogy az öregség trauma és krízis, azt nem rejti véka alá. A bölcsesség, az életre való nagyobb távlatból való rálátás lehetne az, ami némi értéket vihetne az öregség értelmezésébe, de a kötet elbeszélője nem bújik bölcselkedő, az élet értelmét feltárni kívánó pózok mögé. Sőt, egyértelműen kifejezi, hogy nem jutott el semmiféle végkövetkeztetésig, nem érti az életet jobban, mint bármikor. Ékes pél-

dája ennek az, hogy időskori szakításának fájdalma ugyanolyan próbatétel elé állítja, mint korábban, jelezve, hogy az életkor önmagában nem teszi könnyebbé a már ismert dolgok elviselését.

Az, hogy a bizonyosság és a bölcsesség sem feltétlenül az öregkor része, abból is jól látható, hogy a naplőjegyzetek tele vannak kérdésekkel, melyek a bizonytalanság hírnökei. Az *Alkonynapló* kérdéssel indul („Elment a sárgarígó, a kakukk, a gólya, a fecske. Megvárod, míg visszajönnek?”) és azzal is zárul („Meddig még? Hogyan akkor? És azután?”). Ez a modalitás elsősorban az elkerülhetetlen halál megérkezésének időpontjára vonatkozik, de nem kizárólag arra, hiszen öregnek lenni nemcsak ezért jelent kiszolgáltatott, törekeny és bizonytalan létállapotot. A halál mindenki életében jelen van, de az öregségbe a szokásosnál is jobban belopakodik, és mintha veszteségek sorozatával készítené elő megjelenését. Az idős elbeszélő egészsége gyenge (pitvarfibrillációval és sokféle nyavalyával küzd), magányosan él, kutyái is megöregednek, sőt el is pusztulnak, az élete egyre üresebbé válik, napi rutinok irányítják csak. Sőt, a körülötte levő táj, az Oravecz-életművet ismerőknek oly otthonos Szajla is pusztul, a határ eltűnőben, az erdők letarolva, a földeket pedig nem műveli senki.

Az egyre közelebbi elmúlás állandóan jelen van az elbeszélő gondolataiban, érzelmeiben, és ezt a környezetébe is kivetíti, maga körül is ezt a feltartóztatatlan pusztulást látja. És mindezt végtelenül őszintén és személyesen írja meg, szembenézve a félelemmel, mely ott bujkál, és néha elő is lép a sorok mögül. A könyv naplőszerű fragmentumai sokfélék, témákat és hangvételüket tekintve is. Tartalmazzák a korábbi évtizedek emlékeit (szülők, barátok, szerelmek, élmények, kaliforniai utazások), beszélnek a pályatársakról (van, aki csak monogrammal, van, aki teljes névvel szerepel), és az elbeszélő számára fontos szerzőkről és olvasmányokról is (Tolsztoj, Márai, Mikszáth,

Csehov stb.). Feltűnik bennük a szajlai táj, a ház, a telek és egy időskori szerelem ajándéka, majd az ezzel kapcsolatos csalódás is. Azért ennyi minden, mert aki szembenéz az élet végével, óhatatlanul vissza is tekint, számot vet és leltárt készít: „Már úgy gondolok mindenre, eseményre, cselekedetre, gondolatra, érzésre, mulasztásra, emlékre, hogy tovább tudjam adni, hogy felidézhessem, hogy elszámolhassak velem. Előszedem, szemügyre veszem, tanulmányozom, újból rögzítem magamban, figyelmem kiterjed a részletekre is, nem szépítem, nem veszek el belőle, nem teszek hozzá, őszinte vagyok [...]”. A leltárba emberek, helyek kerülnek, és belekerül a fiatalkori én is, akit nehéz megérteni 50–60 év távlatából, aki ugyanúgy az eltűnt idő része, mint ahogy lassan minden. De a naplóban nemcsak emlékezés és az ezzel szorosán összefüggő állandó búcsúzás zajlik, mert a leírás jelen ideje is jócskán megmutatja magát, például a naplőíró kisebbik fiának felnőtté válásában vagy a mindenki számára ismerős járvány képében. De a könyv utolsó harmadában egy időskori szerelem is megjelenik, és bár az emlékező, visszatekintő részek továbbra is megmaradnak, mégis átveszi a főszerepet ez az érzélem. Az öregkori szerelem és a másfél év után bekövetkező szakítás történetének bemutatása láthatóvá teszi, hogy a rajongás, a vágy, a hiányérzet és a fájdalom semmit nem változnak az évek alatt. A szerelem az szerelem, életkortól függetlenül, és a szakítás éppen olyan fájdalmas, teljesen lényegtelen, hányadszor történik az emberrel.

Az *Alkonynapló* kis fragmentumai nemcsak azt mutatják meg nagyon személyesen és nagyon őszintén, hogy milyen az öregséget megélni, de arra is rámutatnak, mennyire nem tud mit kezdeni ezzel a társadalom. Egy viszonylag hétköznapi esemény leírásában, néhány sorban is meg lehet ragadni azt a hozzáállást, ahogyan társadalmunk az öregekkel bánik: „Záróra előtti percekben lépek be az n-i szupermarketbe. Szemlélatomást én vagyok az

utolsó vásárló. *Igyekezzék, papa!* – sürget az ajtónál egy üzletvezető kinézetű férfi. Nemigen akart megbántani, de megvonaglom” (63). A társadalom viszonyulása persze nem elsődleges szempont, mert ami igazán lényeges, az az, hogyan éli meg a szubjektum a saját öregségét, mire figyel, hogyan értelmezi a körülötte zajló dolgokat, a jelent és a múltat ebben az időszakban.

A sokféle téma sokféle megszólalás-móddal társul, a bejegyzések között van tárgyilagos, ironikus, önironikus, nosztalgikus és tragikus hangvételű is, de talán a rezignáltság a legerőteljesebben uralkodó minőség. Ez a heterogenitás változatossá teszi a kötetet, a témák és hangnemek sokfélesége és váltakozása egyfajta ritmust és lendületet ad az olvasásnak is. A befogadónak a természetképek, a betegségek, a ténytudás leírások, az érzelmek, a család rég halott tagjainak megidézése közepette nem lankad a figyelme, az öregség és az emberi élet újabb és újabb rétegei tárulnak fel előtte. A perspektíva mindvégig az öregemberé, akit néha sajnálunk, néha nem értünk, néha szánunk, olykor, egy-egy gesztusában még ellenszenvesnek is gondoljuk, de éppen az, hogy megmutatja minden oldalát és nemcsak az öregséget, de saját magát sem idealizálja, ez teszi tiszteletreméltóvá, ez adja nézőpontjának méltóságát. Az, ahogyan beszél, bevallottan szubjektív (mi más is lehetne egy napló esetében) és személyes, nem rejt véka alá, hogy a műben megjelenő világot saját értelme-

zésben mutatja meg: „Személyes vagyok, és őszinte. Vagyis az igazat írom. De a magam igazát. Ami azt jelenti, ami nem illik a magamról alkotott képbe, azt elhagyom. Ritkán van ez, de van. Tehát csalok” (198). Furcsa paradoxon ez a bekezdés, hiszen az emberre oly jellemző „szépítésről” szól, elmondja, hogy él vele, tehát bevallja a csalást. De ha ez feltárul, akkor valóban csalás-e az, ami történik? A könyv persze nemcsak őszintesége miatt hordozza az említett méltóságot, hanem azért is, mert elbeszélője lassú, de folyamatos hanyatlása ellenére is megőrzi azt a nyitottságot, ami a világ befogadásához, érzékeléséhez és a kérdések megfogalmazásához szükséges.

Az *Alkonynapló* lapjain egy magányos öregember készülődik a halálra, és bár Oravecz a már említett mottóban Petőfit idézi, Pilinszky *Apokrif* című költeményének sorai is eszünkbe juthatnak a kötetet olvasva: „Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan.” Ezek a „kései, keserű léptek” visszhangoznak a kötetben, mely már önmagában a pusztulással szembeeszegett fegyver. Legalábbis így határozza meg egyik célját maga az író, amikor azon elmélkedik, miért ír egyáltalán: „Mit kellene hát tennem? Értjem be a pusztuló létfenntartással? Akkor meg mit szegeznék szembe a hanyatlással, a pusztulással, a véggel?” (157). Oravecz kötete bátor és megrendítő könyv, mely farkaszemet néz az elmúlással, és bár ott lapul benne a félelem, a szeme sem rebben.

Kolozsi Orsolya

A falu titkai

Szöllősi Mátyás: *Fóbia*

Helikon Kiadó, Budapest, 2024

A koronavírus első lenyomatai megjelentek az irodalmunkban. A járványregények első fecskéje (amennyiben lehet őket annak nevezni) Krusovszky Dénes *Levelek nélkül* című alkotása volt. Motivikus értelemben Szöllősi Mátyás *Fóbia* című regénye szintén ide tartozik.

A történet hátterét ugyanis a betegség adja, ami egyben meg is határozza a mű időbeliségét. Valamikor az első hullám idején járunk, a közbeszéd az első lezárások körül forog. Az emberek minden köhögő társukban a halálos veszély potenciális hordozóját fedezik fel, az orvosok pedig a kórházak több osztályát kiürítik a koronabetegnek. A lakosság – utólag joggal túlzónak nevezhető – reakcióját az énelbeszélő egy-egy ironikus kiszólással jegyzi: „A köhögés hallatán többen hátrafordultak. Láttam a méregető, gyanakvó arcokat. Néhány idősebb ember arcán maszk volt, az egyik középkorú férfinak pedig, aki velünk egy vonalban álló székek egyikén ült, hiányzott a jobb szemöldöke.”

A jelenbeliség nem mindvégig jellemzi az elbeszélte eseményeket, hiszen a múltból felbukkanó családi foszlányok megakasztják a történet linearitását, ahogy a titkokban gazdag nyitófejezet szintén megtöri ezt a szerkesztést. Máskülönb Szöllősi regénye a megszokott mesebeli sémát követi. A fizikusasszony meglátogatná a szelűtést kapó nagymamáját a magára hagyott falujában, ám a kényelmetlen buszút után fültanúja lesz egy rablási tervnek a pályaudvar női mosdójában, ami tehát a bonyodalom elindítója. A kibontakozás során a régi családi rejtélyek összefésülődnek a betöréssel, hiszen az

elkövetők a halott nagymama házat szemelték ki célpontnak.

Az események a legkülönfélébb furcsaságok köré szerveződnek. Apró helyzetek fogják meg az olvasót, mint a távol-keleti eladó boltjában történő különös lopás vagy hogy a látszólag iskolázatlan drabális buszszomszédja ijesztően sokat tud a fizikáról. A tét azonban egészen a családi identitás válságáig nő, mert fokozatosan fény derül rá, hogy a gyilkossági gyanúba keveredő Jenő voltaképpen az énelbeszélő eltitkolt családtagja.

Az egyénben is hasonló folyamatok mennek végbe. A kisember tehetetlenségét látjuk a nagy gépezettel szemben, a kafei útvesztőben eltévelyedő hős küzdelmét. A kórházban akadémikusoknak vele a jelentéktelennek tűnő lejárt személyi igazolványa miatt, valamint a rendőrség figyelemztetése a mosdóban kihallgatott tervekről szintén groteszkbe hajlik, hiszen úgy tűnik, a bűnmegelőzést valójában csak hírből ismerik: „- Szóval azt mondja, jól értem? – vette át a szót a férfi. – Igen, még nem történt meg. – De akkor mégis mit vár tőlünk?”

Kafkával ellentétben absztrakt helyzet helyett egyszerűbb megoldás bontakozik ki. A rendőrség az elkövetők cinkosa, és a fontoskodó unokát inkább az állomásra kísérik (az út során bukkan fel a borítón látható fehér kutya). Részleteket a rendőrség bűnrészességéről nem tudunk meg, hiszen ahogy azt az alcím is előrevetíti, ez a regény egy készülő sorozat első darabja. Így a felütésben felbukkanó pszichiátriai kezelésre sem kapunk kielégítő választ azon túl, hogy „a szemüveges férfi elmondta, hogy jelenleg a J. kórház pszichiátriáján

KOLOZSI ORSOLYA (1980) tanár, kritikus, az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram ösztöndíjasa. Legutóbbi kötete: *Olvasonézet* (válogatott kritikák, 2021).

tartózkodom, mert kiderült, hogy szuicid hajlamaim vannak, és sajnálatos módon a tegnapi este folyamán megkíséreltem megölni magamat”.

A szerző kedvenc módszere a késleltetés, azonban a párbeszédet megszakító helyzetleírások képtelenek a feszültség felkeltésére. A feleslegesen részletes reakciók önisztételekhez vezetnek, ennek megfelelően túlhangsúlyozza a buszban uralkodó hőséget, a maszk fullasztó hatását, a kórházat uraló halálközelséget. Akár a nyitójelenetet is példának hozhatnánk, ugyanis az információk visszatartása kíváncsiság helyett céltalan dialógust eredményez. Ráadásul a pszichiáter kérdései arról árulkodnak, hogy vagy maga a szerző, vagy a szereplője nincsen adekvát szakismeret birtokában, hiszen a miért kérdéseket értelmetlenségük miatt célszerű elkerülni a beteggel való kommunikáció során. Az elnyújtott leírások ugyanilyen lapos benyomást hagynak maguk után, különösen Jenő szobájának vagy a nagymama házának bemutatásakor. Legyen szó akár a falioráról, akár a megpillantott matematikakönyvről, mind egyik esetben az az érzésünk támad, mint ha egy piszkozatot olvasnánk, amelyből a lektor még nem húzott.

A gyakori nyelvhelyességi hibák megerősítik az iménti gyanút. A felesleges igekötők („kihangsúlyoz”), a személynevek előtti határozott névelő („a Jenő”), valamint az ami és az amely kötőszavak következtelen használata problémás stílusértékű mondatokhoz vezetnek: „A halványzöld fal homályos látványától, amit valószínűleg gyermekkor óta nem festettek újra, kirázott a hideg”. Amennyiben a narráció az élőbeszédet imitálná, természetesen ezek a tévesztések elfogadhatók

lennének, de nem erről van szó. A regény egészére jellemző a pongyola fogalmazás. Ezért a mű mind a 377 oldalán híján van az érzékletességnek és az esztétikai szépségnek, ám nem az elbeszélő rútságok miatt, hanem mert a narráció leginkább egy felhígított blogbejegyzésre hajaz.

Az édesapa fiatalkori autóbalesete után a regény megvillantja bölcséleti ívének maximumát: „Azt hiszem, ha úgy jutsz ki egy autóból, hogy a veled együtt utazó emberek közül csak egyetlen marad életben végül, az egy szörnyen meghatározó trauma.” Szöllősi korábbi kiváló elbeszélései, például a *Váltóáram* című kötete elolvasása után felmerül bennünk az a jóindulatú kétely, hogy a *Fóbiában* megjelenő eszmeiség valójában paródia akar lenni, nem pedig nevetséges giccs. Hiszen az elbeszélő elismert fizikus létére kevésbé közhelyes megállapításokra hivatott. Nagy szakmai tudását meg is csillogtatja, amikor a már említett kövér úr a kutatásairól kérdezteti a távolsági buszon. A történetből kieső, kérértlen fizikalecke közel húsz oldalon át tart, és a pszichológus és páciense között lezajló szakmai hibák akaratlanul is elültetik bennünk a kétkezdést a fizikaismeret hitelességéről is. Mindenesetre mindegy, hogy a szerző valóban elolvasott-e néhány könyvet Rovelliről és a hurokgravitációról, vagy sem, a jelenet így is, úgy is szükségtelen okoskodásnak hat.

Habár a járvány mindvégig jelen van, inkább háttérként szolgál. A hangsúlyeltolódás a nyomozás felé folyamatos, amely végül keses támadásba torkollik. A regény hirtelen véget ér és több kérdést nyitva hagy. A valódi kérdés, hogy a nehezen olvasható első rész után érdekel-e bárkit is a folytatás?

Paták Balázs

„Én magam láttam és álmodtam hozzája”

Kós Károly: *Régi Kalotaszeg*

Időjel Kiadó, 2023

„Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”
(Kós Károly: *Kiáltó Szó*, 1921)

Egyik kortársa 1947-ben levélben számolt be a fülébe jutott hírekről. „Kós, úgy hallok, dolgozik Erdélyben.” Mintha az író-építész teljes pályaképét jellemezte volna. Kós Károlyt sorsa jó adottságokkal áldotta meg, nem hagyott parlagon semmit belőlük. Építész, író, grafikus, betűvész, könyvtervező, újság- és könyvkiadó, nyomdász, lapszerkesztő, népművelő, mezőgazdász, tanár, politikus. Mindig az, akire éppen szüksége volt Erdélynek. Hitvallása: „Tettem, amit kellett, ahogy lehetett, és ahogy tudtam.” Dolgozott Erdélyben, Erdélyért.

A *Régi Kalotaszeg* kézirásos mű. Illusztrációja, díszítése és kötése is Kós munkája. Metszett nádtollal, a kalotaszegi varrottasok kék, piros, fekete színével pergamenre rajzolt kódexbetűk, iniciálék és képek a táj népéről, jellegzetes épületeiről, alaprajzokról. Archaizáló, kissé bibliás, de világos stílus. Mintha régi kolostorok idős szerzetese írta. Pedig Kós csak huszonnyolc éves.

A *Régi Kalotaszeg a Magyar Iparművészet* 1911/5. számának mellékleteként jelent meg. 1988-ban a Műszaki Könyvkiadó is kiadta, ám így is könyvritkaság maradt. Az Időjel Kiadó keltette életre 2023 decemberében, Kós Károly születésének 140. évfordulóján Medvigy Endre adatgazdag, ünnepre hangolt előszavával.

A kiadás *hasonmás*, műtárgyként is figyelemre méltó. A szöveg pedig húsba vágóan időszerű. A fiatalkori munka, mint mag, az életmű növéstervét is magában rejti. Az

építész szakmaiságát, a szépíró ihletettségét, a táj és népe iránti elkötelezettséget, és e közösségért cselekvő politikus közéletiségét.

Kalotaszeg „csak” választott szülőföldje Kós Károlynak. Temesváron anyakönyvezték. Családja apai ágon szepességi szász, anyain francia-osztrák. Az életrajzából ismerjük „szerelmes földrajza” térképét, útvonalait. Tisztviselő apja áthelyezései során kerülnek Kolozsvárra. A hetedik gimnázium után osztálytársa, a Jósika uradalom főerdészének fia hívja vakációzni Bélesre. Gyalog teszik meg Kolozsvárról a hosszú utat, nagyrészt Kalotaszeg falvain keresztül. Kós figyelmét megradják a karcsú tornyú, kerített templomcskák, a zsúpos fedelű házak. A fiúk rácsodálkoznak a Kalota-parti pompás magyarokra, viseletükre, a színek tarkaságára. Az élmény állandóságot sugall: „biztosság, nyár, szépség és nyugalom”. Érettségi előtt, 1901 húsvétján ismét Kalotaszegen időzik. A türei parókia vendége, a pap fia hívta meg. Nővére, Balázs Ida és a vendég között „szemérmes szerelem” szövődik, amely az évek során elmélyül. Az egyetem és a pályakezdés Kóst Budapesthez kötik. Tanulmányai befejeztével, 1907-ben fél éves ösztöndíjat kap az erdélyi népi építészet tanulmányozására. Járja – ismét gyalogosan, hátizsákkal, fényképezőgéppel, jegyzetfüzettel – az erdélyi falvakat, a legmagyarabb vidékeket: Székelyföldet és Kalotaszeget. Hazatérve megírja első, kézirásos, illusztrált könyvét: *Erdély népének építőművészetéről* (1909). A 19. század utolsó évtizedeitől kezdődő időszak az, amikor Huszka József Székelyföld falvait fényképezi, Bartók Béla és Kodály

PATÁK BALÁZS (2003) irodalomkritikus.

Zoltán fonográfra mentik régi századok dallamait, Móricz Zsigmond Szatmárban, Kálmány Lajos Dél-Alföldön és a Temesközben gyűjt. Az ifjú építész vállalkozása rokon ezekkel a törekvésekkel. Meggyőződése, hogy a modern architektúrának a népi építészet lehet az alapja.

Pályát teremt magának Budapesten. Noha ragyogó karrier vár rá, ingázni kezd a főváros és Kolozsvár között. Megbízásai egy részét átadja barátainak, végül „viszszahonosodik”. 1910-ben már kalotaszegi „birtokos”, egy darabka föld és a rá emelt ház jogán Sztánán. Megnősül, türei menyecskét, diákszerelmét viszi asszonyának. Tösgyökeres kalotaszeginek érezheti magát, s annak is érzi. 1910–1911 telén, az építési szezon szünetében visszahúzódik a behavazott sztánai Varjú-várba. A vaskos falakat talán átfűteni sem lehet. A csendes esteiken ráér gondolkodni „sok mindenről, ami volt és ami elmúlt, sok mindenféléről, ami talán másképpen is történhetett volna, mint ahogyan történt”. A „bennszülött” szereptudatával kezdi írni és rajzolni „múltakat idéző és a jövőbe pillantó romantikus” munkáját. Kalotaszeg építészetéről mint ősei dolgairól emlékezik meg: „én közülük való vagyok, tudom, az ő folytatásuk vagyok”.

Ír arról, amit a gyűjtőutakon ő maga látott. „Régi erdélyországi építésekről és Bethlen Gábor meg I. Rákóczi György fedelmek építéséről.” „Kalotaszegi várakról, templomokról és régi nemes famíliákról I. és II. Rákóczi György fedelmek idejében.” „Erdélyországnak boldog, régi állapotjáról, romlásra és nyomorúságba való fordulásáról, akkor időben Kalotaszegen épült templomokról és udvarházakról.” Kis könyvecskéje első (csupa nagybetűs) mondata (talán alcíme?): „ÜZENET AZOKNAK, KIK ÚJ UTAKAT JÁRNAK.” A megszólítottak a magyar építészek. Szarkasztikusan szól róluk: sokat láttak és tanultak, tudják milyen barlangban lakott az ősember, milyen sátorban a nomád pásztorok, ismerik India csodáit, számon tartják Asszíria, Babilónia és Egyiptom

minden repedt tégláját. Minden csigácskát és akantusz-levelet, amit valaha görög vagy római művész kőbe faragott. Könyv nélkül sorolják a középkor minden szép és torz alkotását, Bizánc templomaitól a csúcsíves katedrálisokon keresztül hideg Norvégia fatemplomáig, Teodorik rompalotájától kezdve Skócia düledező manorjáig minden palotát és kunyhót típusokként és egyénekként is. Bejárták a világot, és hirdetik, hogy nálunk semmi sincsen, hogy ezer esztendő alatt apáink csak ittak és verekedtek. Gőgösen fitymálják köves hegyeinket, kijelentik, hogy itt minden pusztul, „hogy nálunk csak nyomorúság nőtt, és szegénység és hideg, tudatlan sötétség”.

Építéstartársainak üzen: „arról, amit ti nem tudtok és amit ti letagadtok, apáink, nagyapáink és dédapáink építőmunkájáról”. „Mert azt tanultam mindenütt, azt láttam minden nagy nyugati nemzetnél, hogy az apák dolgát folytatják az utódok. [...] Ugyanezt látjuk északon és délen minden olyan nemzetnél, akihez mi tanulni járunk, hogy hazajöve – lebecsülhessünk mindent, ami a miénk. Merthogy itthon nincsen készen akkora kultúra, akkora művészet, mint amilyent hozhatunk – könnyen, készen – külföldről. Mert nekünk azt előbb csinálnunk kellene. Mert össze kellene szednünk nagy fáradtsággal az ország minden részéből a széjjelhordott köveket, hogy azokkal a magunk képére építhessünk. És ehhez hit is kellene és vak fanatizmus. És rettenetesen sok munka.”

*

Lobog „a gyertya sárga lángja”, „veres tűz pattog a cserepesben”, kint „fúj a szél és rázza a tornác oszlopát s belé-belédudál a kéménybe”. A lidérces fény és sejtelmes zene megmozgatja a képzeletet. „Hát nem csuda, ha néha megszállanak bolond gondolatok, és furcsa álmokat álmodok.” Ír tehát ezekről is. Naplószerű feljegyzéseket fűz az „erdélyországi építésekről” szóló fejezetekbe. Az erdőkből lehúzódozó, kerít-

tések körül ólálkodó farkasokról: „néha megszámlálom őket, és mindennap többen vannak. [...] félek, baj lesz ebből, ha egyszer nagyon sokan összegyűlnek”. Ír Kalotaszeg Rákócziak-korabeli várairól. Elpusztultak vagy idegen kézre kerültek, „egyike sem uralja régi gazdáját”. „Gyalu és Sebes a Csákiaké volt, ma a baglyoké. Egeres erdélyi katolikus státusé volt, ma örményé. Géci vára romjai között ma kecskék legelnek.” Ugyanígy „pusztultak el régi nagy famíliák is, vagy elszoródtak másfelé. Elpusztult, idegen kézre került sok udvarház és birtok”. „S amiképpen elpusztult a nemesség, akképpen pusztul a havas oldalból a magyar parasztság is. Szorulnak le a hegyekről a völgybe és szóródnak el Kolozsvár felé és a Királyhágón túlra.” „Sok száz esztendeje már, hogy a mokáság a magyar nyomában van és ahol összeomlik egy-egy magyar templom, már épült is az új oláh beszerika helyette.”

Ír a vizekről is. „Sok gyönyörű víz fakad hegyeinkben, friss tiszta vizek, fiatalok, sietős, örökké beszélők: a Szamosok, a Kőrös, Kalota, Sebes, Aranyos, Jára és elfutnak tőlünk mind, el sebesen rohanva, zúgva. Napnyugatra, északra, keletre, ahányan annyifelé. Sötétben zúgó fenyvesek közül kifutnak a napos világba. [...] A mi embereink olyanok, mint a vizeink: örökké elvágyódók. Szeretnek leszállani a hegyekről abba a ragyogó, csupa csillogás világba, amilyennek ritka nyárvégi napokon a Vlegyászáról látszik a föld. Hívja őket a csillogó élet, a vidám meleg világ, ami a hegyeken túlról idelátszik. És sokan mennek el a vizek mentén, sokan szállanak le a völgyekbe.”

Valamikor Kós Károly is elindult, hogy új utakat járjon, hogy legyen valaki. A Régi Kalotaszeg vissza-visszatérő mondata: „De én még visszajöttem”; „itt maradtam a hegyek közt”; „itt maradtam”. „Itt vagyok. És talán nem is megyek el többet.” Mintha Simándy Pál küldetéstudata reinkarnálódna benne. Rákosi Viktor 1903-ban írt regényének hőse erdélyi református

teológus. Külföldön tanul. Hazatér, hogy keresztény hitét, veszendő népét és pusztuló hazáját szolgálhassa. Kós is, lám, újra itt van. Itt a nagy hegyek között, apái hímes fejfái között, s folytatja, ahol ők abba hagyták. Erős a hite, hogy így van ez jól. És valóban nem is ment el többet. Se Trianon után, se 1944–45-ben, annak ellenére sem, hogy barbár kezek elpusztították sztánai hajlékát. Hűségéért a ravatalánál – Féja Géza beszámolója szerint – „Kalotaszeg népe ősi viseletének színpompájában sorakozott fel Kolozsvárt, a Farkas utcai öreg református templomban”.

*

A Régi Kalotaszeg életképpel fejeződik be. „Történt, hogy valahogyan, egyedül akartam lenni, hát kimentem a domb alá. [...] Elöttem hull, hull a hátam megótt is. [...] Megállottam... Mert gyönyörű az, amikor úgy omlik hang nélkül nesztelelenül a fehér szűzfű hó. Azután... mintha valami mozogna, mintha a szürkesség ott előttem megsűrűsödne; valaki jön. [...] Állok és várok rá... Amint hozzám ér, megáll az ember is egy pillanatra... Egy szempillantásra csak... Bólint a fejével: köszön. Bólintok én is, köszönök neki az embernek, valakinek... S már megyen is megint. Ahogy utána nézek, látom amint egyre jobban elmosódik, szürkül, fehéredik... Eltűnik... [...] Egy ideig látszik még a lábnyoma, azután azt is ellepi a hó... [...] Ezt láttam a télen hulló hóban... És most eszembe jutott, hogy az írásom végére értem. Sokat gondolkoztam azon a találkozáson. [...] Sok mindent tanultam... Nagy dolgokat, egyszerű dolgokat, igazságot, egy ember jött elém a szürkéségből, egy szempillantásig láttam, azután eltűnt a szürkéségbe és a lábnyomát is ellepte a hó. Hogy ki volt? Nem tudom. [...] Akárki volt, mindegy. Egy ember volt, az is valaki... De a nyomát hamar befedte a hó.”

*

Alighanem e „kitérők” miatt fogalmazódtak meg olyan vélemények is, hogy a Régi

Kalotaszeg „összhangtalan”, „kiegyensúlyozatlan”: „a művészt valósággal rajtakapjuk, amint a lelkében megfogant mondatokat, képeket, tervrajzokat azon melegében rendszertelenül papírra veti”. Kós maga is ezt a látszatot kelti: „De nem erről akarok írni, csak eszembe jutott ez is. És sok más is. Azt pedig előre megmondtam, hogy beszédem nem lesz folyékony, de ide-oda kapkodó, mint ahogy az olyan nyáj legeli a fűvet, akinek nincsen pásztora...” A fiatalkori zsenéket gyakran elnehezíti a mondandó szertelen áradása. Kós az architektúra fegyelmével szerkeszt. Üzenetét az „elkalandozások” egyetemessé tágítják. Sorskérdéseinkről szól, nemcsak építész társaihoz, hanem „mindazoknak, akik új utakat akarnak törni és rombolni akarnak mindent, ami régi”.

A cím, a *Régi Kalotaszeg* táj és népe értékvilágának a metaforája. A műegész pedig e metafora allegorikus kiterjesztése. A vízekről, farkasokról, virágos temetőkről és egyebekről írt sorok, a „kitérők” a könyvnek mélyebb jelentést adnak. Megírásának indítéka az etnikai fenyegetettség, a hagyományok apadása, a népi-nemzeti jelleg veszélyeztetettsége. Bevezetőben egy régi krónikást idéz: „Oka pengig ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687 az, mely esztendőben az német legelsőbben bejőve az okától fogva látom minden esztendőben új új mód, avagy az mint a német mondja: »Náj-módi« vagyon úgy, hogy [...] már az atyáink szokott eledelét meg sem ehetjük, hacsak nem német szakácsunk nincsen.” 1687-ben Lotharingiai Károly Lipót császár főserégével bevonul Erdélybe, ellenőrzés alá vonja a Fejedelemséget, amely hamarosan elveszíti önálló államiségét. A régi jó ízek helyett „német szakács főz”, „náj-módi” szerint.

A *Régi Kalotaszeg* nem építészeti szakmunka. *Röpirat*, a magyar írásbeliség nagy múltú műfajának jellemzőivel. A közgondolkodás befolyásolása a célja, témája időszerű közösségi ügy. Jeles művek sorába illeszkedik. Néhány példa: Zrínyi Miklós:

Az török áfium ellen való orvosság (1661); Besenyey György: *Magyarság* (1778), *Magyar néző* (1779); Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok* (1837); Vajda János: *Önbírálat* (1862), *Polgárosodás* (1862); Németh László: *Debreceni káté* (1933); Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* (1942); Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal* (1946). S hogy Kós Károlyról se feledkezzünk meg: a „szétszóródás” előtti *Régi Kalotaszeg* ikerdarabja a „szétszóródás” után írt *Kiáltó Szó* (1921).

*

Elnémult harangok csöndje ül a tájon. Kós a temetőkről ír. A gyertya imbolygó lángja nem Kalotaszeg szomorú haláltáncát vetíti a Varjú-vár dolgozójának falára, hanem az élet sarjadó szépségét, a megmaradás hitét és reményét. „A mi temetőink nem bús-bánatos halotti házak, a mi temetőink nem halálra emlékeztetők, nem néznek az élőkre gödrös halotti szemmel. A mi temetőink nem hirdetnek elmúlást, de életet, örökkévalót. [...] A cintermekben, az udvarházak mellett öreg fekete fenyők állanak avagy hosszú, komoly jegenyék, az udvarra hársat ültetünk vagy eperfát, de a cinterembe gyümölcsfát, csupa-csupa termő, nemes gyümölcsfát. Amikor a temető virágzik ez a legszebb kertje a világnak, fehér és rózsaszínű minden fa, mintha hó lepne és véges-végig az egész cinterem földje csupa-csupa hófehér és rózsaszínű szagos virágszirom. [...] A mi temetőinknél nincsen vidámabb kertje az Úristennek. A mi temetőinkbe nem halni mennek az emberek, csak stációt tartanak, csak várják az eljövendő Jézust... Ezért nem félünk mi a haláltól. Ezért adtuk nekik a legszebb kertünket. Mert magunknak adtuk ezt és mindazoknak, akik a mienkek ott alant... Az ő csontjuktól a mi számunkra virág virágzik és gyümölcsözik a fa... Velük beszélgetünk, ha fejfaik között járunk...”

Hittel hiszi, hogy helytállása példa: „lesznek, akik utánam jönnek, az én maradékaim. Amikor én már elpihentem,

erős, ifjú lábakkal nyomomba lépnek ők... És nem szállanak le a hegyekről, hogy láncos rabjai legyenek hírnek, dicsőségnek és idegen kultúrának. Mert erősek lesznek. Hatalmasak és magyarok. És szerezni fognak, építeni fognak és gyermekeik lesznek és unokáik. És boldogok lesznek. [...] Inni fogják a bort, mint én, pipázni fognak és járni fogják az erdőt és a hegyeket, ahol az én lábam taposott egykoron és nyugodni fognak mellettem majdan

egyszer. Az én munkámat folytatják ők és az én életem örökkévaló lesz bennük. Mert én itthon maradtam. Mert én csak folytatása akarok lenni apáimnak és munkám folytatása az ő munkájuknak.”

„Ezért
Készült ez a kis könyv
Isten segedelmével
1910–1911. esztendőben,
téli időben. Kós Károly.”

Zimonyi Zoltán

ZIMONYI ZOLTÁN (1943) nyugalmazott középiskolai tanár, szerkesztő, irodalomtörténész. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom (népi írók, Hetek írócsoport, Németh László, Féja Géza), Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén megye irodalmi hagyományai. A *Napjaink*, a *Látóhatár* munkatársa, az *Orpheus* főszerkesztője volt. Elismerései: Szabó Lőrinc-díj (1988), Literatúra-díj (1994).

Elrabolható-e Európa?

Frenyó Zoltán: *Európa – Négy előadás*

Bp., 2023, Magyar Szemle Füzetek

Az „öreg földrészt” múltját, jelenét és jövőbeli kilátásait vizsgálja egy elkötelezett keresztény nézőpontjából Frenyó Zoltán katolikus filozófus, a Szent István Tudományos Akadémia tagja. A Magyar Szemle Füzetek sorozatban megjelent kiadvány négy fajsúlyos előadást tartalmaz.

Az első előadás a '90-es évek közepén keletkezett, de a napjaink Európájának mibenlétével kapcsolatos viták fényében biztos állítható, hogy az eltelt évtizedek ellenére aligha veszített aktualitásából. A „*keresztény Európa*” eszméje címet viselő szöveg Európa és a kereszténység kapcsolatát veszi vizsgálat alá, amely kiinduló megállapítása szerint: egyszerre „magától értődő bizonyosság” és megtapasztalt eltávolodás. A Prédikátor könyvéből vett mottó alapján e témát illetően is „van ideje a keresésnek”, már megtapasztaltuk az „idejét az elvesztésnek”, van „ideje a megőrzésnek”, és a kipróbált értékek megőrzésének jegyében elérkezett az „ideje a szólásnak” (7–8). A szerző a kereszténység és Európa kapcsolatára vonatkozó ellentétes nézetek számbavétele után szintézisként a szellemi Európa lezáratlan voltát emeli ki, mely az európai humanizmus értékét önmaga folyamatossá újrafogalmazásának és értelmezésének igényében véli felismerni: „Annak ellenére tehát, hogy Európának vannak biztos pillérei, Európa nincs „készen”, ezért mibenlétére mindig jellegzetesen rá lehet kérdezni – gazdaságánál fogva talán markánsabban, mint más kultúrák, földrészek esetében” (11).

A szerző nézete szerint az európai történelem nem választható el a kereszténységtől, noha a kettő nem tekinthető azonosnak egymással. A kereszténység lényegét

Romano Guardini nyomán elvont fogalmi módon meghatározhatatlannak tartja, mivel a kereszténység maga Krisztus és általa Isten és az ember között létező kapcsolat. A katolicizmus mibenléte azonban ezen túlmenően a kinyilatkoztatáson alapuló teljes hagyományközösséget is jelenti. Az egyház tanítása lényegét tekintve állandó, azonban korhoz kötött hangsúlyeltolódások folyamatosan megfigyelhetők benne, melyek szerves kibontakozás útján valósulnak meg hirtelen törések nélkül. A kereszténység és az antik kultúra találkozására szintén eltérő viszonyulásokat váltott ki az egyházban, azonban Frenyó szerint „Athén és Jeruzsálem alternatívaként, illetve dichotómiaként való emlegetése [...] hamis és helytelen beállítás. [...] a valóságos kifejeletet, ellentéteik feloldását Róma, mégpedig a keresztény Róma jelenti. Ezután már nem közvetlenül Athénnel és Jeruzsálemmel lesz dolga az európai embernek, hanem az ezeket integráló Rómával, ahonnan kiindulva időről időre felújítják a párbeszédet a két várossal” (16). Ez a párbeszéd az európai keresztény kultúra komplexitásában is megnyilvánul, számos egymást kiegészítő fogalmi kettősséget hozva létre a lét és az emberi lét megragadásában, mint pl. „hit és tudás, teológia és filozófia, ész és szív, igazság és élet, szó és írás” stb. (17).

Frenyó megállapítja azt is, hogy az európai kereszténység történetét jellemző gyakori szakadásokban „önmagában véve pozitív elem is rejlik”, mert az eretnek gondolkodókkal való vita „az ortodoxia tartalmának jobb megértéséhez” vezetett. Az intézményesült egyház csökkenő társadalmi befolyása, az „elkeresztényte-

lenedés” folyamata „a keresztény tanúság mint követendő magatartás” (20) fontosságára irányítja rá a keresztény értékekhez ragaszkodók figyelmét. Az „ügynevezett európai értékekről” folyó vita napjainkban is központi jelentőségű probléma. Frenyó elveti azt a liberális nézetet, miszerint az európai civilizáció lényege „a szabadság-egyenlőség-testvériség abszolútizált hármasszéméje volna” (21). Mindhárom eszmét keresztény alapokra vezet vissza, melyek „a teljes keresztény világnézet és embertan összefüggéseiben nyerik el helyes tartalmukat” (21). Az állam- és kormányformákról folytatott viták kapcsán a Robert Schuman idézte Bergson nyomán a demokrácia mozgatóerőjét az evangélium lényegéből fakadó szeretetben ismeri fel (21). Schuman elgondolkodtató szavai szerint „A demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz. Egy keresztényellenes demokrácia olyan karikatúra lesz, amely vagy zsarnokságba, vagy anarchiába sülyed” (21).

Frenyó Zoltán világosan meg is határozza az alapvető európai értékeket, amelyek szerinte a következők: „az élet iránti feltétlen tisztelet, a személy méltósága, az ember felelősségének, szerepének, rendeltetésének eszméje, a közjó fontossága, a szolidaritás és a szeretet, a család, az egészség, a természet, az ünnep, a béke” (21). Ezek helyes érvényesítését tekinti korunk nagy feladatának. Jacques Maritaint idézve a kereszténység optimizmusát emeli ki, mely az emberi természet tökéletesíthetőségét illető pesszimizmusa ellenére tudja, hogy minden teremtetty Isten felé halad, és sokféle változáson kell keresztül mennie a kiteljesedéshez.

A szerző második előadása 2017-ben hangzott el egy Európa jövőjével kapcsolatos értekezleten. Az *Európa és Magyarország új korszakának lehetősége és realitása* című írás szembenézés az európai történelem „talán legnagyobb” válságával, melynek során a „saját alkotó nemzeteinek identitása forog kockán” (23). Frenyó szerint a 21. század második évtizedében

Európa korfordulóhoz és világtörténelmi jelentőségű válaszúthoz érkezett, melyen a helyes döntéshez elkerülhetetlen Európa lényegének megértése. Az előadás első része Európa fogalmának rekonstrukciójára tesz kísérletet. Az európai civilizációt három logikai elv és három történelmi tényező dinamikus egységére vezeti vissza. A lét három területe „a Világ, az Abszolútum és az Ember”, és ezekből kiindulva a „kozmo-centrikus, theocentrikus és az anthropocentrikus” elv mentén bontakozott ki az antik, a keresztény és a modern világnézet (24). A szerző szerint ez a három elv a történelem során kizárólag a reneszánsz idején volt egyensúlyban, és kibontakozásuk „az európai civilizáció specifikuma” (24). A modernség az embert tette meg központi értéknek, tagadja az emberi természet adott voltát, a modern ember korlátlan lehetőségekkel, abszolút szabadsággal rendelkezőként tekint önmagára. Frenyó egyértelműen veszélyesnek minősíti ezt az irányt, mely szerinte az ember belső struktúrájának elvesztéséhez vezet, mely „testi-lelki-szemleli egyensúly mint »egészség«” megbomlásához vezetett. A test, a lélek vagy az ész egyoldalú hangsúlyozása egyaránt káros fejleményekkel jár. A megoldást a szerző mégsem a modernitás teljes megtagadásában látja. A legfőbb gondot szerinte a modernitás alapelveinek végső érvényesítése okozta, mely elvezetett annak végéhez, mivel „saját elvől nem képes többé alkotni” (26).

A küszöbön álló új korszak – „a maga belső logikája szerint” – az európai civilizáció történetét meghatározó három elv egyfajta szintézisén fog alapulni. Ez az új szintézis azonban Frenyó szerint „sokkalta nehezebbnek ígérkezik”, mint a reneszánsz esetében: „az új kornak megfelelő viszonyt kell kialakítania antikvitás, kereszténység és modernség között, s új módon kell feloldania a modernitás és az antikvitás, valamint a modernitás és a kereszténység közti feszültséget” (27). Továbbá „e három világszemlélet alapvető értékeit is meg kell őriznie és tovább kell vinnie” (27).

Európa jelenkori válsága belső tényezők mellett „nemzetközi ideológiai, politikai és gazdasági erők” hatására vezethető vissza, mely „a keresztény és nemzeti elv” ellen irányul (27). Frenyó felhívja a figyelmet e külső tényezők esetleges felülkerekedésének végzetes következményére, Európa elenyészésére, melyet azonban nem tart valószínűnek: „Úgy véljük azonban, csak idő – bár keservesen telő idő – kérdése, hogy a realitás különböző szintjein a külső válsággal szembeni ellenhatások bekövetkezzenek. Azok a meg rázkódtatások, amelyek még Nyugat-Európa előtt állnak, elő fogják idézni, hogy a társadalmi élet átalakulásával megerősödik a szellemi erő, amely a dolgokat képes a nevükön nevezni” (28).

A 2017-ben elhangzott előrejelzés a küszöbön álló 2024. júniusi EP-választások fényében világosan alátámasztja a tét különleges nagyságát. Az európai civilizáció megmaradása mellett elkötelezett erők valódi politikai alternatívát kell felmutasni, és képesnek kell lenniük a hatalmas külső és (az európai értékeket meghamisító és saját államaik ellen fordító helyi globalista elit által gyakorolt) belső nyomás ellenére demokratikus úton hatalomhoz jutni, és a megmaradás érdekében elkerülhetetlen intézkedéseket tenni. Ez nem lesz könnyű, különösen az utóbbi idők németországi fejleményeinek tükrében. Viszont sok idő már nincs arra, hogy az Európa megmaradása érdekében elkerülhetetlenül szükséges szellemi és politikai fordulat bekövetkezzen.

Az előadás a továbbiakban Közép-Európa és benne Magyarország helyzetét veszi számba. Frenyó szerint „a nyugati államok nemzetvesztő politikájával a közép-európai államok nem akarnak közösséget vállalni, s a nagy kelet-európai régióhoz képest is egyre inkább önmagukban kívánják identitásukat megtalálni” (31). Közép-Európa „önálló szintetizáló színtérként” a valódi európai értékek képviselőjére törekszik, és „az európai civilizáció mentsváraként tűnik föl” (31). A régiót

azonban nagyhatalmi törekvések és az itt élő nemzetek közötti ellentétek gyengítik. Magyarország Közép-Európában „adottságai révén alkotó és meghatározó szerepet játszik, ezen keresztül pedig európai tényezővé válik” (32). Frenyó az érdekegyesítés reformkori hagyományából kiindulva, azt magasabb szintre emelve a közép-európai államok közötti érdekegyesítés szükségességére mutat rá, mely megalapozhatja az Európa valamennyi népének és államának érdekét képviselő politikát. Magyarországnak mindegyik európai régiótól „van megfelelő távolsága, és mindegyikhez van bizonyos közelsége”, így egyetérthetünk a szerző megállapításával, mely szerint hazánk „a Világ közepe”, amennyiben elfogadjuk, hogy a civilizációk között valóban az európai képviseli a legmaradandóbb értékrendet (34).

A kötet harmadik és negyedik előadása 2022 novemberében hangzott el. Az *Európa szelleme és valósága. Az európai civilizáció elemei* című előadásában Frenyó az európai értékek válságát az európai civilizáció egészének válságára vezeti vissza. Álláspontja szerint „alapvetően nem elveink szorulnak felülvizsgálatra és egyfajta korszerűsítésre”, a valódi kérdés abban áll, „hogyan miért nem tud érvényesülni mélyrehatóbban az igazság és az igazi humanizmus az európai civilizációban” (37). Elméleti keretként a kötetben olvasható második előadásban bővebben kifejtett három világnézetre és ezek által meghatározott korszakokra alapozva a szerző felvázolja Európa történefilozófiáját, majd pedig a modernitás válságának okaira és következményeire tér rá, ismételt figyelemmel az új szintézis megvalósulásának nehézségeire. A korábbi két előadáshoz képest figyelemre méltó új szempontként az USA által képviselt euroatlanti és az Oroszország által képviselt eurázsiai eszme hatásának erőterében próbálja elhelyezni Európát. Molnár Tamás értékelésével egyetértve az Egyesült Államok Európára gyakorolt hatását Európa alávetésének látja, ahol „szó nincs semmiféle

szintézisről” (46). „Európa elrablása” mind az egyes államok, mind az Európai Unió vonatkozásában megtörtént, ami együtt jár földrészünk önálló politikai és kulturális arculatának elvesztésével.

A több mint fél évvel korábban kitört ukrajnai háború fényében nagy bátorságra vall, hogy előadásában Frenyó az eurázsiai eszmét euroatlanti ellenpárjával szemben legitim fogalomnak tartja. Megállapítása szerint a Nyugat- és Kelet-Európa közötti különbség „nem látszik kibékíthetetlennek. Különösen akkor és azért, mert Európát huzamosabb ideje atlanti irányból érinti a fenyegetés” (46). A kötet záróelőadásában egyébként még ennél is egyértelműbben állást foglal az orosz-ukrán konfliktus közvetlen előzményének tekinthető 2014-es kijevi események „amerikai államcsínynek” minősítésével (52). Eurázsia „szellemében is egységgé tudna válni, gazdasági síkon pedig a legtermészetesebb módon kínálja a szerves együttműködést két fele között és ezek javára” (47). Az együttműködés „atlanti ellehetlenítése éppenséggel a legélesebben rávilágít a probléma súlyosságára és valós voltára” (47). A jelenleg is fennálló éles szembenállás megváltoztatását Frenyó szerint csak az „autentikus konzervatív politikai erőktől” várhatjuk „mind Európában, mind Amerikában, mind Oroszországban” (47). Hosszabb távú, jelenleg eléggé utópisztikusnak tűnő elképzelése alapján „a gazdaság szférájának újbóli társadalomba ágyazása”, a nemzet helyett ismét a nép eszméjének rangjába helyezése, valamint a párt és a rend politikai fogalmaival való szakítás hozhatná el a „szentség és a helyes autoritás” újbóli érvényesülését. Az eurázsiai eszmére lehetőségként tekint minden ezen tényezők érvényre juttatásában, mely reményei szerint a modernitás álértékeivel szemben újra előhozta az európai civilizáció évezredek során már kidolgozott klasszikus európai értékeket (48).

A kötetben utolsó *A metafizika megmentése és a civilizáció fenntartása: problémák és támpontok* című előadásában a modernitás

teljes körű válságának metafizikai értelmezését és a fenntarthatóság kérdéskörével való összefüggéseit veszi górcső alá. A válság fokozatos kiteljesedése Frenyó értékelésében párhuzamosan zajlott le a tőke nemzetiből nemzetközivé, majd államok felettivé alakulásával. Az utóbbi félszázad felgyorsult „progressziójában” a katolikus filozófus egyértelműen Európa tönkretételének „tudatos, egyirányú és csak egyre intenzívebbé váló” folyamatát ismerte fel (51).

A „korunkat sújtó mélyreható problémák” számbavételéhez és rendszerezéséhez a filozófia eszköztárát hívja segítségül, ugyanis a „helyes filozófia” hivatása nem más, mint „a helyes fogalomhasználat által a valóság helyes megismerése” (52). Frenyó szerint számos politikai és jogi relevanciával bíró fogalom nincs a helyén (pl. erkölcs, emberi jog, rend, európai értékek, törvény, tolerancia, jobb-bal, autoritás stb.), más fogalmakat, mint pl. az előítélet vagy diszkrimináció teljesen kiiktatnak, pedig megfelelően differenciált használatuk a maguk helyén indokolt lehet. A korunk közbeszédét eluraló „post-truth” jelenségek fényében különösen elgondolkodtató a szerző megállapítása az igazmondás minimumáról, amely elengedhetetlenül szükséges „egy társadalom, sőt egy civilizáció fenntartásához” (54).

A fogalmak feletti ellenőrzésért folyó „létharc” megértéséhez Frenyó számba veszi a huszadik századi filozófia metafizika-ellenességéből fakadó romboló gondolatokat Adorno, Derrida és Lyotard, valamint a „Bécsi Kör” képviselői és Wittgenstein műveiben, egyértelműen elutasítva a nyugati filozófia „nyelvi fordulatának” implikációit. Szerinte a filozófiai problémákat „a nyelvhasználatból eredeztetni annyit tesz, hogy megengedhetlenül eltekintünk a szellemi élet történelmi-társadalmi, ideológiai dimenzióitól, s maguknak a filozófiai tanoknak tartalmi elemeitől” (59). A világ értéktartalmának tagadása vagy a természettörvények illúziójának minősítése nyilvánvaló képtelenségek, azonban

„egész korunk domináns szellemisége miatt csak ritkán teszik szavá ezek tarthatatlanságát és komolytalanságát” (59). Michel Foucault „a maga destruktív s életével is példázott aberrált eszméivel” egészen a „létezők objektív kategóriáinak teljes megtagadását” nyilvánította ki (60–61).

Frenyó Zoltán keresztény-konzervatív alapállásból ezen eszméket a közösség és emberiség elleni merényleteknek minősíti, és a „nyilvánvalóan hamis és elvetendő eszmék” kapcsán az írástudók felelősségére irányítja rá a figyelmet. A közelmúltban uralkodó helyzetbe került posztmodern a globalizáció ideológiájaként bírálja, képviselőit szofistáknak tekinti. Álláspontja szerint a helyes gondolkodás „a helyes metafizikán nyugszik” (64). A kínai, görög és középkori keresztény metafizika közös alapja, hogy a valóság tapasztalati úton nem ellenőrizhető mozzanatairól is megfogalmazhatók érvényes kijelentések. A lét és létezőknek megfelelő gondolkodás kérdésére irányuló metafizikát avagy ontológiát az újkorban csak nem liberális, illetve keresztény filozófiai áramlatok képviselői tartották fenn, pedig tagadásának következményei korunk gondolkodni merő emberei számára aligha tagadhatók.

A szerző előadását a valósághoz való hozzáállás lehetőségeinek számbavételével zárja: „1) a valóság tisztelete, 2) a valóság megváltoztatására irányuló igény

s 3) az a vélekedés, hogy nincs valóság. A valóság tisztelete a metafizika álláspontja” (67). A második lehetőséget a polgári liberalizmus és a marxizmus képviselték, ezeknek még legalább volt lételméletük, de nem választhatók el élesen a valóság posztmodern és woke tagadásától. Frenyó szerint a valóság mindezen „szellemi zűrzavar” ellenére mégis megmutatkozik, és az ember képes a dolgok lényegének a meglátására. „A normalitás tehát mint alap mindig rendelkezésre áll, ahová az emberi szellem vissza tud húzódni, s ahonnan mindig lehetséges kiindulni” (67).

Frenyó Zoltán egybegyűjtött előadásai a keresztény metafizikával alátámasztott normalitás biztos alapjáról veszik vizsgálat alá a modernitás és Európa szorosan összefüggő válságát, rámutatva annak kiváltó okaira, egyúttal felvázolva a válságból való kiútat jelentő lehetőségeket. A katolikus filozófus az általa egyértelműen a probléma részének tekintett atlantista ihletettségű globalizmussal szemben a reneszánszhoz hasonló újfajta szintézisben véli felismerni a megmaradás útját, mely elhozhatja az európai civilizációt naggyá tevő értékek ismételt érvényre jutását, azonban minden optimizmusa ellenére, ha csak gondolatkísérlet erejéig is, olyan külső tényezők esetleges felülkerekedésével is számol, melyek létében fenyegetik civilizációnkat.

Tóth Kálmán

TÓTH KÁLMÁN (1979) irodalom- és eszmetörténész, az NKE EJKK Politika- és Államelméleti Kutatóintézetének tudományos munkatársa.